

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА
СПОРТУ УКРАЇНИ

На правах рукопису

БРИНЗАК Сава Савович

УДК 796.2.071.5

**ПРОГНОЗУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СУМІСНОСТІ
СПОРТСМЕНІВ У КОМАНДІ**
(на прикладі ігрових видів спорту)

24.00.01 – Олімпійський та професійний спорт

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата наук
з фізичного виховання і спорту

Науковий керівник:
Воробйов Михайло Іванович,
кандидат педагогічних наук,
професор

Київ – 2009

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ТА ТЕРМІНІВ.....	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНА СУМІСНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ	
ДОСЛІДЖЕННЯ У ПСИХОЛОГІЇ І ТЕОРІЇ СПОРТУ.....	12
1.1. Поняття психологічної сумісності та її зміст.....	12
1.2. Вплив психологічної сумісності на успішність діяльності у ігрових видах спорту.....	18
1.3. Роль і місце оцінки психологічної сумісності в спортивно-педагогічній роботі з командою	22
1.4. Теоретико-методичні основи прогнозування психологічної сумісності спортсменів у команді	29
Висновки до розділу 1.....	39
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	40
2.1. Методи дослідження.....	40
2.1.1. Теоретичний аналіз та узагальнення спеціальних літературних джерел	40
2.1.2. Педагогічне спостереження	41
2.1.3. Психологічна діагностика	42
2.1.4. Педагогічний експеримент	48
2.1.5. Методи прогнозування	49
2.1.6. Методи математичної статистики	50
2.2. Організація дослідження.....	51
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СУМІСНОСТІ ТА ЇЇ	
ЗВ'ЯЗОК ІЗ ТЕХНІКО-ТАКТИЧНИМИ ДІЯМИ СПОРТСМЕНІВ В	
ІГРОВИХ ВИДАХ СПОРТУ.....	54

3.1. Визначення типів психологічної сумісності з урахуванням оцінки соціометричних показників спортсменів у команді	54
3.2. Координатно-соціограмний аналіз міжособистісних стосунків партнерів у команді.....	70
3.3. Оцінка різних типів діадних стосунків спортсменів у команді.....	79
3.4. Оцінка ефективності техніко-тактичних дій спортсменів у командах із різним рівнем психологічної сумісності.....	88
Висновки до розділу 3	93
РОЗДІЛ 4. ПРОГНОЗУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СУМІСНОСТІ З УРАХУВАННЯМ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ СПОРТСМЕНІВ ТА ЇХНІХ СОЦІОМЕТРИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ.....	94
4.1. Оцінка особистісних якостей, які визначають психологічну сумісність спортсменів у команді	94
4.2. Різниця особистісних якостей у спортсменів із різним типом психологічної сумісності.....	100
4.3. Встановлення залежності між діадними стосунками і типами психологічної сумісності спортсменів	110
4.4. Прогнозування психологічної сумісності у команді з урахуванням особистісних якостей спортсменів	120
4.5. Ефективність командної взаємодії	129
Висновки до розділу 4	142
РОЗДІЛ 5. Аналіз та узагальнення результатів дослідження	144
ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	150
ВИСНОВКИ	165
ДОДАТКИ	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	197

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ТА ТЕРМІНІВ

ТТД – техніко-тактичні дії

ІСС – індекс соціометричного статусу

ІСЕ – індекс соціометричної експансивності

ІПС – індекс психологічної сумісності

Впевненість – переживання людиною своїх можливостей, які є адекватні тим завданням, які перед нею стоять у житті і тим, які вона ставить перед собою сама.

Деадаптивність соціальна – нездатність особистості пристосовуватися до життя в колективі та вимог, які ним ставляться.

Довірливість – психологічний стан, в силу якого людина розраховує на яку-небудь думку, що здається їй авторитетною, і тому відмовляється від самостійного дослідження питання, яке може буди нею вивчене.

Діадні стосунки – це стосунки у соціальній взаємодії між двома людьми.

Домінантність – прояв якостей особистості, які визначають перевагу її поведінки і мислення серед інших людей.

Експресивність – любий зовнішній показ, демонстрація, імітація за допомогою рухів, поз і звуків, зовнішні сигнали і знаки, які спостерігаються безпосередньо та інформують про внутрішній стан суб'єкта.

Емоційна стійкість – управління людиною своїми емоціями у процесі діяльності чи спілкування з іншими людьми.

Інтелект – загальна здатність до пізнання і вирішення проблем, визначальна успішність будь-якої діяльності і котра лежить в основі інших здібностей.

Консерватизм – одне із основних ідеологічних напрямів, для якого характерна стабілізація соціальних процесів, прагнення до традиційних інститутів і невіра у прогрес як у єдину можливу форму розвитку людського суспільства.

Лідер – член групи, котрий суттєво впливає на свідомість і поведінку інших членів групи у силу свого особистого авторитету (неформальний лідер) або посади, яку займає (формальний лідер).

Практичність – це здатність людини, розрибиратися у життєвих справах, віддавати перевагу тому, що дає реальні результати.

Природність – обумовленість членів колективу чим-небудь закономірним, простим, нормальним.

Самоконтроль – здатність контролювати свої дії, вчинки.

Сміливість – прояв хоробрості, відваги.

Соціабельність – резерв людських можливостей для прийняття соціальних норм.

Соціальна нормативність – правило, яке приписує або забороняє кому-небудь проявляти поведінку, діяльність, дію.

Соціометричний статус – сукупне відношення гравців спортивної команди до кожного із своїх партнерів.

Соціометрична експансивність – ставлення кожного гравця до своєї команди.

Стосунки конфлікту – стосунки між суб'єктами соціальної взаємодії, що характеризується їхнім протистоянням на основі протилежно спрямованих мотивів або суджень.

Стосунки напруження – такі стосунки між людьми, в яких вони проявляють явну неприязнь по відношенню один до одного, дуже низько оцінюють гідність і перебільшують недоліки суперника.

Товариськість – взаємні стосунки між членами будь-якого колективу і обов'язки відносно кожного іншого.

Фрустрованість – психічний стан, при якому стимульована потреба в успіху, боротьбі, заохоченні не знайшла свого задоволення. При цьому спортсмен переживає переживання, розчарування, роздратованість, тривогу, відчай.

Чуттєвість – здатність людини «сприймати» адекватні і неадекватні подразники, відповідаючи на них яким-небудь образом: рухом, усвідомленим відчуттям, вегетативною реакцією тощо.

ВСТУП

Актуальність. Сучасні реалії спортивної практики, складність і напруження спортивної діяльності, які усе зростають, вимагають всебічного врахування наукових, а також і психологічних закономірностей у роботі зі спортивними командами в ігрових видах спорту.

Одним із напрямів підвищення ефективності взаємодії спортсменів у команді є використання нереалізованих нині досягнень теорії спорту та психології, зокрема підвищення успішності спортивної команди на основі врахування психологічної сумісності спортсменів [143, 164, 233 та ін.].

Багатьма дослідженнями встановлено, що психологічна сумісність спортсменів є складовою психологічного клімату в команді й суттєво впливає на підвищення командної взаємодії. Водночас психологічна несумісність призводить до конфліктності між спортсменами, деструктивно впливає на стосунки в колективі та на зниження командної взаємодії [100, 109, 119 та ін.].

У наукових дослідженнях В.І. Баландіна та ін. [14], В.І. Воронової, С.Є. Шутової [43], В.М. Платонова [152], М.М. Філіппова [189] відмічається, що підготовка спортивної команди, яка виступає суб'єктом колективної діяльності, вимагає врахування різноманітних факторів, що здатні привести команду до успіху.

На думку В. С. Агєєва [3], Г. Д. Бабушкіна, О. В. Кулагіної [11] найчастіше перевагу надають техніко-тактичній і фізичній підготовці спортсменів у команді, водночас не враховують їхню психологічну сумісність як одного із факторів успішності командної взаємодії.

Як відмічає ряд спеціалістів, особливої гостроти проблема забезпечення психологічної сумісності набуває під час підготовки спортивних команд до виступів на змаганнях [2, 34, 79, 86, 109, 200 та ін.]. Із досвіду участі у змаганнях команд, які були укомплектовані спортсменами без попереднього

врахування злагодженості дій, спрацьованості і психологічної сумісності, бачимо високий відсоток браку і низьку ефективність техніко-тактичних дій.

На сьогодні у науці сформовано понятійний опис психологічної сумісності [66, 87, 97, 140 та ін.], розроблено методи діагностики цього соціально-психологічного феномену [123, 138, 163 та ін.], встановлено ступінь його взаємозв'язку з ефективністю спільної діяльності малих груп, до яких відносять і спортивну команду [79, 84, 101 та ін.]. При цьому психологічну сумісність, як правило, вивчали на рівні актуального явища. Недостатньо розробленим залишився такий її аспект у межах спортивної команди як ефективне прогнозування сумісності спортсменів, зокрема, відсутні теоретичні підходи до цього питання, не розроблено модель психологічної сумісності спортсменів у команді. Немає відповідних досліджень, обґрунтованих підходів до керування командою на підставі врахування психологічної сумісності спортсменів і, як наслідок, тренери не мають практики подібної роботи та належної інструментальної бази.

На думку вітчизняних [3, 21, 51, 115 та ін.] і зарубіжних фахівців [210, 230, 232, 234, 238 та ін.] прогнозування психологічної сумісності спортсменів, що є сукупністю модельних характеристик сумісності, необхідних для комплектації команди, формування ігрових ланок та зв'язок, створення передумов для гпрних стосунків та ефективної соціальної взаємодії в системі «спортсмен–спортсмен», «спортсмен–тренер» і «спортсмен–команда», дає нові можливості підвищення ефективності командної взаємодії.

Незважаючи на те, що останніми роками виявляють інтерес до згаданого аспекту психологічної сумісності і беручи до уваги колективну спрямованість функціонування команди, вивчення прогнозування психологічної сумісності спортсменів як засобу забезпечення ефективності командної взаємодії залишається актуальним і вимагає вирішення з метою удосконалення сучасної спортивно-педагогічної роботи з командами в ігрових видах спорту.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Дисертаційне дослідження у 2005 році виконувалося згідно зі «Зведеним планом НДР у

сфері фізичної культури і спорту на 2001–2005 рр.» Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України за темою 1.3.9. «Дослідження психологічних резервів особистості в процесі професійної підготовки спеціалістів у сфері фізичного виховання і спорту» (номер державної реєстрації 0102U006133).

Із 2006 до 2008 рр. дослідження виконувалося згідно зі «Зведеним планом НДР у сфері фізичного виховання і спорту на 2006–2010 рр.» Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту: тема 2.1.3 «Підвищення ефективності тренувального процесу та змагальної діяльності спортсменів високої кваліфікації у спортивних іграх» (номер державної реєстрації 0106U010768). Роль автора полягає у встановленні типологічних особливостей та розробці моделі психологічної сумісності спортсменів у команді й збільшення на цій основі ефективності командної взаємодії.

Мета роботи. Емпіричне обґрунтування прогнозування психологічної сумісності спортсменів як засобу підвищення ефективності командної взаємодії.

Завдання дослідження:

1. Теоретично проаналізувати наявні підходи до вивчення проблеми психологічної сумісності спортсменів у команді.
2. Встановити типи психологічної сумісності спортсменів у команді на основі аналізу її показників.
3. Виявити особистісні якості, що визначають психологічну сумісність спортсменів.
4. Обґрунтувати шляхи прогнозування психологічної сумісності з урахуванням особистісних якостей спортсменів.
5. Розробити практичні рекомендації до підвищення ефективності командної взаємодії на підставі прогнозування психологічної сумісності спортсменів.

Об'єкт дослідження – психологічна сумісність спортсменів у команді.

Предмет дослідження – соціально-психологічний і особистісний рівні психологічної сумісності та їх оцінка.

Методи дослідження. Теоретичний аналіз та узагальнення спеціальних літературних джерел; педагогічне спостереження; психологічна діагностика (оцінка соціометричних показників, визначення діадних стосунків спортсменів, взаємодія спортсменів у системі соціометричних координат, багатофакторне дослідження особистості спортсменів за Р. Кеттеллом); педагогічний експеримент (констатуючий та формуючий); методи прогнозування (побудова моделі психологічної сумісності); методи математичної статистики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- уперше встановлено типи психологічної сумісності спортсменів у команді, які дають змогу описати психологічний портрет представників кожного типу та характер стосунків між ними для прогнозування можливих проблем та побудови моделі психологічної сумісності спортсменів у команді;
- уперше розроблено трирівневу модель психологічної сумісності спортсменів у команді, що дозволяє розглядати її прогнозування як засіб підвищення ефективності командної взаємодії, усунення недоліків, які заважають досягненню гармонії у взаєминах і взаємодії та можливість коригувати систему підготовки команди відповідно до моделі психологічної сумісності спортсменів;
- розширено наукові знання про місце і роль психологічної сумісності спортсменів у досягненні ефективності діяльності команди;
- уточнено поєднання особистісних якостей, які в рамках психологічної сумісності забезпечують спортсмену більш сприятливу взаємодію з партнерами;
- доповнено відомості про зміст і напрям дослідження психологічної сумісності спортсменів в ігрових видах спорту.

Практична значущість одержаних результатів. Обґрунтування оцінки та прогнозу психологічної сумісності спортсменів дасть можливість

тренерам ігрових команд підвищити успішність процесів підготовки, контролю та керування у команді. Встановлення типів психологічної сумісності та стійких особистісних якостей спортсменів дозволить здійснювати її прогнозування, що сприятиме внесенню позитивних змін у склад команди. Отримані дані можуть бути використані для подальшого розвитку досліджень із цієї проблеми та внесені до навчально-тренувального процесу спортивних команд.

Результати досліджень впроваджені у практику підготовки кваліфікованих спортсменів команд із хокею на траві, хокею з шайбою та футболу, що підтверджено відповідними актами впровадження.

Особистий внесок здобувача у розробку досліджуваної проблеми полягає у постановці мети, завдань, напряму досліджень, визначенні структури дослідницької роботи, в організації і проведенні досліджень, опрацюванні, інтерпретації та впровадженні результатів, у складанні практичних рекомендацій та узагальненні висновків. У статтях, написаних у співавторстві, автору належать: визначення завдань дослідження, збирання експериментальних даних, їх кількісна та якісна інтерпретація.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження було представлено на VI Міжнародній науково-практичній конференції «Фізична культура та здоров'я нації» (Вінниця, 2006); на XI та XII Всеукраїнських наукових конференціях «Молода спортивна наука України» (Львів, 2007, 2008); на V Міжнародній науково-практичній конференції «Спорт, духовність і гуманізм у сучасному світі» (Донецьк, 2007); на III Міжнародній науково-практичній конференції «Основні напрями розвитку фізичної культури, спорту та фізичної реабілітації» (Дніпропетровськ, 2007); на засіданнях кафедри психології та педагогіки, кафедри спортивних ігор НУФВС України (Київ, 2005–2008).

Публікації. Основні положення дисертаційних досліджень відображено у 15 наукових публікаціях, з яких шість – у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГІЧНА СУМІСНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ У ПСИХОЛОГІЇ І ТЕОРІЇ СПОРТУ

1.1. Поняття психологічної сумісності та її зміст

Поняття "психологічна сумісність" широко використовується в наукових джерелах і повсякденній життєдіяльності людей, у тому числі й у теорії і практиці спорту. Однак автори [87, 100, 203, 207, 211 та ін.] вкладають у це поняття різний зміст, що заважає його тлумаченню, дезорієнтує спортивних психологів і тренерів в узгодженій роботі з використання цього важливого явища в зміцненні дисципліни між спортсменами, встановленню в командах сприятливого соціально-психологічного клімату і підтриманні високої готовності до успіху.

У вітчизняній теорії спорту і психології сумісність розглядалася в рамках досліджень згуртованості спортивних команд, взаєностосунків між спортсменами, що викликають конфлікти між ними. Даним питанням присвячено праці Г.Д. Бабушкіна, О.В. Кулагіної [11]; Д.Я. Богданової, Л.Б. Амеліної [19]; А.І. Бузника зі співавторами [34]; О.Ю. Девяткіної [57]; Ю.А. Коломийцева [86]; О.І. Кудерміної [101]; В.О. Олефіра [143]; В.М. Платонова [152] та ін. Розглядаючи психологічну сумісність як важливий феномен, що визначає ефективність спільної діяльності спортивних команд, автори не виділяли її як самостійний об'єкт наукового дослідження, але зробили значний внесок у постановку і розробку проблеми психологічної сумісності. Автори зробили цікаві визначення, в рамках проведених ними досліджень.

Так, Ю.А. Коломийцев [87] розглядає психологічну сумісність як соціально-психологічне явище, розуміючи під цим єдність поглядів і установок, потреб і системи цінностей двох чи більше членів колективу,

синхронність їхніх психомоторних реакцій, однаковий рівень мислення, мотивації й інтелекту, а також інших психологічних якостей.

Інші вчені, наприклад В.О. Олефір [143], розглядає психологічну сумісність як властивість членів групи, команди, що базується на повному поєднанні індивідуально-психологічних особливостей членів групи і проявляється в результативності спільної діяльності та задоволенні учасників один одним.

По-іншому розуміють психологічну сумісність Р.Л. Кричевський і О.М. Дубовицька [96], зазначаючи, що це є не що інше, як діадний феномен – задоволення членами діади потреб і поведінкових форм.

Як зазначає Р.С. Немов [134], психологічна сумісність – це визначена психологічна атмосфера, яка сприяє успішній спільній діяльності людей у колективі.

Психологічну сумісність як поєднання індивідуальних особливостей людей, із-за чого найбільш сприятливо протікають їхня спільна діяльність і спілкування визначає В.О. Бодров [22].

Деякі автори розглядають психологічну сумісність, зіставляючи її з близьким родовим поняттям "згуртованість".

Так, М.М. Кубланов, С.М. Монастир'єв [100] у книзі, в якій висвітлено психолого-педагогічні особливості конфлікту в спорті, дають визначення психологічної сумісності як прояву згуртованості, реалізованої в безконфліктності спілкування спортсменів. Ю.А. Коломийцев [87] у праці «Взаимоотношения в спортивной команде» відмічає, що одним із факторів, які ускладнюють процес згуртованості спортивної команди, виступає психологічна несумісність її складу.

Розглядаючи цю проблему у своїй книзі присвяченій психології спорту Є.П. Ільїн [80] вказує на те, що важливим фактором, який впливає на згуртованість команди, виступає психологічна сумісність її гравців, цьому у спортивній практиці відводилося мало уваги.

Усі названі автори вказують на необхідність дослідження психологічної сумісності й урахування її при досягненні згуртованості групи.

У зв'язку з цим необхідним і можливим, на основі сучасного рівня розвитку спортивної та психологічної науки, є виділення психологічної сумісності як самостійного об'єкту дослідження.

Приступити до вирішення цього завдання доцільно через уточнення термінології, визначення родових зв'язків досліджуваного поняття, виявлення сутності і структури психологічної сумісності, генезису й еволюції явища, його діагностики.

У словнику В. Даля [55] дано тлумачення не самого поняття "сумісність", а родових дієслів: «Совмещать, совместить, что с чем, — вмещать или помещать вместе, в одном общем объеме». У тлумачному словнику С.І. Ожогова і Н.Ю. Шведової [141] відсутнє поняття "сумісність", а зустрічається подібне визначення В. Даля трактування спільнокоріневих слів: «Совместимый – такой, который можно *совместить* с чем-нибудь; совместить – сочетать, соединить вместе». У «Великому тлумачному словнику української мови Т.В. Ковальнової» [88] поняття "сумісність" визначено як іменник, утворений від прикметника "сумісний". Тут також запропоновано варіанти його використання: «сумісність понять, сумісність симетричних фігур, сумісність крові (властивість людського організму засвоювати кров, що переливається, визначеної біологічної групи), сумісність тканин (біохімічна властивість органічних тканин, що сприяє їхньому приживленню до тканин іншого організму)».

Таким чином, поняття "сумісність" можна визначити як властивість предметів поєднуватися один з одним, знаходитися в одному місці. А психологічна сумісність може бути логічно виведена як психологічне явище, що визначає можливість тісної взаємодії людей.

У спортсменів велика частина часу пов'язана зі спільним перебуванням і тісною взаємодією в різних сферах колективної діяльності, тому, навіть виходячи із загальноповживаного (життєвого) розуміння психологічної

сумісності, вона є важливою умовою для ефективної життєдіяльності спортивної команди.

У ході розгляду існуючих визначень можна виділити два базових підходи до визначення психологічної сумісності: інтегральний і диференціальний. У рамках інтегрального підходу сумісність описується як цілісне групове явище.

Сумісність групова – соціально-психологічна характеристика групи, що виявляється в здатності її членів узгоджувати (робити несуперечливими) свої дії й оптимізувати взаємостосунки в різних видах спільної діяльності [212]. Дане визначення дуже бідне в змістовному плані, тому що описує лише два системних аспекти: цілісність (причому відносно всієї групи, а не до кожного конкретного її представника) і структурність (відбиваючи тільки два її елементи: поведінковий і афективний).

Набагато змістовнішим є, на наш погляд, визначення з психологічного словника-довідника М.І. Дяченка і Л.О. Кандибовича [66]: «Сумісність (психологічна) – взаємодоповнюваність, оптимальна єдність і несуперечність двох чи більше людей». Сумісність спортсменів дозволяє їм швидко досягти "спрацьованості" і забезпечити високий рівень ефективності спільної діяльності. Несумісність може стати передумовою конфліктів і зривів у загальній роботі в складних ситуаціях. Для сумісності необхідні не тільки психофізіологічна відповідність у швидкості реакцій, енерговитратах тощо, а й єдність поглядів на завдання загальної діяльності, готовність до співпраці, взаємне сприйняття партнерів, засноване на подібності ціннісних орієнтацій [11]. Дане визначення розглядається як групове, а не індивідуальне соціально-психологічне явище. У ньому виділено визначену структуру сумісності, але вона не відрізняється вичерпною повнотою.

Подібним чином розуміють психологічну сумісність В.Д. Горбов і М.А. Новиков [51]. Вони включають в її поняття сприятливе поєднання різних характеристик групи людей, що за відповідних мети, засобів і умов діяльності підвищують її ефективність та задоволеність і вважають, що

сумісність припускає взаємну спонтанність, позитивний характер емоційних психологічних установок, взаємонавіювання, спільність інтересів і потреб, подібність динамічної спрямованості психофізіологічних реакцій при операторській діяльності і відсутність у даній групі виражених егоцентричних прагнень.

Дослідження сумісності в спортивних групах та командах [20, 143 та ін.] було виконано в руслі вищезгаданого підходу, вони мали на меті – оптимізувати відбір та комплектування ефективних спортивних груп і команд.

Дана група визначень висуває розгляд психологічної сумісності як цілісного прояву особливостей групи в рамках усіх видів групової взаємодії. Особлива цінність досліджень у рамках інтегрального підходу полягає в тому, що отримано дані про вплив психологічної сумісності на ефективність спільної діяльності. Однак автори визначень, констатуючи описуване явище, не ставлять завдання формування і розвитку психологічної сумісності, а використовують зазначене поняття для діагностики визначених групових характеристик, таких як показник соціально-психологічного (морально-психологічного) клімату, рівня розвитку групи тощо.

Інший підхід до визначення сумісності – диференціальний. Значний внесок як у дослідження проблеми психологічної сумісності, так і у визначення цього терміна в рамках даного підходу зробили дослідження М.М. Обозова [139]. Поняття "сумісність" у даному підході порівнюється із родовим поняттям "спрацьованість". Спрацьованість – це узгодженість характеристик суб'єктів, що забезпечують їм ефективне виконання визначеної сумісної діяльності. Поняття спрацьованості застосовується лише до ділових, професійних, виробничих стосунків – стосунків у рамках спільної діяльності. Оскільки ці стосунки спрямовано на отримання визначеного продукту спільної діяльності, то проявами сумісності цього типу будуть характеристики діяльності: ефективність з погляду кількості та якості витраченого часу й енергії партнерів. Явище сумісності, на відміну від

спрацьованості, – міжособистісний феномен, що існує в рамках особистих стосунків, заснованих на симпатії, притяжінні. І "сумісність" і "спрацьованість" це поняття для позначення об'єктивної відповідності властивостей взаємно спільно діючих людей стосовно цілей їхньої взаємодії.

Сумісність – це задоволеність партнерів один одним (думками, почуттями, поведінкою). Спрацьованість – це узгодженість темпоритмічної організації партнерів, індивідуального стилю діяльності, їхніх техніко-тактичних умінь і навичок, знань своїх професійних обов'язків [138].

Близький до викладеного підхід, реалізований у дослідженні Р.Л. Кричевського [98], який розглядав психологічну сумісність членів спортивних команд як два типи групової активності: ділової (інструментальної) – сумісність у сфері ділової, професійної взаємодії, й емоційної (експресивної) – сумісність у сфері неформальної взаємодії.

Подібний підхід названо нами диференціальним, оскільки в ньому виділені функції команди в професійній (ігровій, формальній) сфері, детерміновані спрацьованістю, і непрофесійні (поза командні, неформальні) функції, детерміновані сумісністю.

У рамках такого підходу О.Б. Ільїн [78] відмітив, що будь-яка спортивна команда має внутрішню психологічну структуру, у якій підструктура функціональних стосунків володіє низьким рівнем ентропії зв'язків, а підструктура емоційних стосунків має високий рівень ентропії зв'язків (задіяність більшості членів у систему таких зв'язків). Функцією ділових стосунків у спортивній групі є відбір найбільш придатних індивідів, створення їм сприятливих умов для спортивного вдосконалення, показу кращих результатів, у цілому – забезпечення ефективності діяльності команди.

Однак, якщо описана вище підструктура стосунків забезпечує ефективність діяльності групи, то на певному етапі розвитку психологічної структури команди, виразна ієрархія відбувається в суперечності із цілісністю системи, надійністю її функціонування. Функцію забезпечення

надійності виконує друга підструктура стосунків – емоційних, неофіційних зв'язків, яка покликана нейтралізувати негативні емоції, задовольнити потребу людини в спілкуванні, об'єднати членів команди. Компенсаторна функція підструктури емоційних стосунків визначає і її структурний оптимум.

Таким чином, на основі диференціації понять "сумісність" і "спрацьованість" стає можливим поглиблене вивчення психологічної сумісності і визначення шляхів ефективної роботи зі спортивними командами. Розуміючи сумісність як психологічний результат такого поєднання індивідуально-особистісних характеристик членів групи, що приводить до їх високої суб'єктивної задоволеності, міжособистісної симпатії, а спрацьованості – як психологічний результат взаємодії членів групи в ході спільної діяльності, що приводить до високого рівня її продуктивності, ми визначили робоче поняття психологічної сумісності спортсменів у команді.

Отже, психологічна сумісність спортсменів у команді – це цілісна компонента спільної діяльності команди, в основі якої лежить суб'єктивна задоволеність партнерів індивідуально-психологічними характеристиками один одного і як властивість кожного окремо взятого гравця команди, що дозволяє йому суб'єктивно оцінювати свою взаємодію з іншими гравцями в різних видах спільної життєдіяльності.

1.2. Вплив психологічної сумісності на успішність діяльності в ігрових видах спорту

Підвищення рівня вимог, що ставляться до підготовки сучасних спортивних команд, робить актуальною проблему психологічної сумісності їхніх членів. Важливість досліджень психологічної сумісності спортсменів, які спільно діють викликана насамперед запитом спортивної практики, формуванням оптимальних за психологічним складом груп та команд,

здатних до прояву максимальних можливостей у плані вирішення поставлених перед ними завдань.

Дотепер психологічна сумісність розглядалася або "під час", або "після" спільної діяльності. У першому випадку сумісність – умова ефективності спільної діяльності, у другому – наслідок такої. Наш підхід з погляду діагностики припускає розгляд сумісності з позиції "перед" спільною діяльністю як передумову її ефективності при взаємодії, насамперед у соціальному плані.

Психологічна несумісність спортсменів часто є причиною помилок у взаємодії, відсутності порозуміння між ними, виникнення конфліктів у команді, зниження згуртованості, а в результаті – погіршення ефективності змагальної діяльності [109]. З огляду на це психологічна сумісність розглядається деякими авторами [8, 14, 20, 101, 102 та ін.] як колективний вид готовності команди, який необхідно враховувати під час прогнозування ефективності її змагальної діяльності.

Існує ряд досліджень, в яких вивчалися питання впливу психологічної сумісності на успішність ігрової діяльності команди. Так, психологічна сумісність і надійність спортивно-ігрової діяльності були предметом дослідження О.В. Мальчикова [120]. Дисперсний аналіз результатів його дослідження показав, що чим більше члени групи (на прикладі баскетболу) відмінні за досліджуваними індивідуально-психологічними характеристиками, тим нижчий рівень надійності змагальної діяльності команди.

У дисертації, в якій досліджувалися проблеми управління конфліктами в процесі підготовки кваліфікованих футболістів, О.П. Дмитрієв [59] доводить, що негативні міжособистісні стосунки в команді сприяють зниженню ефективності техніко-тактичних дій і збільшенню зовнішньо-виражених конфліктів, і, навпаки, конструктивні міжособистісні стосунки підвищують ефективність ігрової взаємодії партнерів і знижують кількість матеріалізованих конфліктних проявів.

У роботі В.М. Платонова [152] зустрічається твердження, яке доводить, що психологічна сумісність спортсменів може суттєво вплинути на структуру та ефективність змагальної діяльності не тільки окремих гравців та ігрових ланок, а й команди в цілому. Врахування психологічної сумісності під час розробки техніко-тактичних схем ігрової діяльності в процесі психологічної підготовки окремих спортсменів дозволяє значно підвищити результат загальнокомандної діяльності, в той час як її недооцінка, ігнорування можуть призвести до негативних наслідків. І як показують дослідження [88, 100, 133 та ін.], в ігрових видах спорту психологічно несумісні спортсмени під час календарних зустрічей імітували відсутність порозуміння, нездатність відреагувати на передачу м'яча, затягували розвиток комбінації, робили передачу м'яча партнеру, до якого відчували антипатію, в найбільш несприятливий для нього момент тощо.

Підтвердженню цьому виступає також думка Є.П. Ільїна [80] стосовного того, що психологічна сумісність спортсменів поряд із спрацьованістю може позитивно впливати на результати спортивно-ігрової діяльності. В хокеї із шайбою, наприклад, вдало укомплектована трійка із гравців нападу, які добре розуміють один одного, перевершує ту, яка складається із найсильніших гравців команди. І справа тут не лише в тому, скільки часу грають один з одним хокеїсти, а в тонких психологічних механізмах, що дозволяють майже миттєво налаштувати контакти між гравцями.

Через відсутність науково-методичних розробок із цієї проблеми в спортивній практиці комплектування спортивних ланок, груп, складів загалом виконуються тренером інтуїтивно, без урахування психологічної сумісності спортсменів. При цьому тренери в основному враховують рівень спортивної підготовленості спортсменів. Звідси виникають різні негативні явища у спільно виконуваній спортивній діяльності: нерозуміння партнера, конфлікти, незадоволеність діями партнера, тривале розучування спільних спортивних вправ і нестабільність їх виконання [9, 58 та ін.].

Проведені дослідження О.В. Ратушиної [164] із даної проблеми дозволили встановити критерії сумісності і обґрунтувати методику комплектування спортивних груп в акробатиці. Результати педагогічного експерименту показали ефективність врахування сумісності під час комплектування акробатичних зв'язок: прискорюється процес спрацьованості (спільні вправи виконуються значно швидше ($p < 0,01$), ніж в контрольних складах; підвищується рівень стабільності спільних вправ ($p < 0,05$)).

Аналізуючи психологічну сумісність і спрацьованість баскетболісток високої кваліфікації, автори [57] довели необхідність врахування психологічної сумісності гравців під час комплектування ігрового складу. В експериментальній групі порівняно з контрольною, баскетболістки діяли більш впевнено, агресивно як в захисті, так і в нападі. Тому техніко-тактичні показники, такі як перехват м'яча, підбір на своєму щиті, кількість забитих м'ячів, зросли ($p < 0,05$) (перехвати 18,5 – 23,7, підбір на своєму щиті 19,05 – 23,3, забиті м'ячі 78 – 88,2), показник пропущених м'ячів знизився з 65,9 очка в середньому за гру до 54,2, кількість підборів на чужому щиті зиросла з 18,5 до 18,9 за гру. Порівняно із минулим сезоном процент реалізації швидкого прориву зріс із 65 до 72,6% ($p < 0,05$).

Провівши ряд досліджень Н.В. Мулін [131] з'ясував, що успішність виступів спортсменів на змаганнях залежить не лише від їхньої фізичної професійної підготовленості й індивідуальних здібностей, а й від їхнього психоемоційного стану. Залежно від цього велике значення відводиться психологічній сумісності як спортсменів команди один з одним, так і кожного спортсмена з тренером.

Вищесказане свідчить, що психологічна сумісність членів спортивних груп і команд розглядається як важливий фактор ефективності спільної спортивної діяльності. Поряд із цим існують дані, які стосуються родового поняття психологічної сумісності – згуртованості. З цього приводу Є.П. Ільїн [80] зазначає, що в деяких ситуаціях високий рівень згуртованості позитивно

впливав на результати діяльності, в інших випадках висока згуртованість навіть заважала ефективній діяльності.

Таким чином, можна зробити висновок, що психологічна сумісність виступає надійною основою для позитивних взаєностосунків та взаємодій, які, в свою чергу, створюють передумови для позитивного ставлення спортсменів до навчально-тренувальних занять, допомагають налаштуватися на активне добровільне виконання завдань, формують сприятливу емоційну атмосферу, що не може не відбитися позитивно на рості результатів спортсменів та команди в цілому.

Психологічна сумісність партнерів в спільній діяльності виступає важливим фактором, який зумовлює спрацьованість спортсменів, і проявляється у швидкості оволодіння новими вправами, стабільності їх виконання, оптимізації ігрової взаємодії, підвищенні результативності змагальної діяльності команди. У різних видах спорту, через їхню специфічність, критеріями сумісності виступають ті чи інші особистісні якості спортсменів. У свою чергу діагностика та прогнозування психологічної сумісності спортсменів дозволяє суттєво підвищити ефективність їхньої спільної діяльності.

1.3. Роль і місце оцінки психологічної сумісності в спортивно-педагогічній роботі з командою

Ефективність процесу підготовки спортсмена в сучасних умовах обумовлена використанням засобів і методів комплексного контролю як інструменту управління, що дозволяє здійснювати зворотні зв'язки між тренером і спортсменом та на цій основі підвищувати рівень управлінських рішень під час підготовки тих, хто займається [152].

Отримання цінної інформації в управлінні та контролі в спорті здійснюється на основі об'єктивної оцінки станів спортсменів, рівня їх підготовленості, виконання планів підготовки, ефективності змагальної діяльності тощо. [18, 19, 53, 80].

Роль оцінки в теорії та практиці спорту надзвичайно велика. Її об'єктом виступають навчально-тренувальний процес, змагальна діяльність, стан різних сторін підготовленості спортсменів (технічної, тактичної, фізичної, психологічної тощо.), їхня працездатність, можливості функціональних систем.

Розрізняють оцінку етапного стану спортсмена, що є наслідком довготривалого тренувального ефекту (результат тривалої підготовки протягом ряду років, одного року, макроциклу, періоду чи етапу); оцінку поточного стану, що є наслідком навантажень серії занять, тренувальних чи змагальних мікроциклів; оцінку оперативних станів – термінових реакцій організму спортсмена на навантаження в ході окремих тренувальних занять і змагань [152].

Згідно з контролем оцінка може носити педагогічний, психологічний і медико-біологічний характер. У процесі *педагогічного контролю* оцінюються рівень техніко-тактичної та фізичної підготовленості, особливості виступів у змаганнях, динаміка спортивних результатів, структура і зміст тренувального процесу тощо. *Психологічний контроль* пов'язаний із оцінкою особливостей особистості спортсменів, їхнього психічного стану і підготовленості, загального мікроклімату й умов тренувальної і змагальної діяльності тощо. *Медико-біологічний контроль* передбачає оцінку стану здоров'я, можливості різних функціональних систем, окремих органів і механізмів, які несуть основне навантаження в тренувальній і змагальній діяльності.

Висвітлені концептуальні положення важливої ролі оцінки в спорті дозволяють стверджувати, що кожна оцінка має свої показники, вирішує відповідні завдання та цілі у відповідних видах підготовки спортсменів. Разом з цим, вид психологічної підготовки спортсменів становить для нас особливий інтерес, регламентований напрямом наших досліджень.

Психологічна підготовка вирішує безліч завдань, які в тому чи іншому виді спорту будуть носити різний характер, а оцінка підготовленості буде включати й відповідні показники. Так, у процесі контролю психологічної

підготовленості в індивідуальних видах спорту оцінюють наступне: особистісні і морально-вольові якості, які забезпечують досягнення високих спортивних результатів; стабільність виступів на змаганнях з урахуванням супротиву суперників високої кваліфікації; вміння показувати кращі результати на головних змаганнях; обсяг і сконцентрованість уваги тощо. [152]. Що ж до командних видів спорту, то до представлених вище параметрів оцінки додаються й ті, які дозволяють аналізувати процеси, котрі відбуваються між спортсменами, об'єднаних в одну команду. В результаті на перший план оцінки виходять міжособистісні стосунки спортсменів, їхня психологічна сумісність, згуртованість, конфліктність тощо.

У рамках даного дисертаційного дослідження ми зупинимося на оцінці, що посідає провідне місце в отриманні інформації під час аналізу психологічної сумісності спортсменів в ігровій команді.

Необхідність застосування оцінки психологічної сумісності для кращої спортивно-педагогічної роботи з командою базується на тому, що більшість проблем, з якими стикається будь-яка спортивна команда, виникає через помилки, котрі допускаються в спільній тренувальній та змагальній діяльності, і особливо під час комплектування психологічно несумісних членів команди, їхньої підготовки й управлінні ними. Неоптимальні рішення, які можуть прийматися будь-яким спортсменом команди через ті або інші його особистісні якості, можуть не задовольняти інших партнерів, що свідчить про можливу психологічну несумісність, яка веде до конфлікту між спортсменами й стає причиною невдалих результатів спільної діяльності спортивної команди. Однак спортивна команда, що діє спільно, є тим основним ресурсом психологічно сумісних спортсменів, грамотне управління яким дозволяє досягнути успіху й вирішити більшість проблем, що стоять перед командою.

Для підвищення результативності тренувальної і змагальної діяльності необхідно вчасно виявляти психологічну сумісність або несумісність

(конфлікти) членів спортивної команди й відповідно до цього управляти взаємостосунками й спільною діяльністю [84, 100].

Ряд авторів [6, 8, 12, 16, 21, 119, 143 та ін.], приступаючи до оцінки психологічної сумісності, відмічають необхідність урахування факторів (причин), через які може спостерігатися психологічна сумісність або несумісність.

Факторами (причинами) психологічної сумісності будуть її структурні елементи. Як такі ряд авторів виділяє рівні психологічної сумісності, розгляд котрих дозволить нам визначитися з вибором показників для її оцінки. Так, О.В. Петровський і М.Г. Ярошевський [151] виділяють нижній рівень, який включає психофізіологічну сумісність темпераментів і характерів членів групи, сенсомоторну узгодженість під час виконання ними спільних дій, згуртованість, що виражається в інтенсивності комунікативних внутрішньогрупових зв'язків і у взаємності соціометричних виборів; вищий рівень сумісності виступає як узгодженість функціонально-рольових очікувань – уявлень членів групи про те, що саме, з ким і в якій послідовності повинен робити кожний під час реалізації суспільно значущої і спільної для всіх мети. Вищий рівень сумісності, який характерний лише для колективу, знаходить своє відображення в предметно-цільовій і ціннісно-орієнтаційній єдності, колективістській ідентифікації, адекватності покладання і прийняття відповідальності за успіхи і невдачі один одного, у взаємній референтності членів групи.

Подібне трактування в цілому відповідає нашому дослідженню, одним із завдань якого є визначення ієрархії рівнів за критерієм значущості для психологічної сумісності в спортивних командах і виділення в них найбільш істотних структурних елементів. Однак більш доцільним є трактування рівнів психологічної сумісності, що простежується в роботах Ю.А. Коломийцева [86] і О.В. Мальчикова [120]. Вони виділяють соціально-ідеологічний, соціально-психологічний, психологічний, психофізіологічний, фізіологічний рівні.

Основними структурними елементами соціально-ідеологічного рівня сумісності є світоглядні позиції; ціннісні орієнтації; духовні запити й інтереси. До найважливіших елементів соціально-психологічного рівня сумісності відносять взаємну впевненість спортсменів один в одному під час виконання функціональних обов'язків, взаємну терпимість до особистісних недоліків, взаємну довіру в різних сферах, у тому числі – найпотаємніших. Психологічний рівень сумісності містить наступні елементи: стильові особливості поведінки, уміння швидко надати допомогу і підтримку в удосконаленні майстерності партнерів. Психологічний рівень припускає взаємодію характерів, мотивів поведінки. У випадках, коли переважає неузгодженість специфічних індивідуальних характеристик у партнерів по команді, такий стан визначається як несумісність. Оскільки причина цієї невідповідності ховається в індивідуальних розходженнях людей, то найчастіше вживається термін "психологічна несумісність". Психофізіологічний рівень сумісності ґрунтується на взаємодії особливостей темпераменту, інваріантних стереотипів поведінки. Найнижчий рівень – фізіологічний – включає статево вікові особливості індивідів, особливості протікання метаболічних процесів, темпоритмічну організацію, властивості нервової системи [214].

Критерієм для виділення рівнів сумісності в даному випадку виступив ієрархічний підхід до психіки людини, що послідовно вибудовує від нижчого до вищого наступні рівні – «людина» – «індивід» – «індивідуальність» – «особистість».

Необхідним уточненням у виділенні рівнів сумісності у рамках даного дослідження ми вважаємо «переміщення» структурних елементів фізіологічного рівня на психофізіологічний, а як фізіологічну сумісність пропонується використовувати сумісність тканин, груп крові, наявність чи відсутність алергічних реакцій при взаємодії в спільній діяльності. Тому даний рівень ми не будемо включати в рамки нашого дослідження психологічної сумісності як суцільно медичний аспект.

Для того щоб уникнути можливих розбіжностей в оцінці психологічної сумісності, є необхідним визначення психологічного рівня у вищевикладеному трактуванні як "особистісна сумісність". У цьому випадку ми можемо говорити про соціальну, соціально-психологічну, особистісну і психофізіологічну сумісність. Інтегральним поняттям для всіх зазначених рівнів виступає "психологічна сумісність".

Системоутворюючим фактором психологічної сумісності є несуперечність, емоційна задоволеність взаємодією і взаєморозумінням спортсмена з партнером у спільній життєдіяльності чи з командою на тих з описаних рівнів взаємодії, на яких сконцентрований основний акцент спільної діяльності [99].

Під час оцінки психологічної сумісності важливим моментом також виступає врахування особливостей виконуваної спільно спортивної діяльності, на основі яких і відбувається пошук показників сумісності.

У літературі пропонуються два підходи організації виконуваної спільно спортивної діяльності. Так, прихильник першого підходу А.П. Травіна [184], виділяє наступні види спільної спортивної діяльності:

- спільно-послідовна діяльність, яка характерна для естафет у легкій атлетиці, плаванні тощо;
- спільна одночасно-паралельна діяльність (веслування, парне фігурне катання, спортивні і бальні танці тощо);
- спільно-взаємопов'язана діяльність (баскетбол, хокей, волейбол тощо).

На нашу думку, дані види не досить влучно і сповна відображають сутність сумісності і спрацьованості в процесі групової спортивної діяльності. Більш доступнішим для нашого дослідження буде підхід Г.Д. Бабушкіна [12], який виділяє три види спільної діяльності в спорті:

- спільна діяльність, яка виконується послідовно і характерна для спортивних ігор (командних і парних);

- сумісна діяльність, яка виконується синхронно (безконтактна). Цей вид діяльності характерний для окремих елементів парного фігурного катання, спортивної акробатики, художньої гімнастики (командні вправи), синхронного плавання, синхронних стрибків на батуті, командного веслування тощо;

- спільна діяльність, яка виконується одночасно (контактна). Цей вид діяльності має місце у спортивній акробатиці (пари, трійки, четвірки), в окремих елементах фігурного катання (підтримка, кидки).

Кожний вид спорту, відповідно, має свої специфічні особливості. Тому, значущість рівнів сумісності для будь-якої спільної діяльності буде суттєво відрізнятися, а відповідно до цього буде відрізнятися й підбір показників для оцінки психологічної сумісності спортсменів. Так, для ігрових видів спорту психологічна сумісність буде проявлятися більше на соціально-психологічному та особистісному рівнях. Для таких видів спорту, як командне веслування, акробатика, парне фігурне катання, спортивні танці та інших регламентованих безконтактним та контактним видом спільної діяльності психологічна сумісність буде проявлятися з перевагою психофізіологічного рівня.

На підтвердження цього Б.Ф. Ломов [115] справедливо зазначає, що психологічна сумісність будь-якої групи визначається характером тієї діяльності, яку вона виконує. Різні види діяльності вимагають сумісності за різними особистісними якостями: одні – за фізичними, другі – за психофізіологічними, треті – за емоційно-вольовими, четверті – за соціально-психологічними. Групова діяльність висуває певні вимоги не лише до якості, а й до кількості ознак, за якими група повинна бути сумісною для ефективної роботи.

Таким чином, викладені положення дозволяють нам у даному дисертаційному дослідженні під час оцінки психологічної сумісності спортсменів в ігровій команді використовувати соціальний, соціально-психологічний та особистісний рівні, а критерієм оцінки виступає емоційна

задоволеність спортсмена індивідуально-психологічними особливостями та взаємодією з кожним партнером або з командою в цілому. Відповідно до цього показниками психологічної сумісності під час її оцінки будуть виступати: діадні стосунки (дружні, симпатії, напруження та конфлікт), загальний статус спортсменів у команді, положення спортсменів у системі координат, соціометричний статус, соціометрична експансивність, розвиток індивідуально-психологічних особливостей (розвиток техніко-тактичної майстерності, працездатність та результативність кожного гравця, прояв допомоги один одному, рівень вихованості та відповідальності, відкритість спортсменів, творче мислення, почуття гумору, агресивність, емоційна стійкість, вольові якості, колективізм, егоїзм, старанність тощо).

На необхідність врахування саме цих показників в командній ігровій діяльності вказували в своїх роботах Ю.А. Коломійцев [88], С.В. Круткін [99], М.М. Кубланов, С.М. Монастирьов [100], Г.В. Ложкін [113] та ін. Відомий тренер із баскетболу А.Я. Гомельський [50] зазначав, що дружба гравців високого класу не раз приносила хороші результати. Перебуваючи частіше і довше разом, гравці домовляються про взаємодію і допомогу в захисті, вигадують тактичні хитрощі, сюрпризи в нападі. Вони розуміють один одного з півслова, з одного погляду.

Отже, чим глибшою, достовірнішою, різнобічною і оперативною інформацією про стан психологічної сумісності ми володіємо, тим результативнішою може бути спортивно-педагогічна робота в команді. Отримати необхідну інформацію ми можемо, застосовуючи різні тестові методики.

1.4. Теоретико-методичні основи прогнозування психологічної сумісності спортсменів у команді

Проблема прогнозу, незалежно від напрямку діяльності, обраної спеціалізації, виду обраної професії, завжди залишається актуальною і має важливе значення [14, 15, 74, 146, 152, 188].

Розглянуте вище питання психологічної сумісності в спортивній команді, а також з'ясування того, що прогнозування цього психологічного явища може успішно посприяти сумісній діяльності спортсменів і цим самим вплинути на досягнення кращих спортивних результатів, схиляє до того, аби більш детально розглянути вже і саму систему прогнозування в спорті. Адже психологічну сумісність можна розглядати в будь-якій сфері діяльності, яка вносить свої корективи в процес дослідження даного явища. Спортивна сфера діяльності також не може не трактувати свої положення під час прогнозування психологічної сумісності.

Передовсім, важливо з'ясувати, що собою являє поняття спортивного прогнозування. Це як зазначає В.М. Платонов [152], розробка прогнозів у спорті, тобто форма конкретизації передбачення перспектив розвитку того чи іншого процесу чи явища, характерного для спортивної діяльності. Завдання прогнозування зводиться до виявлення такого вірогідного розвитку конкретного явища, яке найбільшою мірою відповідає науковим знанням, відображає передові тенденції і, в результаті, визначає процес досягнення заданого ефекту. Під прогнозом слід розуміти передбачення змін у розвитку і результати яких-небудь подій, явищ, процесів на основі отриманих даних. Тривалість періоду, охопленого прогнозом, залежить від масштабності явища, самого процесу що прогнозуються. Так, у масштабі стратегічних дій прогноз більш тривалий, ніж в тактичному відношенні. Залежно від цілей, прогнози поділяють на загальні і спеціалізовані.

Прогнозуванню в спорті підлягають найрізноманітніші процеси і явища. Це і тенденції розвитку спорту в широкому розумінні цього слова, і перспективи розвитку окремих його видів, системи спортивної підготовки і змагань, техніки і тактики окремих видів спорту. В системі підготовки й участі в змаганнях велика роль відводиться прогнозу росту спортивних рекордів, співвідношення сил на міжнародній і національній спортивних аренах, техніко-тактичних і функціональних можливостей окремих

спортсменів і команд, розвиток спортивної боротьби в окремих змаганнях, боях, поєдинках, стартах тощо [155].

Прогнозування зазвичай поділяють на короткотривале, середньотривале, довготривале, надтривале. В спорті, з урахуванням його специфіки і характеру вирішуваних завдань, короткотривале прогнозування пов'язане із невеликими часовими проміжками, які зазвичай вимірюються хвилинами, годинами, днями; середньотривале – тижнями та місяцями; довготривале прогнозування може охоплювати періоди від 1–2 до 3–4 років, надтривале – від 6–10 до 15–20 років і більше [14].

Короткотривале прогнозування пов'язане, як правило, із вирішенням завдань, що виникають у ході окремого тренування заняття чи серії тренувальних занять, в окремому змаганні чи конкретному старті, поєдинку тощо.

Ефективне короткотривале прогнозування можливостей спортсменів (команд) дозволяє тренеру виробляти оптимальні варіанти техніко-тактичних дій для свого учня (команди), складати тренувальні програми складних мікроциклів тощо. [74].

Середньотривале прогнозування пов'язане із визначенням найбільш вірогідних темпів розвитку тренуваності в результаті застосування засобів і методів, системи побудови тренування в макроциклах, періодах і на окремих етапах.

Довготривале прогнозування спрямоване на оптимізацію процесу спортивного відбору, підготовки й участі в змаганнях протягом відносно тривалого часу – від 1–2 до 3–4 років.

Надтривале прогнозування спрямоване на виявлення загальних тенденцій розвитку спорту в світі, його ролі в житті сучасного суспільства, особливостей розвитку олімпійського руху, тенденції вдосконалення методики підготовки, змінення структури змагальної діяльності, правил змагань, особливостей суддівства, матеріально-технічного забезпечення підготовки і змагань тощо. [152].

Системне уявлення прогнозування як особливої науково-організаційної діяльності, без якої планування сьогоденної підготовки висококваліфікованих спортсменів та управління нею вже не може бути науково обґрунтованим, усвідомлюється на всіх рівнях організації спорту [201].

Так, на рівні спортивних команд в ігрових видах спорту дуже цікавим і необхідним для підвищення успішності діяльності є прогнозування психологічної сумісності спортсменів, від якої значною мірою залежить сприятливе спілкування спортсменів у їхньому взаєморозумінні і взаємодії.

У процесі прогнозування психологічної сумісності її можна розглядати з точки зору як *стану*, так і *властивості*. У першому випадку сумісність є ситуативним феноменом, що виникає на певний час у одного із суб'єктів взаємодії стосовно іншого. Якщо ж даний стан, який фіксується у переживаннях чи поведінці, проявляється стосовно даного суб'єкта в різних ситуаціях взаємодії постійно чи в більшості випадків, то ми можемо говорити вже про психологічну сумісність як про властивість особистості стосовно суб'єкта взаємодії [99].

Теорія особистісних властивостей у повному вигляді подана в працях одного з класиків вітчизняної психології С.Л. Рубінштейна [168]. Він пропонує виділяти як якості особистості ті риси, котрі, визначаючи спрямованість особистості, її здібності і характер, становлять основу самої особистості і визначають її психологічний тип. Відповідаючи на запитання про генезис особистісних якостей, він зазначає, що психологічні якості особистості – її здібності і характерологічні риси – формуються в процесі життя.

Під час прогнозування психологічної сумісності спортсменів у команді маємо справу зі сформованими особистостями, в яких спостерігаються досить стійкі якості. Включаючись у процес соціальної взаємодії в рамках своєї команди, спортсмени проявляють свої якості стосовно партнерів і на цій основі формують стосунки один з одним. Далі ці стосунки можуть

ситуативно змінюватися, але для прогнозування психологічної сумісності важливо врахувати найбільш стійкі з особистісних якостей. Виходячи з цих положень, можуть бути виділені особистісна і ситуативна сумісність [156]. *Особистісна сумісність* – властивість суб'єкта як схильність до взаємодії з партнером. Це дає суб'єкту емоційне задоволення від даної взаємодії, що базується на співвідношенні їхніх особистісних якостей. *Ситуативна сумісність* – емоційна задоволеність суб'єкта від взаємодії з партнером, що базується на сформованій ситуації. Питання про співвідношення особистісних якостей і ситуації як детермінант психологічної сумісності в даному дослідженні не розглядається, тому що ситуативність не може бути фактором прогнозування психологічної сумісності. У той самий час, особистісна сумісність є умовою того, що при її забезпеченні кількість ситуацій, у яких партнери будуть сумісні, значущо зростає.

У зв'язку з даним визначенням психологічної сумісності ми вважаємо за необхідне відмітити, що для її прогнозування необхідне врахування не всіх індивідуально-особистісних характеристик спортсменів команди, а тих, які відповідають двом умовам: по-перше, вони повинні бути в достатній мірі стійкими, не змінюватися залежно від ситуації; по-друге, повинні бути значущими для психологічної сумісності в рамках заданої діяльності: у нашому випадку – для життєдіяльності спортивної команди.

Ряд авторів [56, 67, 99, 138 та ін.] вважає, що психологічна сумісність може бути визначена як *процес* і *результат* взаємодії членів малої групи. У першому випадку це взаємне прийняття партнерів у спілкуванні і спільній діяльності, що базується на оптимальному поєднанні стійких, значущих для міжособистісної взаємодії індивідуально-психологічних характеристик, які виявляються у всіх видах групової діяльності. В другому випадку – це задоволеність від спільної діяльності. Такого підходу дотримується Г.М. Андрєєва [6], яка відмічає багатоваріантність використання терміна «психологічна сумісність». Однак, для ефективного використання терміна «психологічна сумісність» із метою забезпечення її прогнозу доцільним є

трактування досліджуваного терміна тільки як результату. У даному випадку сумісність є результатом оптимального поєднання апріорно заданих особистісних характеристик одного суб'єкта відносно іншого в рамках спільної життєдіяльності. Він може проявлятися як у рамках задоволеності самим процесом взаємодії, так і його підсумками, змінюватися як залежно від часу взаємодії, так і від його інтенсивності, умов і інших факторів, тобто сумісність характеризує актуальний рівень задоволеності взаємодією, що може бути достатньою мірою адекватно прогнозований.

Для ефективного прогнозування психологічної сумісності мало дати її визначення, необхідна розробка дослідницької моделі, в якій виділяються як критерії так і індикатори досліджуваного явища. З цією метою розглянемо існуючі моделі психологічної сумісності.

Завдання побудови концептуальної теоретичної моделі психологічної сумісності для її прогнозування полягає в пошуку стійких характеристик суб'єктів взаємодії, поєднання яких є найкращим, оптимальним для спільної життєдіяльності.

Існуючі дані [56, 86, 89, 99, 101, 138 та ін.] показують, що вищі рівні (соціальний і соціально-психологічний) не є досить стійкими (в ієрархічній системі рівнів сумісності верхні – соціально-психологічний і соціально-ідеологічний – можуть регулюватися свідомо). Отже, психологічна сумісність на даних рівнях може бути сформована цілеспрямованим впливом тренерів, виховних структур, у тому числі спортивних психологів.

У даному випадку мову необхідно вести про соціально-психологічну адаптацію, формування ціннісно-орієнтаційної і предметно-ціннісної єдності команди. Дані аспекти не входять у рамки нашого дослідження з таких причин: по-перше, на сьогодні у психології і теорії спорту накопичено достатній матеріал для ефективного вирішення даних завдань; по-друге, прогнозування психологічної сумісності на основі цих мінливих характеристик неможливе, тому що вони апріорно не існують, а формуються і розвиваються в рамках самої спільної життєдіяльності; по-третє, у процесі

командної динаміки активна взаємодія на вищих рівнях досить швидко переходить на нижчі.

Схожі висновки зроблено на основі проведених досліджень Б.Д. Паригіна [149], який зазначає, що, по-перше, на початковому етапі у процесі знайомства людей і становлення групових стосунків, вони носять формальний (ритуальний, етикетний, нормативний) характер. Стосунки опосередковані соціальними ритуалами, що виявляються на рівні їх дотримання чи недотримання. Психологічна сумісність на цьому рівні відповідає соціальному (світоглядному, ідеологічному) рівню сумісності з погляду прийняття чи неприйняття базових цінностей взаємодії. По-друге, у міру зближення позицій взаємодіючих суб'єктів і проходження командою етапів свого розвитку процесу групової динаміки, що діють у ній, переводять стосунки на соціально-психологічний (соціально-рольовий) рівень. Тут виникають проблеми виконання соціальної ролі, запропонованої в рамках даного культурного середовища зі своїми цінностями. Крім того, на цьому рівні в процес сумісності включаються і деякі соціально значущі особистісні якості (спрямованість особистості на себе, на справу, на взаємодію; скупість–щедрість; особливості характеру тощо). По-третє, здійснюється перехід на особистісний (інтимно-особистісний, індивідуальний) рівень взаємодії, де психологічна сумісність цілком опосередкована індивідуально-особистісними якостями взаємодіючих суб'єктів.

Таким чином, можна припустити, що у міру розвитку внутрішньо–групових стосунків увага в прогнозуванні психологічної сумісності переключається з вищих рівнів (соціального і соціально-психологічного) на нижчі (особистісний і психофізіологічний), які і стають визначальними на пізніх стадіях розвитку групи.

Нижчий рівень психологічної сумісності – психофізіологічний – є найбільш стійким. Однак низьке значення цього рівня для спільної діяльності спортивних команд в ігрових видах спорту, що було теоретично виявлено і показано в підрозділі 1.2, не дозволяє використовувати його в прогнозуванні

психологічної сумісності. Очевидно, з одного боку, психологічна сумісність на даному рівні є значущою тільки для видів спільної діяльності з найбільш тісним взаємозв'язком: веслування, акробатика, фігурне катання тощо. З іншого боку, у рамках послідовної спільної діяльності, до якої належить діяльність ігрової команди, психофізіологічні особливості спортсменів, виявляються через специфічні стійкі особливості поведінки на рівні характерологічних рис особистості.

Таким чином, спільна діяльність ігрових команд визначає як найбільш значущим для прогнозування особистісний рівень взаємодії спортсменів і, відповідно, особистісний рівень психологічної сумісності.

Для прогнозування психологічної сумісності на особистісному рівні найважливішим є визначення значущих, стійких якостей особистості, що детермінують ті, від яких залежить характер міжособистісних стосунків. Це дозволить обмежити кількість досліджуваних показників і провести ефективне прогнозування психологічної сумісності. Вирішення даної проблеми є можливим у рамках теорії рис чи близької до неї теорії провідних тенденцій, тому що саме тут виділяються основні особистісні інваріанти, що підходять нашому дослідженню.

У теорії рис передбачається, що будь-які психологічні особливості людини, незалежно від того, до якої б психологічної сфери вони не належали – інтелектуальної, мотиваційної тощо, можуть бути описані за допомогою стійких характеристик чи рис. Риси являють собою елементи психологічної структури властивостей, вони є відносно стабільними утвореннями, що виявляються в різних ситуаціях і розрізняються за своєю виразністю в різних людей [202].

Даний підхід до побудови концептуальної моделі і визначення стійких якостей (рис) є для нас найприйнятнішим, тому що, відповідає визначенню психологічної сумісності як властивості, розглядає стабільні, стійкі особистісні якості, що виявляються в різних ситуаціях і дозволяє виявити розходження в даних параметрах у спортсменів команди.

Як відмічає Круткін С.В. [99], є три основних способи виділення психологічних рис. Це пошук рис, що відповідає теоретичним уявленням про досліджуване психологічне явище. Цей спосіб називають концептуалізацією. Даний спосіб дозволяє вирішити ряд проблем, у тому числі і пов'язаних із психологічною сумісністю тільки за дуже точного збігу теоретичної концепції з реальними особливостями розглянутої діяльності.

Другий спосіб – виділення психологічних рис на підставі їхньої семантичної подібності (на підставі подібності їхнього значення, що існує у мові). Даний спосіб використано у процесі розробки широко відомої методики діагностики міжособистісних стосунків Т. Лірі. Дана методика припускає групування на основі семантичної подібності 128 оцінних характеристик за вісьмома октантами: владний–лідуючий, незалежний–домінуючий, прямолінійний–агресивний, недовірливий–скептичний, покірний–сором'язливий, залежний–слухняний, співпрацюючий–конвенційний, відповідальний–великодушний.

Кількість балів, набраних респондентом за кожним з октантів, дозволяє зробити висновок про структуру особистісних рис. Однак даний метод виділення особистісних рис не виключає помилки у віднесенні оцінки до того чи іншого октанту при особистісних особливостях трактування респондентом чи дослідниками того чи іншого терміна.

Третій спосіб – виділення рис на основі факторного аналізу – вважається на сьогодні найбільш обґрунтованим. Саме з позицій даного підходу було розроблено, факторну модель і факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла. У результаті застосування даної методик можна отримати базові, що мало змінюються, якості особистості, котрі належать до факторів вищого порядку.

Дослідницька процедура, спрямована на виявлення факторів вищих порядків, полягає в наступному. Тестові показники безлічі різноманітних рис через процедуру факторного аналізу групують, зводячи їх до меншого числа показників. Цими показниками є фактори першого порядку. Потім ці

фактори групують ще раз, отримуючи "фактори факторів" чи фактори другого порядку, яких відповідно менше, ніж попередніх. Таку процедуру проводять доти, поки не вдається виділити 2–3 базових фактори. Ці фактори (базові, кінцеві, фактори вищого порядку) детермінують безліч психологічних параметрів, у тому числі й особливості взаєностосунків людей [174].

Пошук факторів вищих порядків привів різних учених до схожих висновків. Так у дослідженнях Р.С. Хейманса [222] виділяються емоційність, активність і первинність–вторинність; модель Г. Айзенка включає екстраверсію–інтраверсію, стабільність і нейротизм; відомі також моделі і з великою кількістю факторів (16 – у Р. Кеттелла і 10 – у Д. Гілфорда). Однак оскільки між цими факторами спостерігаються значущі кореляції, їх кількість також можна звести до кількох (у Р. Кеттелла – до п'яти) незалежних провідних.

Завдання прогнозування психологічної сумісності спортсменів у команді, таким чином, полягає, передовсім, у виявленні факторів вищого порядку, які, як правило, слабо змінюються, залишаються постійними протягом досить тривалого періоду життя людини.

У процесі побудови концептуальної моделі прогнозування психологічної сумісності необхідно враховувати не тільки особистісні особливості спортсменів, а й базові соціальні функції, що виконуються ними в команді і забезпечують їй соціально-психологічну стійкість, ефективність їх взаємодії в різних сферах командної діяльності.

Серед соціальних функцій як базові більшість дослідників [2, 16, 34, 106, 109, 127, 133, 143, 156, 181, та ін.] виділяють функцію взаєморозуміння, що забезпечує погодженість у вирішенні соціальних завдань, передовсім, спрямованих на збереження чи зміну соціальних явищ і процесів у групі (горизонтальна сумісність), а також функцію надання допомоги, спрямовану на встановлення і підтримку ієрархічної структури (вертикальна сумісність).

Таким чином, теоретична модель прогнозування психологічної сумісності включає, з одного боку, особистісні риси спортсменів (особистісний рівень), з іншого боку – соціальні функції команди, виконанню яких зазначені риси повинні сприяти (соціальний і соціально-психологічний рівні).

Висновки до розділу1

1. Аналіз теоретико-методичної літератури свідчить, що психологічна сумісність членів спортивних груп і команд розглядається як важливий фактор ефективності спільної спортивної діяльності.

2. Встановлено, що психологічна сумісність спортсменів у команді – це цілісна компонента спільної діяльності команди, в основі якої лежить суб'єктивна задоволеність взаємодіючих партнерів індивідуально-психологічними характеристиками один одного і, як властивість кожного окремо взятого гравця команди, що дозволяє йому суб'єктивно оцінювати свою взаємодію з іншими гравцями в різних видах спільної життєдіяльності.

3. Під час оцінки психологічної сумісності спортсменів в ігровій команді використовується соціальний, соціально-психологічний та особистісний рівні, а критерієм оцінки виступає емоційна задоволеність спортсмена індивідуально-психологічними особливостями та взаємодією з кожним партнером або з командою в цілому.

4. Проведений теоретико-методичний аналіз засвідчує, що прогнозування психологічної сумісності має враховувати особистісний рівень та взаємозв'язок соціальних функцій взаємодії спортсменів.

Дані аналізу літературних джерел представлено в наукових працях 25, 26, 27.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Методи дослідження

Вибір методів визначався необхідністю системного опрацювання встановлених аспектів об'єкта та предмета дослідження, отримання достовірних даних, проведення якісної роботи із математичним опрацюванням матеріалів дослідження.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися наступні методи дослідження:

1. Теоретичний аналіз та узагальнення спеціальних літературних джерел.
2. Педагогічне спостереження.
3. Психологічна діагностика.
4. Педагогічний експеримент (констатуючий, формуючий).
5. Методи прогнозування.
6. Методи математичної статистики.

2.1.1. Теоретичний аналіз та узагальнення спеціальних літературних джерел проводилися з метою детального вивчення психологічної сумісності з позиції соціально-психологічних досліджень у спорті, визначення основних підходів до дослідження даного групового феномену, розкриття змісту основних положень дисертаційної роботи. Широко вивчалися питання, пов'язані з проблемою оцінки і прогнозу психологічної сумісності в навчально-тренувальній та змагальній діяльності спортивної команди. У результаті аналізу й узагальнення літературних та документальних джерел було визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження.

2.1.2. Педагогічне спостереження. Необхідною умовою для оцінки та прогнозу психологічної сумісності спортсменів у команді є наявність різноманітної інформації. Для отримання інформації в практиці спортивних ігор особливе місце займає педагогічний контроль змагальної діяльності [94].

Спостереження, регламентоване нашим дослідженням, проводилось під час змагальної діяльності гравців із метою виявлення показників командних, групових та індивідуальних техніко-тактичних дій (ТТД).

Під час нашого дослідження особлива увага зверталась на ігрову активність та ефективність ТТД кожного гравця і команди в цілому.

У спеціально підготовлені бланки (додатки В, Д, Е) вносилися наступні індивідуальні ТТД: 1) передачі довгі, короткі і середні; 2) ведення; 3) обведення; 4) відбирання; 5) перехоплення; 6) удар по воротах.

Точно виконаною ТТД вважається така, в результаті якої шайба (у хокеї із шайбою), м'ячик (у хокеї на траві), м'яч (у футболі) залишається під контролем гравця, або потрапив до партнера (якщо це удар по воротах, то потрібно влучити у площину воріт) [150].

За неточно виконаної дії шайба чи м'ячик, м'яч дістається супернику, а за таких дій, як перехоплення або відбирання, вони залишаються під контролем гравця.

Математичне опрацювання отриманих даних виконувалося в наступній послідовності:

- підраховувалося число точних і неточних дій з шайбою (м'ячиком у хокеї на траві) сумарно й окремо для кожного прийому, що виконується кожним хокеїстом за першу, другу та інші частини гри;
- розраховувався відсоток браку з кожного прийому гравця;
- подібним чином розраховувалися кількість і відсоток браку виконання кожного прийому для всієї команди;
- підраховувалася кількість ТТД за гру і визначався відсоток браку.

Відсоток браку – відношення неточних дій до загальної їх кількості.

У ході матчу у спеціальних бланках (додаток К) реєструвалися командні дії:

- загальна кількість атак своєї команди;
- загальна кількість атак команди суперника;
- загальна кількість атак обох команд;
- кількість зірваних атак обома командами;
- ефективність атакуючих та захисних дій.

Атака команди фіксувалася з моменту першої передачі шайби, м'ячика тощо.

Успішна атака – це атака, яка завершується ударом по воротах, штрафним або вільним ударом на користь атакуючих, створенням гольового моменту. Під ефективністю атакуючих дій (ЕАД) розуміють відношення числа успішних атак (УА) до загальної кількості атак (ЗКА). Під ефективністю захисних дій (ЕЗД) потрібно розуміти відношення кількості зірваних атак (ЗА) до загальної кількості атак (ЗКА) команди суперника [195].

2.1.3. Психологічна діагностика

Методика: «Система збалансованих індикаторів психологічного клімату спортивної команди» [173]. Для комплексної оцінки психологічних процесів, які відбуваються в спортивній команді, а також команди як одного цілого і як суб'єкта спільної діяльності було модифіковано оригінальну методику, в основу якої покладено принципи «Модульного соціотесту» – А.Я. Анцупова [8]. Системне застосування даної методики дозволяє також досить об'єктивно, різнобічно і детально оцінити положення справ у команді, виміряти основні параметри, які характеризують якість діяльності спортивної команди, дізнатися про кожного тренера та спортсмена те, чого ніхто не знає, прийняти (оптимальні) обґрунтовані управлінські рішення, а також помітно підвищити управління і якість діяльності команди. В наших дослідженнях запропонована процедура була спрямована на те, аби:

- 1) комплексно і об'єктивно оцінити положення справ в команді, а саме:
 - порівняти ефективність роботи різних спортивних команд;
 - дати порівняльну оцінку різноманітним якостям спортсменів різних за спрацьованістю спортивних команд;
 - виявити загальний стан, характер і особливості стосунків спортсменів команди;
 - виявити можливі мікрогрупи в команді;
 - встановити наявність і гостроту всіх явних і прихованих конфліктів між членами команди;
 - 2) комплексно й об'єктивно оцінити діяльність і особистість спортсменів і тренерів:
 - оцінити якість майстерності кожного спортсмена команди – необхідні знання, уміння, навички, працездатність, підтримання інтересів команди, здатність до спільної роботи в команді тощо;
 - виявити лідерів і аутсайдерів у всіх основних сферах, які забезпечують успіх діяльності команди;
 - визначити інші важливі індивідуально-психологічні характеристики тренерів і всіх спортсменів;
 - 3) дати кожному тренеру і спортсмену конкретні й обґрунтовані рекомендації до вдосконалення стилю їхньої діяльності, а саме:
 - показати слабкі і сильні сторони в діяльності кожного спортсмена, в тому числі і тренера;
 - дати всім тренерам об'єктивну оцінку положення справ у команді, яку вони очолюють;
 - озброїти тренера знаннями спільної точки зору команди про майстерність та індивідуально-психологічні характеристики всіх спортсменів, що дозволить приймати оптимальні управлінські рішення.
- Запропоновану методику побудовано таким чином, що вона включає в себе три оцінюючих блоки, в яких наведено модульні завдання суб'єктивної

оцінки кожним членом команди перерахованих у модулях індивідуально-психологічних характеристик. Відповідно дослідження в команді має ґрунтуватися на оціночно-практичному та суб'єктивно-особистісному підходах, основним компонентом яких виступає суб'єктивна задоволеність взаємодіючих людей. Кожний блок модульних завдань має свою специфіку, оскільки спрямований на оцінку індивідуально-психологічних характеристик, які належать до офіційної та неофіційної сфери взаємодії, та дає загальну об'єктивну оцінку спортивної команди.

Структура блочно-модульного соціотесту, яка містить у собі три блоки модульних завдань, характеризується, відповідно, трьома наступними групами індикаторів:

– індикатори особистісних стосунків, які базуються на особистих симпатіях та антипатіях у сфері ділового та особистого спілкування. Дані індикатори представлені відношеннями взаємної доброзичливості, особистих симпатій та уваги відносно один одного, взаємної поваги та інтересу до інших партнерів команди;

– індикатори професійних стосунків, які виникають між спортсменами команди в процесі професійної діяльності. Ядро даних індикаторів складають стосунки за взаємною відповідальністю, вимогливістю, співпрацею, взаємодопомогою, змаганням тощо;

– індикатори моральних стосунків, які формуються на основі групових норм поведінки і які відображають типовий для даної команди загальний стиль стосунків. Дані індикатори відображають етичні норми порядності у вчинках та висловлюваннях, а також специфічний контекст професійної етики та соціальної відповідальності.

Так, перший блок модульних завдань, включаючи індикатори особистих стосунків на основі суб'єктивної думки спортсменів дозволяє:

- визначити ступінь ставлення спортсмена до кожного члена команди;
- виявити ступінь ставлення команди до кожного її спортсмена;

- встановити офіційний і неофіційний статуси кожного члена команди, що дасть можливість провести координатно-соціограмний аналіз контактності спортсменів:

а) **Неофіційний статус** (S_i) знаходять за формулою [173]:

$$S_i = \frac{2 \times (\sum_{i=1}^n (+)) + \sum_{i=1}^n (-)}{n}, \quad (2.1)$$

де $\sum_{i=1}^n (+)$ – сума позитивних ставлень команди до певного спортсмена;

$\sum_{i=1}^n (-)$ – сума негативних ставлень команди до певного спортсмена;

n – кількість членів команди.

б) **Офіційний статус** (C_3) – визначають за формулою [84]:

$$C_3 = \frac{(\sum_{i=1}^n P - \bar{X})}{n}, \quad (2.2)$$

де $\sum_{i=1}^n P$ – сума балів;

\bar{X} – середня сума балів (дорівнює 15);

n – кількість критеріїв (дорівнює 5).

- визначити індекс соціометричного статусу спортсменів (Nn) – це характеристика позиції члена групи, цей індекс відображає міру впливу спортсмена і потенційну здатність до лідерства; індекс соціометричної експансивності спортсменів ($A\hat{e}\tilde{n}$) – це суттєва характеристика комунікативності спортсмена, даний індекс характеризує міру активності індивіда у взаємодії, тип та інтенсивність взаємодії, потребу особистості в спілкуванні, а також емоційно-психологічні стосунки в групі [100].

Індекси було розраховано для кожного гравця в частках від максимально можливої 1 до мінімально можливої –1 за такими формулами:

$$Cm = \frac{\sum_{i=1}^n \hat{I}_n}{5 \cdot (n-1)}, \quad (2.3)$$

де Nn – індекс соціального статусу;

$\sum_{i=1}^n \hat{I}_n$ – сума отриманих оцінок;

n – кількість гравців у спортивній команді.

$$\hat{A} \hat{n} = \frac{\sum_{i=1}^n \hat{I}_c}{5 \cdot (i-1)}, \quad (2.4)$$

де $\hat{A} \hat{n}$ – індекс соціальної експансивності;

$\sum_{i=1}^n \hat{I}_c$ – сума виставлених оцінок;

n – кількість гравців у спортивній команді.

Сума виставлених спортсменами позитивних оцінок дорівнює сумі отриманих ними, а також, звертаючи увагу на те, що в різних командах ця сума може бути більшою або меншою в залежності від чисельності спортсменів, можна говорити про командний індекс психологічної сумісності (ПІС), який розраховується як відношення суми виставлених або отриманих оцінок до кількості спостережень у команді (кількість спортсменів мінус 1, оскільки себе не оцінюють) за такою формулою:

$${}^2IN = \frac{\sum_{i=1}^n \hat{A} \hat{n}(N_0)}{i-1}, \quad (2.5)$$

де 2IN – індекс психологічної сумісності;

$\hat{A} \hat{n}(N_0)$ – індивідуальні експансивність або статус, розраховані раніше за наведеними вище формулами;

n – кількість гравців у команді.

Другий блок модульних завдань, включаючи індикатори професійних стосунків на основі суб'єктивної думки спортсменів, дозволяє в балах:

- оцінити ступінь технічної, тактичної, фізичної підготовленості кожного спортсмена команди;
- порівняти інтереси кожного спортсмена з командними інтересами;

- оцінити ступінь відповідності кожного спортсмена команди їхнім ігровим амплуа;
- оцінити працездатність у навчально-тренувальному процесі та результативність у змаганнях кожного спортсмена спортивної команди.

Третій блок модульних завдань, включаючи індикатори моральних стосунків та за суб'єктивною задоволеністю, дозволяє в балах:

- оцінити психологічні якості кожного спортсмена команди та визначити їх важливість для взаємної задоволеності партнерів по команді;
- оцінити групові норми поведінки, відображаючи типовий стиль стосунків для даної команди;
- оцінити порядність у вчинках і висловлюваннях, а також специфічний контекст професійної етики і соціальної відповідальності.

Методика дослідження особистості за Р. Кеттеллом

Як було встановлено раніше у нашому дослідженні, оптимальним для дослідження психологічної сумісності спортсменів в команді виступає особистісний рівень, який має на меті визначення значущих стійких особистісних рис, які детермінують характер міжособистісних стосунків. Вирішити дане завдання можна, застосовуючи опитувальник Р. Кеттелла [196].

Опитувальник призначався для вимірювання 16 факторів особистості і надав багатогранну інформацію про особистісні якості, які виступили факторами, з урахуванням яких можна прогнозувати поведінку людини в конкретних ситуаціях. Кожний із цих факторів носив виражений полярний характер. Тому ми визначили первинні статистичні значення особистісних якостей за методикою Р. Кеттелла, а на основі отриманих якостей за допомогою процедури факторного аналізу виділили вторинні фактори, що виступили детермінантами прогнозування психологічної сумісності.

2.1.4. Педагогічний експеримент. Відповідно до мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження суть педагогічного експерименту полягала в діагностиці стану та аналізі психологічної сумісності спортсменів, встановлення її рівнів, типів та характеристик, які їх визначають, і оцінки ефективності змагальної діяльності команд відповідно до рівня досліджуваного психологічного явища. Для вирішення цих завдань застосовувалася процедура констатуючого експерименту. На основі отриманих даних здійснювалась побудова моделі психологічної сумісності спортсменів з метою її прогнозування. Для обґрунтування прогнозування психологічної сумісності було реалізовано формуючий експеримент на основі застосування розробленої моделі в досліджуваних командах.

За спрямуванням педагогічний експеримент носив порівняльно-послідовний характер, тобто досліджувалися спортсмени одних команд до і після експерименту.

Ураховуючи, що команди були укомплектовані до проведення нашого дослідження і зважаючи на те, що запрошення до команд нових, психологічно сумісних з іншими гравцями, спортсменів, котрі б підсилили командну взаємодію було проблематичним, в ході формуючого експерименту тренерам пропонувалося змінити поєднання ігрових ланок, зв'язок, трійок, четвірок, п'ятірок включаючи в їх склад тих спортсменів, котрі були психологічно сумісними між собою, що визначалося засобом оцінки діадних стосунків, задоволення спортсменів проявом особистісних якостей один одного, оцінкою статусних положень в команді. Часовий етап протягом трьох місяців з дня, коли було запропоновано внести зміни охоплював перехідний та підготовчий періоди в тренувальному процесі досліджуваних команд. У процесі змагального періоду фіксувалися показники техніко-тактичних дій спортсменів в атаці та захисті, визначався коефіцієнт браку цих дій у кожній команді. Отримані дані після експерименту порівнювалися із встановленими даними, отриманими раніше, і робився висновок щодо підвищення чи зниження ефективності командної

взаємодії після досягнення необхідного модельного рівня психологічної сумісності спортсменів.

2.1.5. Методи прогнозування. Для вирішення питання прогнозування психологічної сумісності спортсменів у команді використовувався **метод моделювання**.

Метод моделювання як метод наукового пізнання являє собою відтворення моделі чи певних властивостей предметів або явищ з метою їх вивчення [14].

Модель психологічної сумісності – це сукупність різноманітних параметрів, які обумовлюють досягнення того чи іншого її рівня. Показники, які входять до її складу, розглядаються як модельні характеристики. Модельними, в нашому випадку, виступають характеристики особистісних якостей, соціометричних положень та діадних стосунків спортсменів, поєднання яких веде до зростання чи зниження рівня психологічної сумісності спортсменів у команді.

Розробка модельних характеристик психологічної сумісності спортсменів – перспективна умова її прогнозування. Використання моделювання як методу прогнозування психологічної сумісності спортсменів у нашій роботі обумовлене тим, що рівень психологічної сумісності характеризується факторами (особистісними якостями спортсменів, соціометричними положеннями та стосунками), поєднання яких у досягненні кращої сумісності буде змінюватися. Відповідно до цієї причини одні фактори можуть визначати один рівень психологічної сумісності, інші – інший, і прагнення досягти визначеного поєднання цих факторів (модельних характеристик) дозволить прогнозувати психологічну сумісність спортсменів у команді.

Доцільність вибору методу моделювання в нашій дисертаційній роботі визначається тим, що на відміну від методу екстраполяції та методу експертних оцінок його застосування передбачає побудову достатньою

мірою логічно пов'язаної моделі об'єкта прогнозування (психологічної сумісності спортсменів).

2.1.6. Методи математичної статистики. У дисертації використовувались загальновідомі методи математичної статистики, які детально описані в роботах С.В. Начинської [145] та О.В. Сидоренко [174].

Статистичне опрацювання експериментальних даних передбачало використання наступних статистичних методів:

- з метою аналізу отриманих даних вибіркової сукупності було використано метод середніх величин, який передбачав встановлення середнього арифметичного (\bar{d}) та середнього квадратичного відхилення (S);
- для встановлення критичних значень низького, середнього і високого рівнів психологічної сумісності гравців у спортивних командах було використано "Правило трьох сигм". Було побудовано інтервальну шкалу в одиницях частот стандартного відхилення, яка охоплювала весь можливий діапазон зміни ознаки, при чому крайній лівий і крайній правий інтервали залишалися відкритими;
- для встановлення взаємозв'язку первинних особистісних якостей, отриманих за методикою Р. Кеттелла з показниками експансивності і статусу використано метод рангової кореляції Спірмена ($\rho_{\delta\delta}$). Соціометричні показники експансивності і статусу характеризують психологічну сумісність і, відповідно, проведення кореляційного аналізу особистісних якостей з цими показниками дозволяє встановити особистісні якості, які визначають психологічну сумісність спортсменів у команді. Було проведено перевірку коефіцієнту кореляції на значущість.
- для визначення впливу первинних особистісних факторів психологічної сумісності на загальну дисперсію сумісності було проведено дисперсійний аналіз, за допомогою якого на підставі незалежних змінних спортсмен може належати до однієї з двох (чи кількох) заздалегідь заданих груп. У нашому випадку незалежними змінними виступили первинні

особистісні фактори, а заздалегідь заданими групами – типи психологічної сумісності;

- велика кількість особистісних якостей, за Р.Кеттеллем, ускладнює процес узагальнення даних. Тобто, визначення факторної ваги кожної особистісної якості дає можливість об'єднати їх у відповідні фактори, що полегшить інтерпретацію загального профілю особистості спортсмена за типами психологічної сумісності. Для зменшення кількості цих факторів та з метою визначення відмінностей за особистісними якостями між представниками різних типів психологічної сумісності було проведено процедуру факторного аналізу;

- із метою зіставлення емпіричного розподілу діад за однорідністю представників у них різних типів сумісності з теоретичним розподілом та для аналізу співвідношення показників експансивності і статусу в дружніх, конфліктних і різнопланових діадах було застосовано непараметричний χ^2 -критерій Пірсона;

- із метою обґрунтування ефективності діяльності команди залежно від моделі психологічної сумісності за допомогою t-критерію Стюдента було проведено порівняння показників техніко-тактичних дій команд до та після функціонального експерименту.

Наведені методи реалізовувались на ПК за стандартними програмами (MS Excel-2003, Statistica-6).

2.2. Організація дослідження

Протягом 2005–2008 рр. дослідно-експериментальна робота проводилась зі спортсменами чоловічих команд із хокею на траві: м. Вінниця (команда А – 18 МС, 2 КМС) та м. Бердичів (команда Б – 10 МС, 1 КМС, 4 першорозрядників); хокейних клубів м. Києва: «Сокіл» (команда Д – 35 МС) та «Сокіл-2» (команда В – 19 МС, 5 КМС); збірної команди України з хокею із шайбою (команда Х – 37 МС) та юнацькою збіркою командою України з

футболу (команда Ф – 12 МС, 2 КМС, 5 першорозрядників). Дослідження охоплювало три етапи науково-педагогічного пошуку.

Перший етап (2005–2006 рр.) передбачав вивчення науково-теоретичних і методичних аспектів психологічної сумісності спортсменів у команді та її оцінки й прогнозу, у розробці концепції роботи, визначенні мети, завдань, об'єкта і предмета дослідження, підбору адекватних взаємодоповнюючих та взаємопов'язаних методів дослідження.

На **другому етапі** (2006–2007 рр.) у рамках зазначених у першому розділі рівнів проведено констатуючий експеримент. Проводилось опитування спортсменів у команді за модифікованою методикою «Система збалансованих індикаторів психологічного клімату спортивної команди» та опитувальника Р. Кеттелла, що мало на меті якісне дослідження психологічної сумісності з виділенням критеріїв і показників, встановлення її рівнів та розробку типології досліджуваного явища. Проводилася оцінка ефективності змагальної діяльності ігрових команд.

Робота, яка проводилася на **третьому етапі** дослідження (2007–2008 рр.), передбачала вирішення наступних завдань:

- визначення характеру діадних стосунків між представниками типів психологічної сумісності;
- аналіз особистісних якостей, які визначають психологічну сумісність у діадній та груповій взаємодії;
- побудова моделі психологічної сумісності спортсменів;
- розробка практичних рекомендацій тренерам до підвищення командної взаємодії на основі встановленої моделі.

Для їх вирішення проводився формуючий експеримент, в якому взяли участь 150 спортсменів чоловічих клубних команд віком від 18 до 37 років, про які згадувалося вище.

Таким чином, виходячи із загальної мети та завдань, спрямованих на вивчення психологічної сумісності спортсменів у команді, в даному розділі було проаналізовано та обґрунтовано методи дослідження. Також наведено

етапи та послідовність проведення дослідження відповідно до поставленої мети.

РОЗДІЛ 3

ОЦІНКА ПСИХОЛОГІЧНОЇ СУМІСНОСТІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ТЕХНІКО-ТАКТИЧНИМИ ДІЯМИ СПОРТСМЕНІВ В ІГРОВИХ ВИДАХ СПОРТУ

3.1. Визначення типів психологічної сумісності з урахуванням оцінки соціометричних показників спортсменів у команді

Для характеристики психологічної сумісності спортсменів у досліджуваних командах та відповідно до наявних у літературі даних про показники оцінки психологічної сумісності спортсменів встановлювалися: загальний статус спортсменів у команді, діадні стосунки (дружні, симпатії, напруження та конфлікт), положення спортсменів у системі координат, соціометричний статус, соціометрична експансивність, розвиток індивідуально-психологічних особливостей (розвиток техніко-тактичної майстерності, працездатність та результативність кожного гравця, прояв допомоги один одному, рівень вихованості та відповідальності тощо). На необхідність врахування саме цих показників психологічної сумісності в командній ігровій діяльності вказували в своїх роботах Ю.А. Коломійцев [88], М.М. Кубланов, С.М. Монастирьов [100], Г.В. Ложкін [113] та ін.

Отже, чим глибшою, достовірнішою, різнобічною і оперативною інформацією про стан психологічної сумісності ми володіємо, тим результативнішою може бути спортивно-педагогічна робота в команді.

Для встановлення ієрархії спортсменів, визначення їхнього загального статусу у команді було проведено констатуючий експеримент. В його процесі визначалися лідери та аутсайтери, що дозволило простежити прояв психологічної сумісності між ними відповідно до характерних ознак, притаманним їм:

- спортсмени, котрі прагнуть до лідерства, здатні вирішувати завдання, підкоряючи собі інших партнерів команди;
- індивідуалісти, котрі прагнуть вирішувати завдання на одинці;
- спортсмени, котрі пристосовуються до команди (конформісти), легко підкорюються іншим спортсменам;
- колективісти, котрі прагнуть вирішувати завдання спільними зусиллями, тому вони не лише приймають пропозиції інших партнерів по команді, а й самі проявляють ініціативу.

Таким чином, на основі проведеного констатуючого експерименту встановлено, що в команді «А» є один явно виражений лідер. Ним виявився 12 за списком гравець команди. Найближче до нього знаходяться 2 та 7 (капітан) за списком гравці команди. Перший – має статус лідера, що говорить про його неформальне лідируюче положення серед партнерів. Із високими оцінками близько чотирьох балів лідери домінують над аутсайдерами команди, в яких оцінки дорівнюють близько двох балів. Інші члени команди із оцінками до трьох балів займають середні загальні статуси. Побачити, які члени команди та з якими оцінками займають своє загальне статусне місце, дозволяє рисунок 3.1.

У команді є два явних аутсайдери, які «відкидаються» партнерами, – це 20 та 4 за списком гравці. Другий – менш виражений аутсайдер. Єдине, що дозволяє йому розраховувати на розуміння партнерів, – це низький рівень агресивності. Положення першого набагато складніше. У нього немає жодних яскраво виражених резервів на покращання свого статусу в команді, з отриманими оцінками він займає останнє загальне місце.

Окрім лідерів та аутсайдерів у команді можна виділити статусні мікрогрупи. Це, передусім, спортсмени, які займають статусне положення з 5-го по 14-те. Нерідко натягнуті стосунки когось із цих спортсменів з лідерами свідчать про їхню можливу психологічну несумісність.

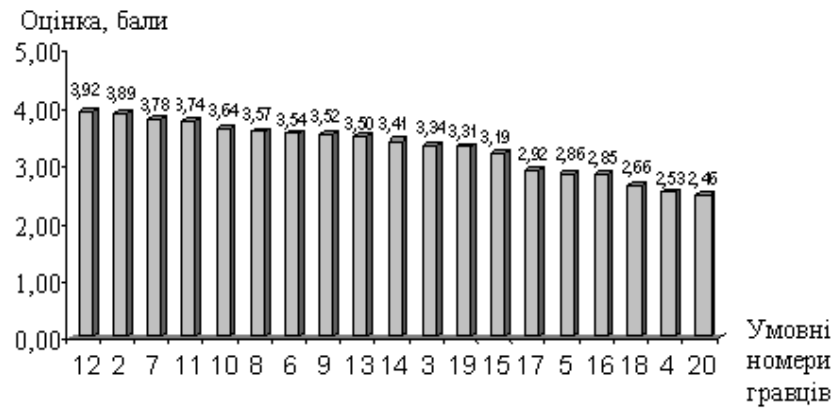

Рис. 3.1. Статусні положення гравців у команді «А»

Гравці команди, які займають статусне положення з 15-го по 18-те, більшою мірою тяжіють до нижньої частини списку. Спостереження показують, що дана група спортсменів байдуже ставиться до життя команди та до обговорення спірних питань. Можна припустити, що ці гравці психологічно несумісні з гравцями, в яких вищий статус, так як вони не викликають задоволеності у других, котрі, як результат, виставляють їм низькі оцінки.

Дослідження в команді «Б» також дозволили виявити однозначного лідера. Ним став 5 за списком гравець.

Оцінки загального статусу гравців даної команди не дуже різняться між собою, однак вони дозволяють виділити гравця, якого партнери «відкидають», виставляючи йому найнижчі оцінки майже за всіма модульними характеристиками. Ним виявився 4 за списком гравець із оцінкою 1,38 бала.

Серед інших спортсменів команди, які знаходяться в середніх положеннях, можна виділити деякі статусні мікрогрупи. Так, респонденти під умовними номерами 6 та 8 більше тяжіють до нижньої частини списку. Єдине, що не дає їм бути аутсайдерами команди, – це високі вольові якості. Однак спостереження показують, що ці гравці та ряд гравців із низькими оцінками, включаючи аутсайдера команди, більш об'єднані між собою. В повсякденному житті вони більше часу проводять разом (розташування гравців обох команд, показано на координатно-соціограмній площині –

підрозділ 3.2). Загальний статус кожного гравця команди із отриманими ним оцінками представлено на рисунку 3.2.

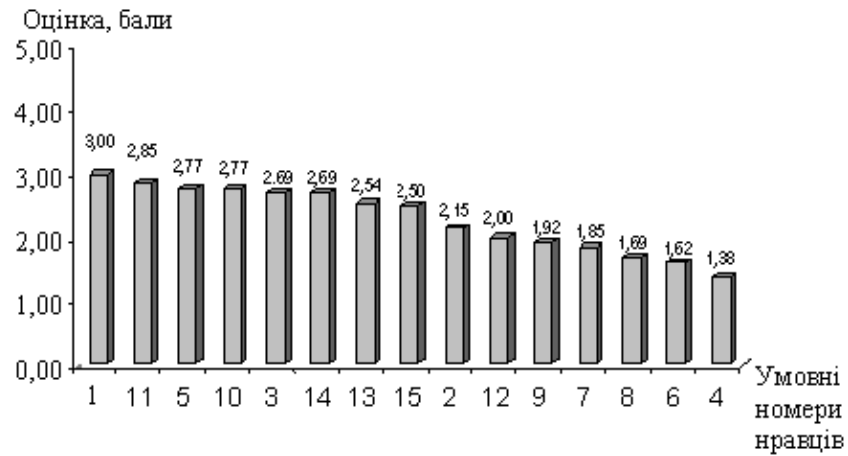

Рис. 3.2. Статусні положення гравців у команді «Б»

Опитування гравців у спортивній команді «В» також дозволило встановити статус кожного спортсмена. З рисунку 3.3 видно що, лідером команди виступає гравець під умовним номером 4 із оцінкою 3,53 бала за п'ятибальною шкалою. Цей гравець є капітаном команди. Останнє місце серед спортсменів команди «В» посідає гравець під умовним номером 17.

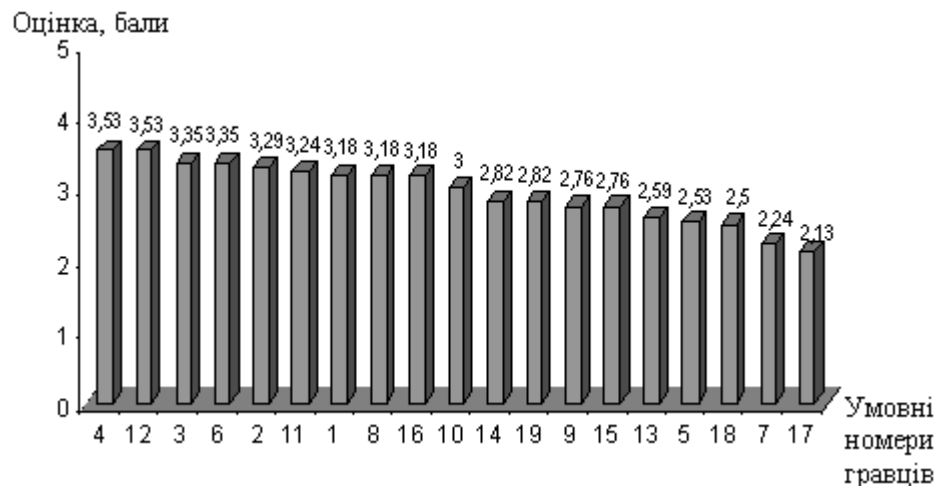

Рис. 3.3. Статусні положення гравців у команді «В»

У команді «Д» (рис. 3.4) лідером виступає гравець під умовним номером 14 із оцінкою 4,27 бала. Останнє місце серед партнерів по команді дісталось гравцю під умовним номером 26. Його місце в команді партнери оцінили у 2,82 бала. Близько до лідера підступає гравець під умовним номером 7 з оцінкою 4,25 бала. Значна кількість гравців з оцінками близьким

чотирьох балів не мають суттєвої різниці у статусному положенні і розташовуються поряд.

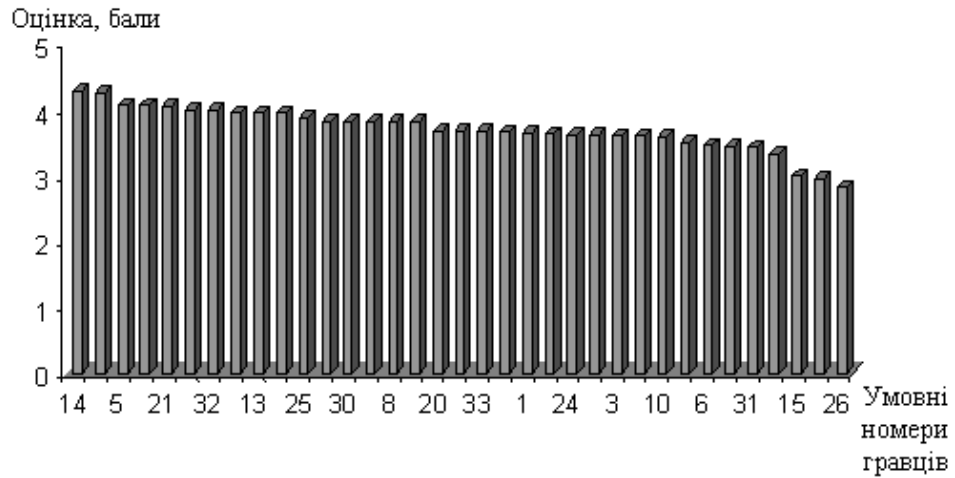

Рис. 3.4. Статусні положення гравців у команді «Д»

Встановлені положення гравців у спортивній команді «Х» (рис. 3.5) дозволяють побачити, що неформальним лідером команди виступає гравець під умовним номером 27 з оцінкою 4,43 бала. Капітанську пов'язку відстоює гравець під умовним номером 16 з оцінкою 4,21 бала. Порівняно з лідерами гравець під умовним номером 3 з низькою оцінкою 2,72 бала посідає останнє місце у команді. В більшості випадків у команді «Х» спостерігається ієрархічне положення гравців, проте з невеликою різницею в оцінках.

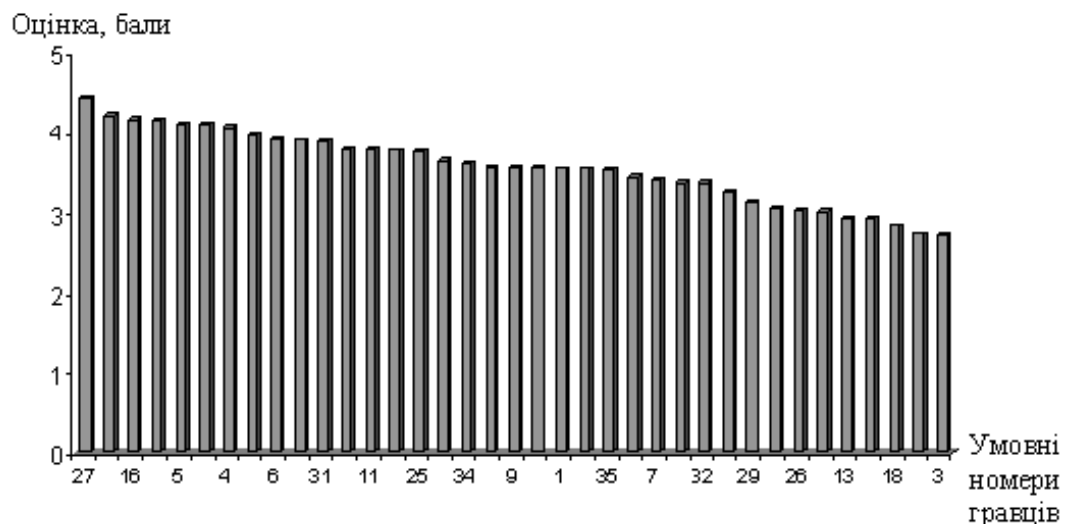

Рис. 3.5. Статусні положення гравців у команді «Х»

У команді «Ф» є один виражений лідер – гравець під умовним номером 10 з оцінкою 3,37 бала. Близько біля нього розташувався капітан команди під

умовним номером 15 з оцінкою 3,37 бала. Перший – має статус лідера, що говорить про його неформальне лідируюче положення серед партнерів. Між лідером та капітаном команди різниця в оцінці незначна, що може свідчити про їхнє однакове статусне положення. Інші члени команди з оцінками до трьох балів займають середні загальні статуси. Які члени команди та з якими оцінками займають своє загальне статусне місце показано на рисунку 3.6.

У команді є явний аутсайдер, якого «відкидають» партнери – це 3 за списком гравець.

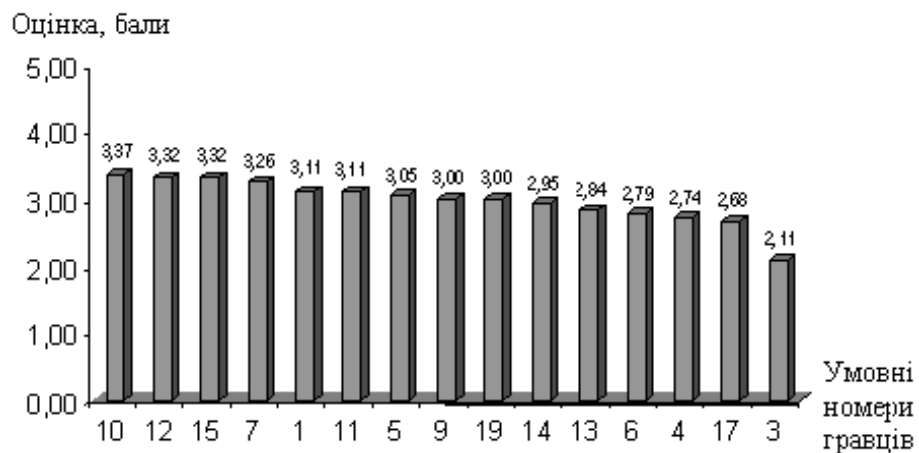

Рис. 3.6. Статусні положення гравців у команді «Ф»

Оцінки, які гравці виставляють один одному в команді, можуть охарактеризувати не лише ієрархію спортсменів, а й дозволити з'ясувати міру задоволеності один одним, тобто більш конкретно говорити про оцінку їх психологічної сумісності.

Психологічна сумісність, визначена нами як компонента спільної діяльності команди в широкому розумінні і як властивість кожного окремо взятого гравця команди, що дозволяє йому суб'єктивно оцінювати свою взаємодію з іншими гравцями в різних видах спільної діяльності у вузькому розумінні, дозволяє стверджувати, що сукупність таких оцінок у кожного члена спортивної команди є показником його ставлення до команди, сумісності конкретного гравця з командою в цілому. Визначається даний показник через розрахунок індексу соціометричної експансивності (ІСЕ). Гравець спортивної команди завжди здатний суб'єктивно оцінити

задоволеність взаємодією не лише з кожним окремим членом колективу, а й з командою в цілому. Сукупність суб'єктивних оцінок ставлення кожного спортсмена команди до конкретного гравця є, по суті, командним ставленням до нього. Визначається таке ставлення як статус гравця в команді й описується індексом соціометричного статусу (ІСС), який адекватно відображає ступінь психологічної сумісності спортивної команди з кожним з її гравців.

З огляду на те, що сума виставлених спортсменами соціометричних оцінок дорівнює сумі отриманих ними, можна говорити про командний індекс психологічної сумісності (ІПС), який вираховується як відношення суми виставлених чи отриманих оцінок до кількості спостережень у групі. Такий підхід був запропонований С.В. Круткіним [99], котрий досліджував психологічну сумісність у військових підрозділах.

Запропоноване трактування терміна "психологічна сумісність" і методика її дослідження дозволяє, на наш погляд і на погляд С.В. Круткіна [99], подолати ряд протиріч. По-перше, якщо раніше несумісними вважалися і діади, в яких стосунки спортсменів були взаємно негативними за типом (-) – (-), і діади, у яких стосунки характеризувалися як різнопланові (різні за змістом оцінок), за типом (+) – (-), то тепер ми можемо говорити про те, що спортсмен, який дає партнеру позитивну оцінку, є сумісним з ним, а той, який дає негативну, – несумісним. По-друге, сумісність між двома гравцями і сумісність багатьох гравців команди у рамках такого трактування дозволить у якості одного із суб'єктів взаємодії розглядати конкретного гравця команди через рівень його ставлення до команди, а в якості іншого суб'єкта всю групу через рівень командного ставлення до нього, що спрощує використання самого терміна сумісність. У цьому випадку можна говорити, з одного боку, про сумісність окремого спортсмена з командою, і про сумісність окремих представників або більшості всіх гравців команди з цим окремим спортсменом. По-третє, у випадку різнопланових стосунків можна без особливих проблем знайти момент психологічних зусиль для забезпечення

сумісності. Так, якщо партнер А сприймає партнера Б як сприятливого для взаємодії, якщо він задоволений стосунками з ним і хоче їх продовжувати, якщо партнер А сумісний з партнером Б, а останній навпаки не бажає вступати у стосунки з партнером А, стосовно нього є несумісним, то в цьому випадку доцільним буде вплив на А з метою надання йому психологічної допомоги, тому що результат, який полягає в зміні ставлення до нього партнера Б буде відповідати потребам А.

Таким чином, під час дослідження психологічної сумісності ми використовуємо як критерій сумісності особистості з групою емоційну задоволеність спортсмена стосунками з кожним партнером спортивної команди, показником якої є ІСЕ чи загальну оцінку емоційної задоволеності командою в цілому. Критерієм сумісності команди з особистістю є ІСС. Інтегральним показником сумісності гравців у команді і відповідним моментом для виділення типів психологічної сумісності є середній ІПС команд.

Для визначення типології психологічної сумісності спортсменів у команді було побудовано систему координат. Вісь «Х» містить числові значення «ставлення спортсмена до команди» (ІСЕ), вісь «Y» – числові значення «ставлення команди до спортсмена» (ІСС). Ці значення можуть мати як позитивну, так і негативну спрямованість щодо опонента. Точка перетину осей відповідає нульовим значенням ІСЕ і ІСС.

Кожний із чотирьох квадрантів утвореної координатної площини буде являти собою один із типів психологічної сумісності (рис. 3.7).

Квадрант I містить показники, що перевершують середні значення статусу й експансивності. Представників даного типу названо "взаємно спрямована сумісність", маючи на увазі взаємність команди стосовно позитивної оцінки її спортсменами.

Квадрант II включає показники соціальної експансивності, які перевищують середнє значення, і показники статусу, що мають більш низькі значення. Представників даного типу названо "особистісноспрямована

сумісність". Спортсмени, які належать до даного типу орієнтовно прагнуть до широкої взаємодії з командою, однак не отримують взаємного позитивного відгуку, «відкидаються» нею.

Квадрант III складається зі значень статусу, які перевищують середні, порівняно з низькими значеннями експансивності. Гравців, які належать до даного типу, названо "командно спрямована сумісність".

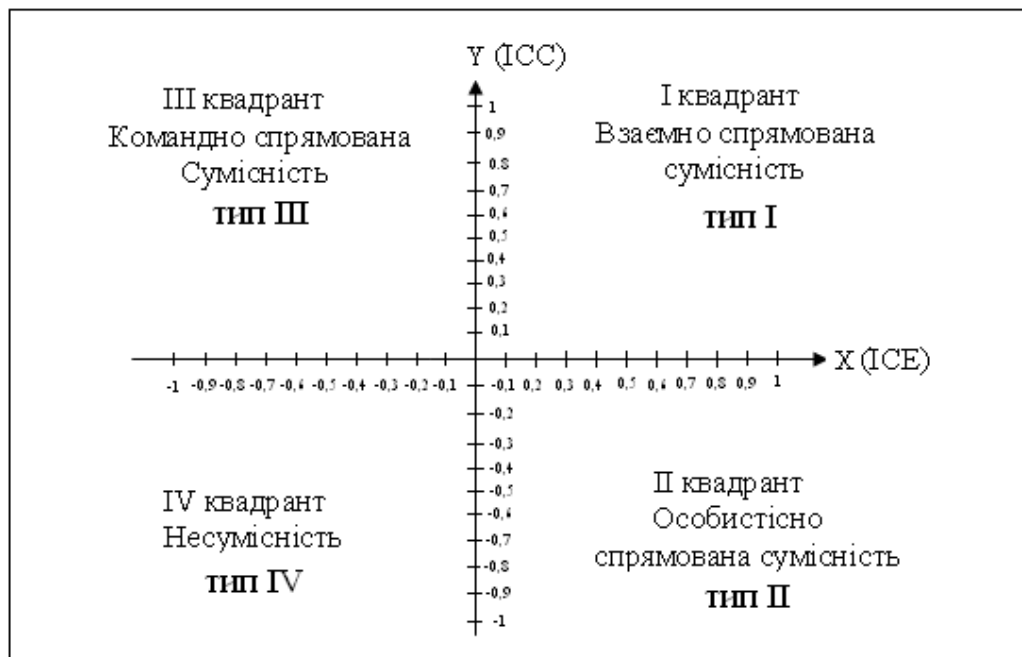

Рис. 3.7. Типи психологічної сумісності спортсменів

Останній квадрант – IV – включає низькі значення як статусу, так і експансивності. Гравців, які належать до цього типу характеризуються "несумісністю".

Своїм завданням у рамках запропонованої типології психологічної сумісності ми бачимо оцінку та опис психологічного портрета типового представника кожного типу і характеру стосунків між ними для побудови моделі психологічної сумісності спортсменів у команді.

Для якісної оцінки стану психологічної сумісності було проаналізовано розподіл індексів соціометричної експансивності і статусу як показників психологічної сумісності гравців у спортивній команді.

Із метою зіставлення даних, отриманих у командах, які брали участь у дослідженні, індекси соціального статусу й експансивності були розраховані для кожного гравця в частках від максимально можливої +1 (від усіх отримує максимальну позитивну оцінку) до мінімально можливої -1 (від усіх отримує максимальну негативну оцінку) за формулами (2.3) та (2.4).

У ході проведеного дослідження отримано наступні результати.

Теоретичний інтервал коливання ІСЕ становить діапазон від -1 до +1. Теоретичне середнє значення - 0. Графічний емпіричний розподіл ІСЕ подано на рисунку 3.8.

Емпірична шкала становить інтервал від -0,5 до 0,95. Середнє значення ІСЕ, що демонструє ступінь сумісності гравців із командою дорівнює 0,76. Стандартне відхилення 0,18.

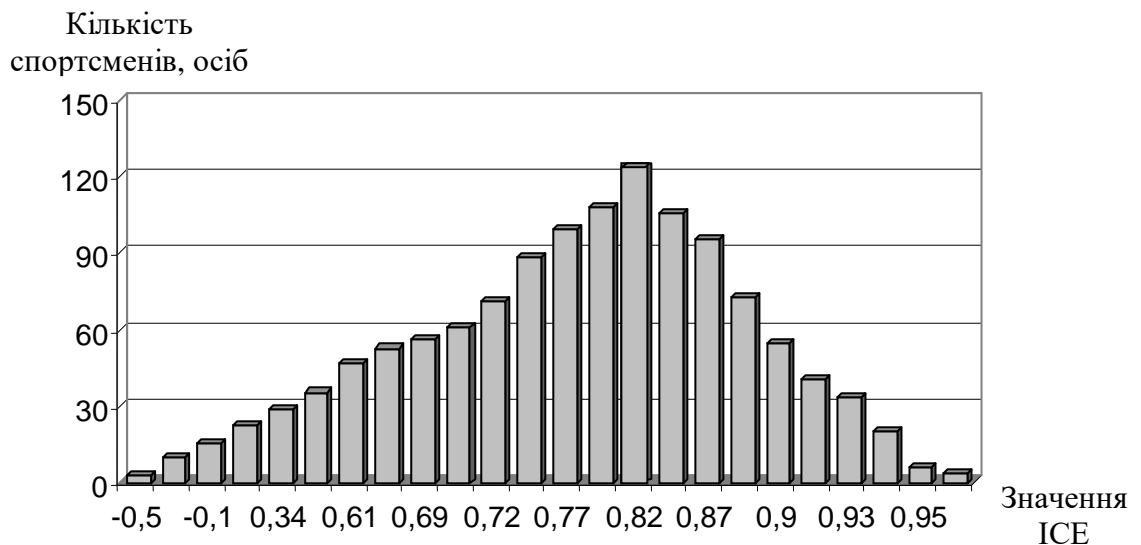

Рис. 3.8. Розподіл значень індексу соціометричної експансивності

Про актуальність проблеми психологічної сумісності в обстежених командах свідчить наявність гравців, які негативно і байдуже оцінюють своє бажання взаємодіяти з партнерами по команді, 11,2 % обстежених спортсменів мають значення $ISE \leq 0$.

Теоретичний розподіл ІСС збігається з теоретичним розподілом

попереднього індексу. Графічний розподіл ІСС представлено на рисунку 3.9. Емпірична частина шкали лежить в інтервалі від $-0,70$ до $+1$. Середнє значення ІСС, що є показником міри сумісності команди з спортсменами дорівнює $0,76$. Стандартне відхилення ІСС складає $0,08$. Менше значення цього показника порівняно зі стандартним відхиленням ІСЕ свідчить про більш однорідну оцінку ставлення до кожного зі своїх партнерів порівняно з оцінками ставлення до команди.

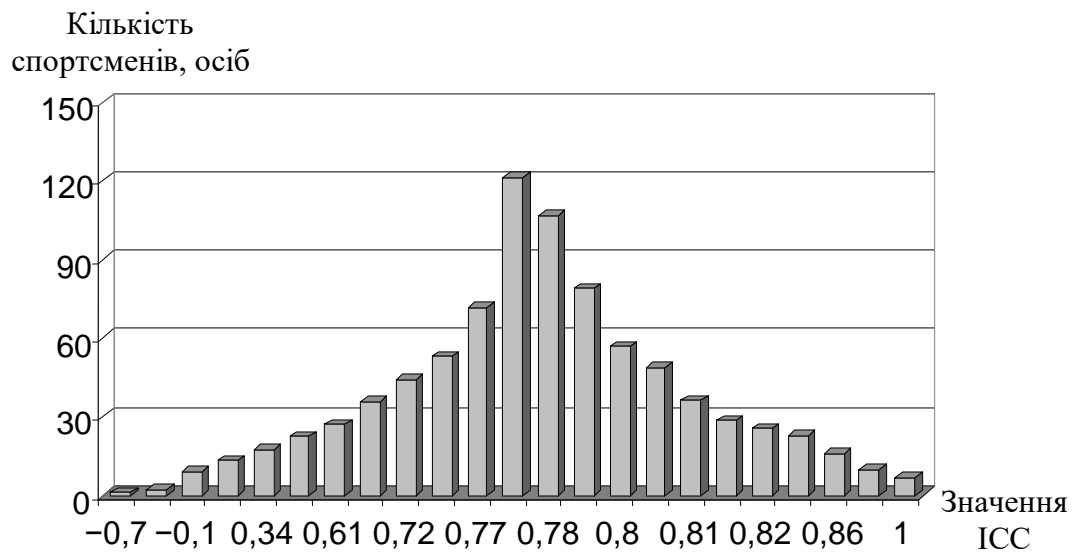

Рис. 3.9. Розподіл індексу соціометричного статусу

Виходячи з того, що більшість спортсменів отримують оцінки від своєї команди набагато вищі за середнє значення, можна стверджувати, що вони користуються повагою товаришів. При цьому у командах, в яких проводилося опитування, високостатусних гравців набагато більше, ніж низькостатусних. 7,2 % всіх обстежених спортсменів – це особлива група, що характеризується критичною взаємною психологічною несумісністю зі своїми командами ($ІСЕ \leq 0$ і $ІСС \leq 0$).

Загальна сума оцінок, виставлених гравцями команди, що відображає міру їх інтегральної сумісності, не може бути розглянута як самостійне

системне явище. Описувана сума може бути інтерпретована як ІПС спортсменів у команді і визначається за формулою (2.5).

Розрахований у такий спосіб ІПС буде середнім значенням як для експансивності, так і для статусу у кожній команді окремо, а розраховане середнє арифметичне індексів команд, що досліджувалися, – загальним середнім значенням для всіх трьох показників, що дозволяють порівнювати команди між собою. Теоретичним середнім значенням індексу є 0. Теоретичний діапазон коливань індексу від -1 до $+1$.

Аналіз параметрів отриманого в ході дослідження розподілу індексу психологічної сумісності спортсменів у командах показав наступні результати відображені на рисунку 3.10.

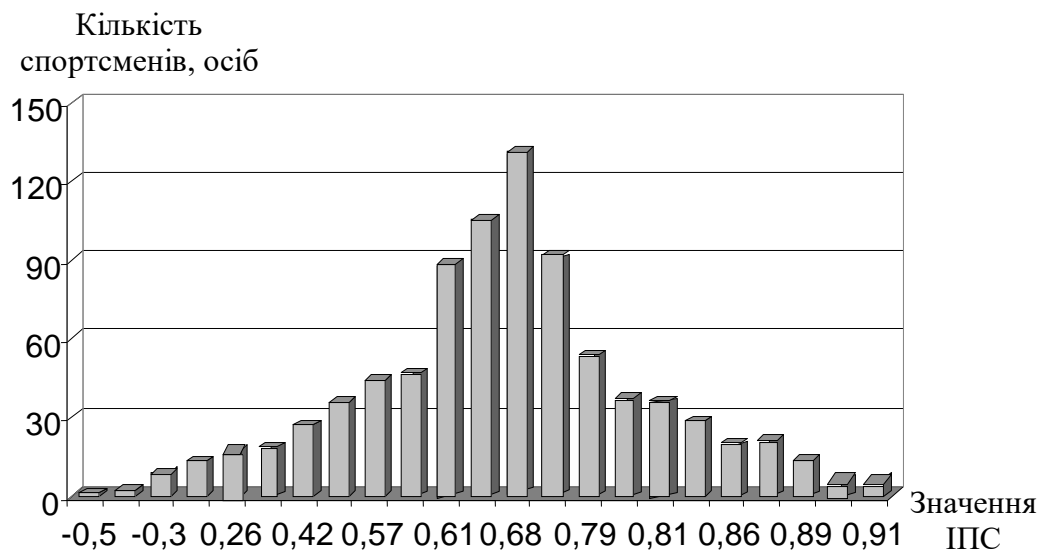

Рис. 3.10. Розподіл індексу психологічної сумісності

Емпіричний діапазон коливань індексу психологічної сумісності в обстежених командах має інтервал від $-0,5$ до $0,91$. Емпіричний розподіл ІПС знаходиться в інтервалі від $-0,5$ до $0,91$. Середнє значення ІПС становить $0,68$. Стандартне відхилення – $0,21$. Встановлене значення дозволяє зробити висновок, що більшість спортсменів дружньо ставляться до своїх партнерів. Негативне чи близьке до нуля значення виступає показником несприятливого

соціально-психологічного клімату і вказує на об'єкт, що потребує зусиль психологів та тренерів.

За "Правилом 3 сигм", було визначено значення низького, середнього і високого рівнів психологічної сумісності гравців у спортивних командах [174].

Зона високих значень склала інтервал від 0,46 та більше. Зона середніх значень – від 0,45 до 0,24 і зона низьких значень – 0,23 та менше.

Так, команда «А» зі значенням 0,58, команда «В» зі значенням 0,6 і команди «Д» та «Х» зі значеннями, відповідно, 0,79 та 0,74 характеризуються високим рівнем психологічної сумісності. В командах переважають дружні стосунки. В команді «Ф» спостерігається середній рівень психологічної сумісності зі значенням 0,45. Команда «Б» зі значенням 0,21 має низький рівень психологічної сумісності.

Подальшим кроком нашого дослідження був аналіз психологічної сумісності спортсменів на основі опису її типів.

Для опису типології психологічної сумісності спортсменів у команді за виділеними векторами соціометричного статусу та соціометричної експансивності потрібно визначити їхні числові значення [42]. Теоретичні інтервали шкал кожного з векторів становлять від -1 до $+1$. Встановлені значення утворюють робочий діапазон для ІСЕ від $-0,5$ до $0,95$; для ІСС від $-0,7$ до 1 . Точка перетину шкал знаходиться на позначці середнього значення $0,76$ як для ІСЕ, так і для ІСС.

Розподіл спортсменів команд, що обстежувалися за типами психологічної сумісності в нашому дослідженні представлено на діаграмі (рис. 3.11). Діаграма показує, що до першого типу, який характеризується взаємовідповідністю ІСЕ та ІСС (взаємоспрямована сумісність „++”) належить найбільша кількість спортсменів (45 %), а протилежний четвертий тип психологічної сумісності (несумісні „--”) включає 15 % спортсменів. Типи 2 і 3, які складаються зі спортсменів з амбівалентним поєднанням ІСЕ

та ІСС (особистісно спрямована сумісність „+ –” та командно спрямована сумісність „- +”) включають, відповідно, 16 % та 24 % гравців.

Гістограма на рисунку 3.12 – це контрастний приклад розподілу спортсменів за типами психологічної сумісності в обстежених командах залежно від значення ІПС.

Так, у команді «А» велика кількість спортсменів (58 %) належить до першого типу психологічної сумісності. Кількість спортсменів другого типу психологічної сумісності досить мала і становить лише 12 %. Четвертий тип – включає лише 5 % спортсменів.

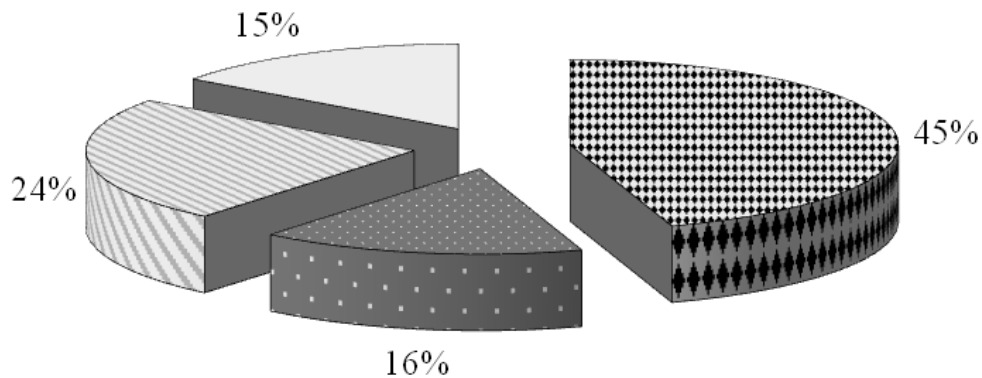

Рис. 3.11. Розподіл спортсменів за типами психологічної сумісності:

▣ перший тип; ■ другий тип; ▤ третій тип; □ четвертий тип

Спортсмени (25 %), які належать до третього типу психологічної сумісності ефективно впливають на підтримання сприятливого клімату та взаємостосунків між партнерами в команді.

Серед загальної кількості гравців команди «В» 53 % належать до першого типу психологічної сумісності, по 5 % – до другого та четвертого типів, до третього типу сумісності належать 27 % спортсменів.

У складі команди «Д» нараховується 86 % спортсменів першого типу психологічної сумісності, 10 % – третього типу, 4 % – другого і 0 % – четвертого типу психологічної сумісності.

Переважанням спортсменів (67 %) із першим типом психологічної сумісності характеризується і команда «Х». До другого типу належать всього 5 % гравців, до третього – 28 % і до четвертого – 0 % спортсменів.

В команді «Б» лише 7 % спортсменів відносяться до першого типу психологічної сумісності, в той самий час як до четвертого типу належить 43 %. За такого розподілу більшість спортсменів тримаються відособлено,

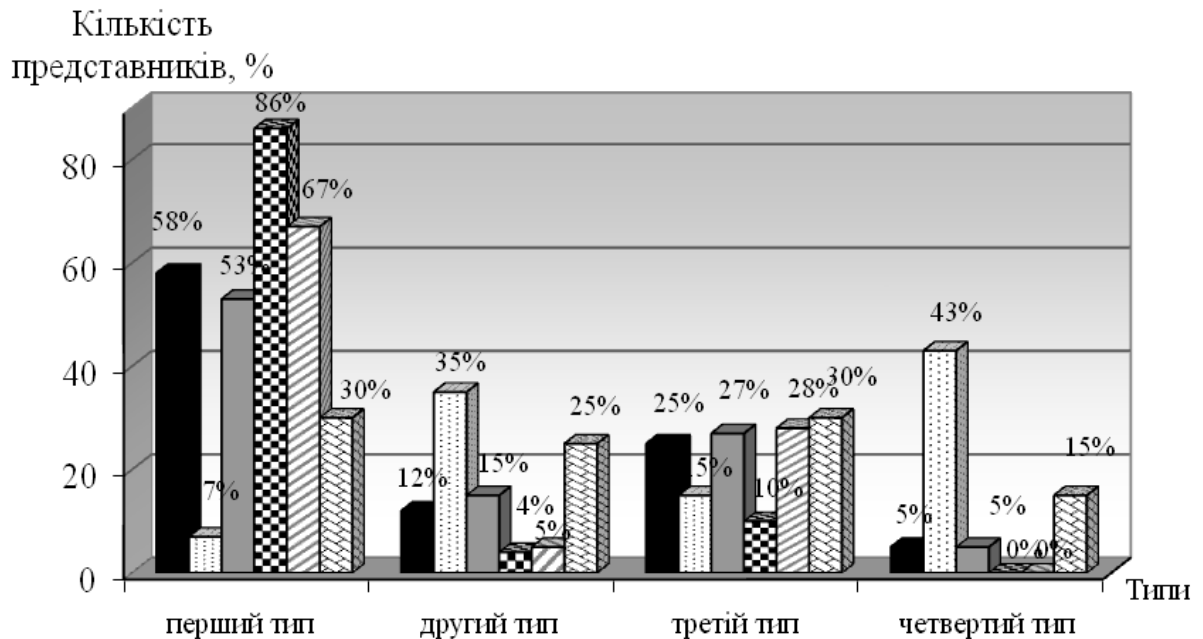

Рис. 3.12. Стіввідношення представників типів психологічної сумісності у командах із різним значенням ІПС:

■ команда "А" ВР; □ команда "Б" НР; ■ команда "В" ВР; ▣ команда "Д" ВР; ▤ команда "Х" ВР; ▥ команда "Ф" СР; ВР - високий рівень; СР - середній рівень; НР - низький рівень

задовольняючись вузьким колом спілкування. Погіршена реалізація значущих соціальних функцій, таких, як гармонізація міжособистісних стосунків, підтримання сприятливої атмосфери довіри і доброзичливості через відсутність достатньої кількості виконавців даних ролей.

Значна кількість (35 %) представників другого типу показує, що гравці команди, які прагнуть до соціальної взаємодії, не отримують відповідних позитивних оцінок. Даний варіант розподілу спортсменів за типами психологічної сумісності зі своєю командою може бути названий проблемним, що потребує особливої уваги тренерів команди і обов'язкової психологічної корекції. Кількість спортсменів (15 %), які належать до третього типу характеризуються доволі непоганим становищем в команді. Однак досить мала кількість не може суттєво впливати на психологічну атмосферу в команді. Лідери команди «Б», які відносяться до третього типу,

в такому випадку, не чинять значного впливу на психологічну сумісність спортсменів у команді.

У команді «Ф», яка характеризується середнім ІПС, майже однакова кількість спортсменів належить до всіх перерахованих типів. Так, до першого типу сумісності належать 30 %, до другого – 25 %, до третього 30 % і до четвертого 15 % спортсменів. Отримані результати виступають ще одним аргументом на захист припущення, що діагностика та прогнозування психологічної сумісності можливе через встановлення характерних портретів її типів. Наведемо короткі теоретичні портрети представників типів психологічної сумісності.

Перший тип – це найбільш комфортний тип психологічної сумісності. Спортсмени даного типу сумісності характеризуються високою експансивністю, бажанням на високому рівні взаємодіяти з партнерами в команді. У той самий час вони отримують велику кількість позитивних оцінок від них, що свідчить про високу оцінку цих спортсменів командою. Спортсмени, які належать до першого типу психологічної сумісності, характеризуються «взаємоспрямованою сумісністю» з командою. Такі гравці у команді виконують безліч найважливіших соціальних функцій, які як правило, охоче приймають на себе.

Другий тип. Найбільш нестійкий тип. Таких спортсменів у команді небагато. Це в основному спортсмени-новачки, які намагаються завоювати авторитет. Зрештою, вони або отримують досить високу оцінку з боку партнерів, або не намагаються взаємодіяти з командою, переходячи в четвертий тип. Оскільки представники даного типу сумісності особисто спрямовані на взаємодію з командою, проявляють своє задоволення в ній, то даний тип визначаються як «особистісно спрямована сумісність».

Третій тип. Колектив оцінює таких людей досить високо, це, як правило, гарні спортсмени, які мають достатній змагальний досвід, володіють високою технічною, тактичною, фізичною підготовленістю тощо, неординарними здібностями (творчими, інтелектуальними, здоровим

почуттям гумору). Однак саме ці люди не виявляють активності у взаємодії з партнерами, маючи обмежене коло друзів. Яскравим представником такого типу є гравець команди „А” П., який, маючи кваліфікацію майстра спорту і високий розвиток професійних та моральних якостей, не виявляє достатньої активності, характеризується високим розвитком індивідуальності, замкненості.

Четвертий тип. Ті, хто входить у цей квадрант, не прагнуть до широких контактів із командою і команда відповідає їм тим самим. Це найбільш складний тип психологічної сумісності, представники даного типу відчують, як правило "самотність у колективі" і вже не шукають взаєморозуміння, не прагнуть до встановлення дружніх стосунків з партнерами. В них переважають серйозні емоційні перевантаження, пов'язані із соціально-психологічною дезадаптованістю в команді і будь-які додаткові стресогенні фактори навчально-тренувальної та змагальної діяльності можуть привести їх до зривів і неадекватних дій.

3.2. Координатно-соціограмний аналіз міжособистісних стосунків партнерів у команді

Проведення координатно-соціограмного аналізу міжособистісних стосунків спортсменів, що наочно демонструє стан міжособистісних стосунків та опис їхніх кількісних і якісних особливостей дає можливість охарактеризувати психологічну сумісність у команді.

Координатно-соціограмний аналіз являє собою систему координат, у площині якої розташовуються індекси оцінок, отриманих кожним членом команди. Ці індекси характеризують офіційний та неофіційний статуси кожного з партнерів.

Офіційний статус (N_s) базується на характеристиці тренувальної і змагальної діяльності команди і положенні, яке займає кожен спортсмен у формальному спілкуванні.

Неофіційний статус (S_i) вказує на положення кожного спортсмена в неформальних стосунках. Названі статуси визначаються для кожного члена команди за формулами, наведеними в розділі 2 нашої дисертаційної роботи.

Таким чином, нами було опитано команди з хокею на траві, що виступають у чемпіонаті України, умовно позначені як «А» і «Б» і які стоять на полярних позиціях в турнірній таблиці: команда «А» посідає перше місце, а команда «Б» виступає аутсайдером.

Так, у результаті опитування та обчислень ми отримали індекси згадуваних уже статусів для команди «А». З таблиці 3.1 видно, що кожен гравець має свій офіційний статус (\bar{N}_s), індекси якого знаходяться в діапазоні від 0,2 до 1,5 і свідчать, що спортсмени характеризуються різним місцем у системі професійних стосунків. Неофіційний статус (S_i) у більшості членів команди «А» майже не має розходжень (1,5 – 1,7). Це може свідчити, що гравці можуть бути друзями поза регламентом командних стосунків. Варто зазначити, що статуси спортсменів згадуваної команди не мають негативних індексів, а характеризуються тільки позитивними.

Таблиця 3.1

Індекси статусних положень членів команди «А»

Статус	Номери гравців за списком																			
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
\bar{N}_s	1,4	1,5	0,6	0,3	0,8	1,3	1,5	1,1	1	1,2	1,2	1,4	1,1	0,8	0,9	0,1	0,4	0,5	0,8	0,2
S_i	1,7	1,7	1,5	1,1	1,7	1,5	1,5	1,7	1,7	1,5	1,5	1,7	1,5	1,5	1,5	0,9	1,5	1,1	1,5	0,9

Характеристика розглянутих статусів окремо один від одного не дає об'єктивної інформації про стосунки у команді, тому що це має розглядатися в поєднанні обох сфер міжособистісних стосунків – офіційної (ділової,

інструментальної) і неофіційної (емоційної, експресивної). Таким чином, об'єднавши отримані індекси статусів спортсменів досліджуваної команди, ми можемо конкретніше говорити не тільки про міжособистісні стосунки, а й про такі групові феномени, у яких вони відіграють важливу роль, як психологічна сумісність та згуртованість, представивши статусне положення членів команди на рисунку 3.13.

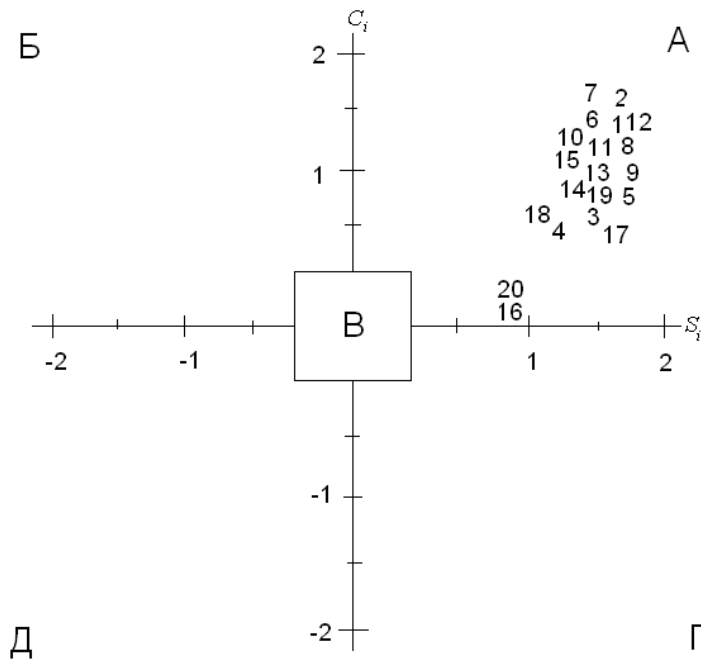

Рис. 3.13. Координатна соціограма стосунків спортсменів команди «А»: з 1-го по 20-й – умовні позначки спортсменів, які взяли участь в опитуванні

У квадранті А розташовуються представники команди з позитивними \bar{N}_s та S_i ; Б – позитивними \bar{N}_s та негативними S_i ; В – нульовими \bar{N}_s та S_i ; Г – з негативними \bar{N}_s та позитивними S_i ; Д – з негативними \bar{N}_s та S_i .

Таким чином, п'ять соціометричних полів – А, Б, В, Г, Д – дають можливість провести аналіз міжособистісних стосунків, установити авторитетність тренерів і капітанів, наявність мікрогруп, розташування і контактність гравців стартового складу і запасних.

На рисунку 3.13 видно, що обидва тренери (1, 2) і капітан (7) команди займають високе місце у підсистемі як офіційного, так і неофіційного

спілкування. Біля них розташувалися більшість гравців (12, 6, 10, 11, 8, 9, 13, 15, 14, 5, 3, 17, 18), з щільності розташування і позитивних статусів яких можна судити про близький зв'язок між ними. Більшість із цих спортсменів (7, 3, 6, 8, 12, 14, 9, 19, 10, 11, 18) на чолі з тренерами (1, 2) – гравці основного складу команди. інші (13, 15, 5, 17, 4, 20, 16) – гравці запасного складу. Однак запасні гравці, маючи однакові з основним складом команди статусні положення і дружні стосунки, можуть рівноцінно замінити стартових гравців і показувати відмінні результати. чого не можна сказати про гравців під 20 і 16, які можуть допускати помилки, що і помічає команда, оцінюючи їх низькими балами.

Виходячи з цього, можна припустити, що міжособистісні стосунки членів команди цілком оптимальні; майже всі гравці команди «А» психологічно сумісні між собою (стосунки по горизонталі) і з тренерами (стосунки по вертикалі) вони, відповідно, більш згуртовані. Це дає можливість вільно варіювати складом команди не лише в тренувальному, а й особливо у змагальному процесі.

Інша картина міжособистісних стосунків спостерігається в команді "Б". Проведене опитування даної команди дозволило отримати індекси офіційного і неофіційного статусів кожного спортсмена команди, представлені в таблиці 3.2, і, як наслідок, побудувати координатну соціограму, що дає можливість провести наступний координатно-соціограмний аналіз і точніше судити про психологічні процеси даної ігрової команди.

Так, з таблиці 3.2 видно, що офіційний статус у половини гравців знаходиться біля нуля. Неофіційний статус більш виражений. За отриманими індексами статусних положень ми розташували гравців і тренера команди «Б» у системі координат, представлений на рисунку 3.14.

Таблиця 3.2

Індекси статусних положень членів спортивної команди «Б»

Статус	Номери гравців за списком														
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
\bar{N}_s	1,3	0,3	0,7	-0,1	1,3	0,7	1,0	0,5	0,2	0,1	0,9	0,2	0,0	0,1	0,9
S_i	1,7	1,5	1,5	1,4	1,9	1,3	1,7	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4	1,7	1,7

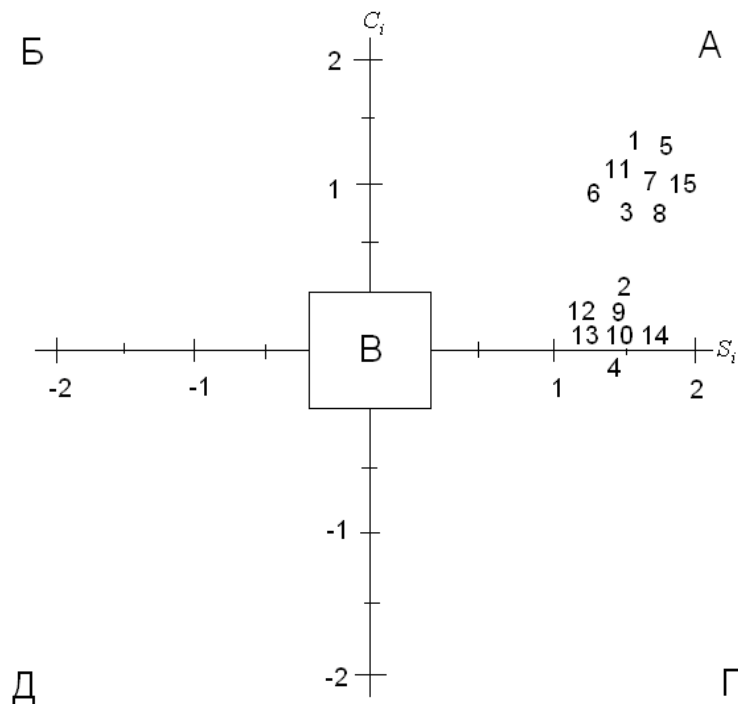

Рис. 3.14. Координатна соціограма стосунків спортсменів команди «Б»: з 1-го по 15-й - умовні позначки спортсменів, що взяли участь в опитуванні

З рисунка 3.14 видно, що члени даної команди розташовуються в квадранті А, тобто, мають позитивні офіційні (\bar{N}_s) і неофіційні (S_i) статуси. Однак один гравець (4) «випадає» з квадранта А і розташовується в квадранті Г, отримавши індекс (-0,1) за офіційним статусом. Цей спортсмен менш

авторитетний у команді. Проте, це не основна проблема цієї команди, у ній виявлено дві мікрогрупи, які можна побачити на рисунку 3.14. До однієї з мікрогруп увійшли спортсмени (1, 5, 7, 11, 6, 15, 3, 8) з високими позитивними офіційними і неофіційними статусами. Це гравці основного складу на чолі з тренером (1). Інша мікрогрупа гравців (2, 9, 12, 10, 13, 14, 4) розташувалася в нижній частині квадранта А, наближаючись до низьких індексів в офіційному статусі, ніж у статусі неофіційного спілкування. З цієї мікрогрупи до основного складу входять гравці (2, 10, 14). Інші ж залишаються гравцями запасного складу. При такому розташуванні спортсменів у команді не спостерігається тісноти контактності гравців, що позначається і на результативності команди. Тобто, гравці заміни, будучи менш авторитетними, не можуть створити у команді надійну опору своїм партнерам з основного складу, тому такими низькими оцінками оцінили їх саме гравці основного складу. У свою чергу, спостереження за цією командою дозволяє підтвердити отримані дані відсутністю прагнення в запасних гравців співпрацювати з деякими гравцями основного складу, а також зневажливе ставлення гравців основного складу до своїх партнерів резервного складу, що виявляється в деяких напружених ситуаціях.

Таке положення в міжособистісних стосунках дозволяє припустити, що спортсмени команди «Б» не повною мірою психологічно сумісні між собою (стосунки по горизонталі) і з тренером (стосунки по вертикалі). Це позначається на згуртованості і психологічному кліматі команди, а наявність у команді двох мікрогруп спортсменів, які взаємодіють не дозволяє їй виступати з більшою ефективністю.

На рисунку 3.15 зображено стосунки спортсменів хокейної команди «Д», які розташовуються відповідно до своїх умовних номерів, нанесених на площину координат.

За зіставленням статусів N_i і S_i кожного гравця отримано позиції їх розташування в системі координат, з якого видно, що всі гравці знаходяться в квадранті "А" – це є позитивною стороною їхніх стосунків: офіційний і

неофіційний статуси кожного спортсмена характеризуються позитивними індексами. Разом із цим, від загальної згуртованої групи гравців команди відокремлюються три гравці під умовними номерами 4, 15 та 26, які нещодавно стали членами команди.

Отже можна стверджувати, що за цим типом аналізу хокейна команда «Д» характеризується міжособистісними стосунками, що згуртовують більшість спортсменів.

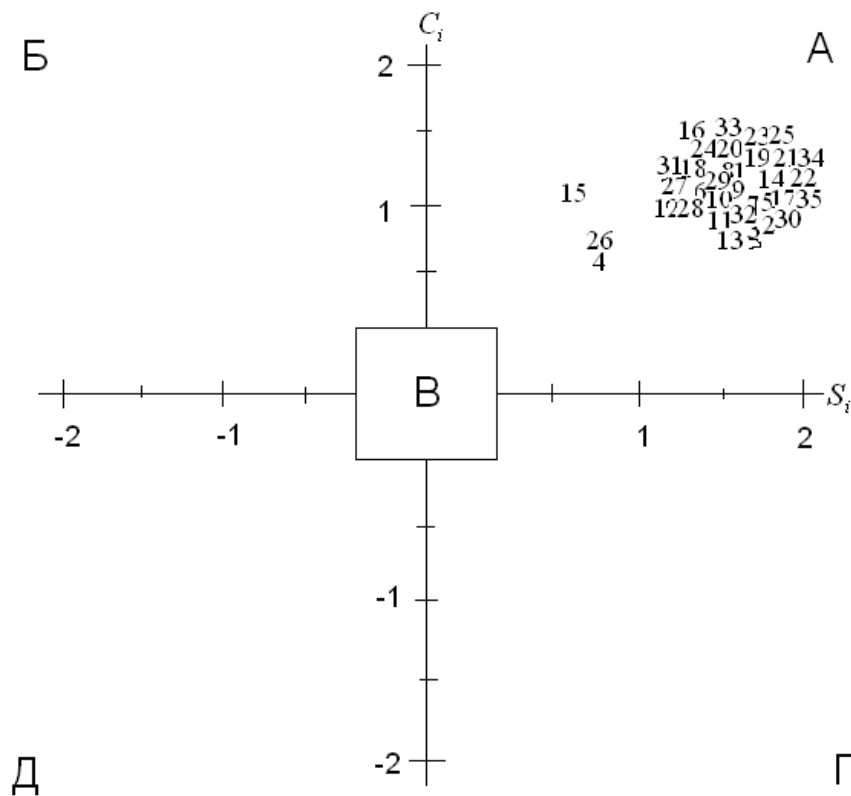

Рис. 3.15. Координатна соціограма стосунків спортсменів команди «Д»: з 1-го по 35-й – умовні позначки спортсменів, які взяли участь в опитуванні

На рисунку 3.16 зображено стосунки спортсменів хокейної команди «В». За зіставленням статусів \tilde{N}_i і S_i кожного гравця отримано позиції їх розташування в системі координат. З рисунка видно, що всі гравці знаходяться в квадранті А, – що позитивно характеризує їхні стосунки. Один гравець «випадає» із згаданого квадранта і розташовується в квадранті Г з

позитивним неофіційним і негативним офіційним статусом. Це гравець 3, якого партнери команди помістили за межі основної групи.

Аналізуючи інших спортсменів команди, можна побачити дві підгрупи, що незначно відокремлюються одна від іншої. Гравці 2, 5, 8, 9, 16, 19, 23, 24 мають нижчі статуси і тому утворюють підгрупу, розташовану нижче основної групи в системі координат. Гравці 1, 4, 6, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 22 утворюють підгрупу, в якій статуси \bar{N}_i і S_i найкращі.

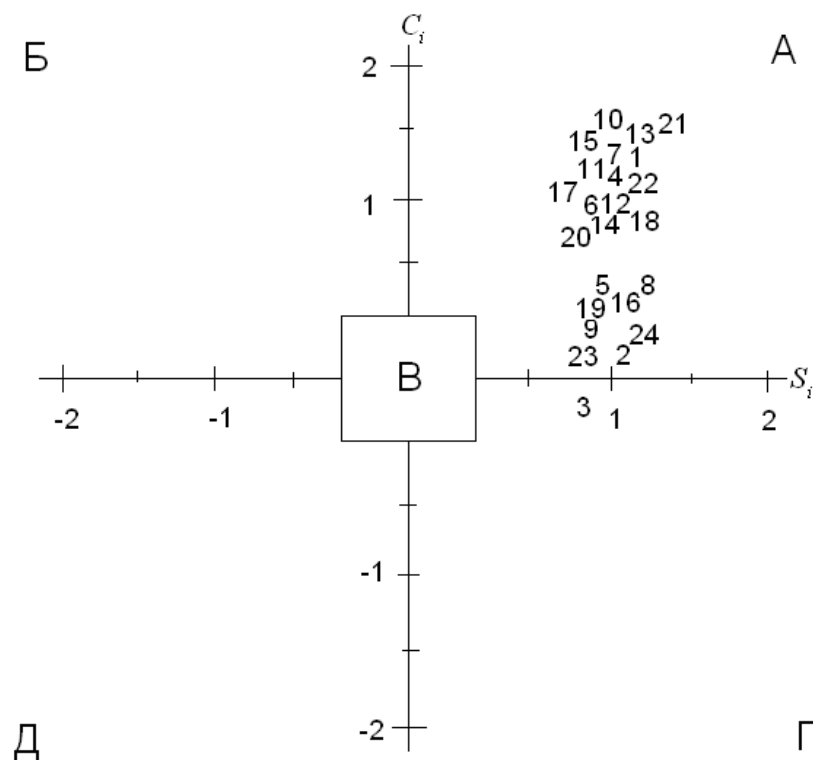

Рис. 3.16. Координатна соціограма стосунків гравців команди «В»: з 1-го по 24-й – умовні позначки спортсменів, які взяли участь в опитуванні

З огляду на сказане, можна констатувати, що за цим типом аналізу хокейна команда «В» характеризується міжособистісними стосунками, що згуртовують більшість спортсменів. Особливої уваги заслуговує гравець під номером 3, тому варто відмітити його місце і стосунки з усіма гравцями.

На рисунку 3.17 представлено контактність спортсменів збірної хокейної команди, які розташовуються відповідно до своїх умовних позначок, нанесених на площину координат. З рисунка видно, що всі гравці, знаходячись в квадранті А, характеризуються позитивними як офіційним так і неофіційним статусами. Як можна побачити, спортсмени позитивно оцінюють один одного, а це свідчить, що за цим типом аналізу хокейна команда «Х» характеризується міжособистісними стосунками, при яких більшість спортсменів створюють міцну групу, націлену на роботу в психологічно сприятливому колективі.

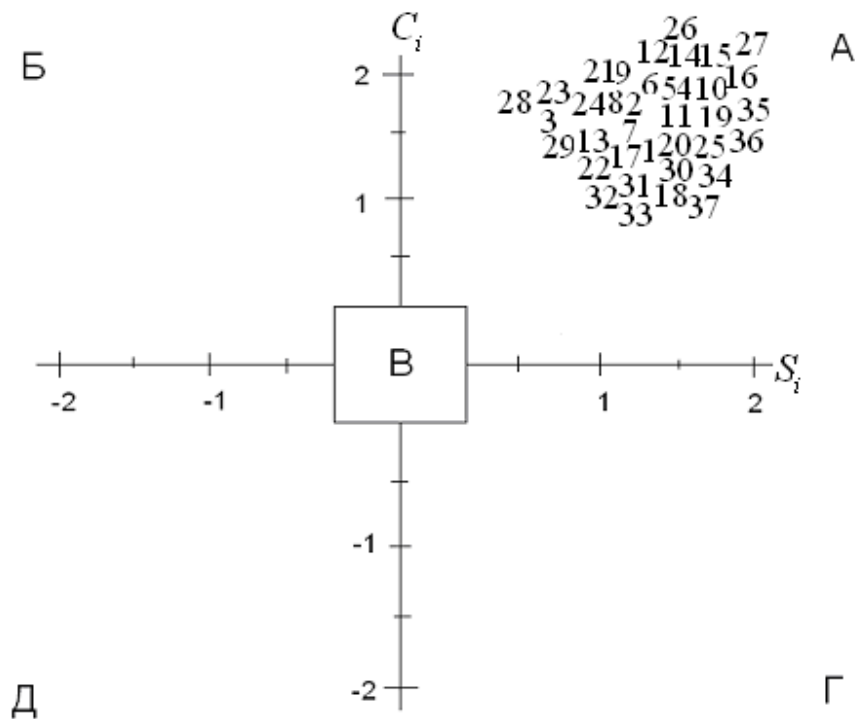

Рис. 3.17. Координатна соціограма стосунків гравців команди «Х»: з 1-го по 37-й – умовні позначки спортсменів, які взяли участь в опитуванні

Проведене опитування гравців досліджуваної команди «Ф» дозволило представити їхню контактність на площині координат (рис.3.18), де вони розташовуються відповідно до своїх умовних позначок. З рисунка видно, що всі гравці знаходяться у квадранті А з позитивними N_i і S_i статусами. Вони розташовуються близько один біля одного, що говорить про їхню можливу

згуртованість. Неофіційний бік стосунків спортсменів більше виражений, що за сприятливої атмосфери дає надійну основу для удосконалення їхнього професіоналізму, чого не можна сказати про офіційний бік, що забезпечує ефективне існування команди.

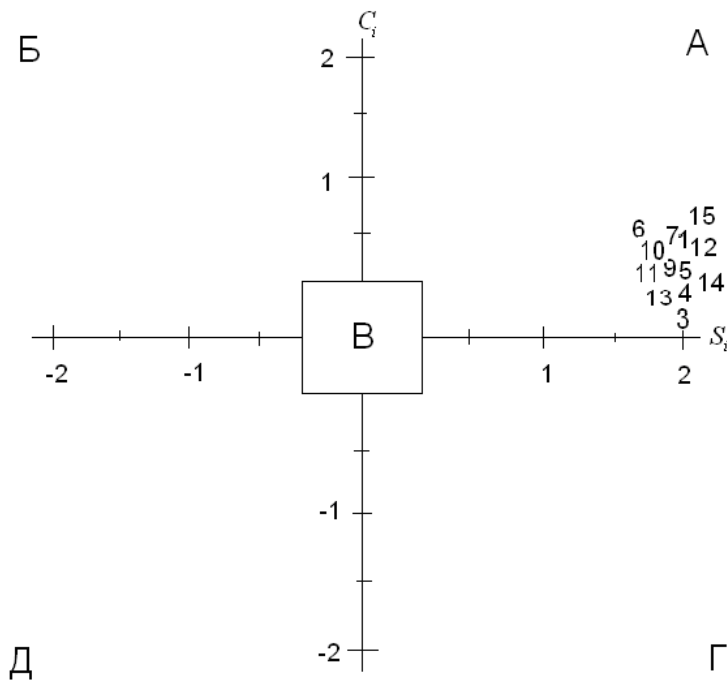

Рис. 3.18. Координатна соціограма стосунків гравців команди «Ф»: з 1-го по 15-й – умовні позначки спортсменів, які взяли участь в опитуванні

Підсумовуючи вище сказане, можна стверджувати, що за цим типом аналізу команда «Ф» характеризується міжособистісними стосунками, що об'єднують спортсменів, роблять психологічну атмосферу надійною для нормальної і безконфліктної роботи в команді.

3.3. Оцінка різних типів діадних стосунків спортсменів у команді

Поряд із вивченням статусних положень спортсменів ближче наблизитись до аналізу психологічної сумісності партнерів у досліджуваних командах можна за допомогою опису міжособистісних стосунків усіх її членів. Вивчення особливостей міжособистісних стосунків у командах

дозволяє виявити як взаємні симпатії, так і антипатії в діадах. Тут мова піде про діадну психологічну сумісність, обумовлену чисельним складом ігрової команди. В такому випадку діадність розглядається як така, що включає міжособистісні стосунки партнерів, які можна представити у формі матриці.

Взаємостосунки в таких діадах проявляються в чотирьох оцінках ставлення:

- 1) спортсменом А до спортсмена Б ($A \rightarrow B$);
- 2) спортсменом А до нього спортсмена Б ($A \leftarrow B$);
- 3) спортсменом Б до спортсмена А ($B \rightarrow A$);
- 4) спортсменом Б до нього спортсмена А ($B \leftarrow A$);

Для уявлення характеру міжособистісних стосунків у діадах членів досліджуваних ігрових команд потрібно наведені в модулі «Моє ставлення» результати, занести до таблиці. В даному випадку ми отримали зручні таблиці у вигляді матриці для кожної команди (Додатки М, Н, П, Р, С, Т).

Конфліктними вважаються діади, в яких партнери за модулем «Моє ставлення» оцінили один одного негативно. Напруженими є діади, в яких один із партнерів оцінив своє ставлення до партнера за даним модулем негативним балом, а партнер йому самому не поставив негативної оцінки. Діадами партнерів, які знаходяться у стосунках симпатії, вважаються такі, в яких у модулі «Моє ставлення» одна з оцінок при взаємному виборі знаходиться в інтервалі від +1 до +3 балів, а інша – позитивна. Наприклад, можливі такі поєднання, як +3 і +1, +5 і +2, +1 і +4, +3 і +3 тощо. В нормі це найрозповсюджені діади, які забезпечують високу ефективність командної діяльності. Під дружніми діадами розуміються взаємні оцінки в згадуваному модулі не нижче +4 балів. У даному випадку партнери самі оцінюють своє ставлення один до одного як дуже добре. Тим самим вони демонструють бажання і готовність до взаємодії.

Із таблиці в додатку М можна виділити діади різноманітних типів. Так, у досліджуваній команді «А» діади із конфліктним типом відсутні, а от

напружених діад в даному випадку дві. Вони виділені жирним шрифтом, це діади 16–9-й та 18–9-й (під цифрами подано порядковий номер в списку).

Діад партнерів, які знаходяться в стосунках симпатії, в таблиці сімдесят вісім, вони підкреслені. До їхнього складу входять, наприклад, діади: 2–1-й, 3–1-й, 3–2-й, 4–1-й, 5–1-й, 5–2-й, 5–4-й, 6–1-й, 6–2-й, 7–1-й, 7–2-й, 7–4-й, 8–1-й, 8–2-й, 8–5-й, 9–2-й, 9–3-й, 9–5-й, 9–6-й, 9–7-й, 9–8-й та інші за списком партнери.

Діади із дружніми стосунками виділено жирним курсивом. У даному випадку їх нараховується сто чотири. Інші типи діадних стосунків є нейтральними або нейтрально-позитивними. В даних типах стосунків один або обидва гравці не визначили свого ставлення до партнера. До таких, у нашому випадку, належать шість діад: 4–2-й, 9–1-й, 9–4-й, 13–9-й, 15–9-й, 17–9-й за списком партнери.

Результати аналізу діадних стосунків у даній команді можна звести в єдину таблицю (табл. 3.3) та показати на рисунку (рис.3.19).

Таблиця 3.3

Кількість діадних стосунків у команді «А»

№ з/п	Тип діадних стосунків	Кількість діад
1	Конфліктні	–
2	Напружені	2
3	Симпатії	78
4	Дружні	104
5	Інші	6
	Загальна кількість виборів	190

Дані таблиці 3.3 свідчать про переважаючу кількість позитивних стосунків у даній команді, які лежать в основі ефективної роботи всієї команди, при цьому 1 % наявних стосунків оцінюються як напруження. Відсотковий розподіл діадних стосунків, наведений на рисунку 3.19, свідчить, що конфліктних стосунків не спостерігається взагалі, відсоток діад із стосунками симпатії становить 41 %.

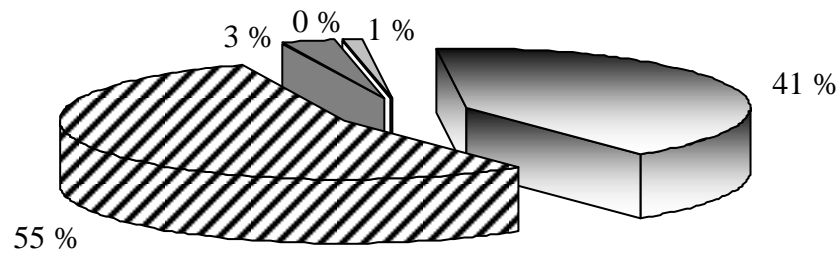

Рис. 3.19. Відсотковий розподіл діадних стосунків в команді «А»:

□ – конфліктні; ■ – напружені; □ – симпатії; ▨ – дружні; ■ – інші

Діади із дружніми стосунками в досліджуваній команді «А» переважають і становлять 55 %. Відсотковий показник, який припав на інші стосунки, становить 3 %. Це діади із нейтрально-позитивними стосунками.

Результати діадних стосунків команди «Б» наведено в таблиці (додаток Н). Так, діад із конфліктними стосунками, виділені жирним шрифтом та підкреслених, у цій команді нараховується лише одна: 15–13-й партнери в списку. Пар із напруженими стосунками в даному випадку нараховується одинадцять, вони виділені жирним шрифтом, це 9–6-й, 13–1-й, 13–3-й, 13–4-й, 13–6-й, 13–7-й, 13–8-й, 13–10-й, 13–11-й, 13–12-й, 14–13-й за списком партнери.

Діад із стосунками симпатій сорок вісім і вони підкреслені в таблиці. Це пари 2–1-й, 3–2-й, 4–1-й, 4–3-й, 7–2-й, 7–3-й, 7–6-й і так далі за списком. Пари із дружніми стосунками в таблиці виділені жирним курсивом. Їх у команді нараховується шістнадцять. Наприклад, 3–1-й, 6–1-й, 6–3-й, 7–1-й, 8–1-й, 9–2-й, 10–3, 10–6-й і так далі за списком. Інші типи діадних стосунків є нейтральними, нейтрально-негативними та нейтрально-позитивними. В даних типах стосунків один або обидва гравці не визначили свого ставлення до партнера. До таких, в нашому випадку, належать двадцять дві діади: 4–2-й, 5–1-й, 5–2-й, 5–3-й, 5–4-й, 6–2-й, 6–4-й, 6–5-й і так далі в списку.

Підраховавши кількість діадних стосунків команди «Б», ми також можемо побудувати таблицю зведених результатів (табл. 3.4) та показати їх відсотковий розподіл на рисунку (рис. 3.20).

Дані таблиці 3.4 свідчать, що при домінуванні позитивних діадних стосунків, вагому частку займають напружені діади та пари, які носять нейтрально-негативний та нейтрально-позитивний характер. Як видно із таблиці, в даній команді виділяється також конфліктна пара. Такий хід подій може відбиватися на просуванні команди в турнірній таблиці, в якій вона поки що на останньому місці.

Таблиця 3.4

Кількість діадних стосунків у команді «Б»

№ з/п	Тип діадних стосунків	Кількість діад
1	Конфліктні	1
2	Напружені	14
3	Симпатії	48
4	Дружні	16
5	Інші	22
	Загальна кількість виборів	101

Відсотковий розподіл діадних стосунків дозволяє говорити, що із 100 % стосунків переважають стосунки симпатії – 47 %. Діади із дружніми стосунками мають 16 %, 14 % припадає на діади із напруженими стосунками. Діадні стосунки із конфліктним типом відношень має 1 %. На інші типи діадних стосунків припадає значна частка, яка становить 22 % від загальної кількості переглянутих типів стосунків.

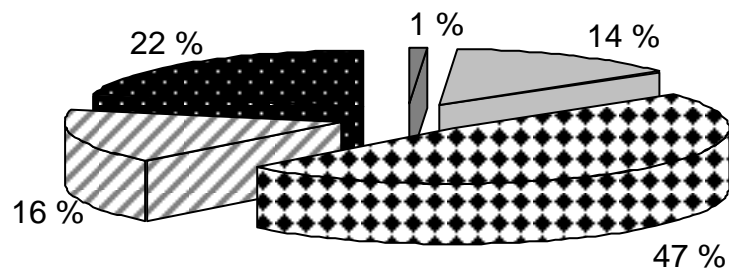

Рис. 3.20. Відсотковий розподіл діадних стосунків у команді «Б»:

■ – конфліктні; ■ – напружені; ▣ – симпатії; ▤ – дружні; ■ – інші

Опитування спортсменів у команді «В» дозволило встановити діадні стосунки, серед яких найбільше діад симпатії та дружби, відповідно 50 та 48. Негативних стосунків на рівні конфліктних не спостерігається, проте мають місце напружені – 5 діад та інші – 2 діади з нейтральним характером стосунків (табл. 3.5). У відсотковому розподілі 46 % та 47 % діад відповідно мають стосунки симпатії та дружби, 5 % – напружені стосунки та 2 % – інші (рис. 3.21).

Таблиця 3.5

Кількість діадних стосунків у команді «В»

№ з/п	Тип діадних стосунків	Кількість діад
1	Конфліктні	–
2	Напружені	5
3	Симпатії	50
4	Дружні	48
5	Інші	2
	Загальна кількість виборів	105

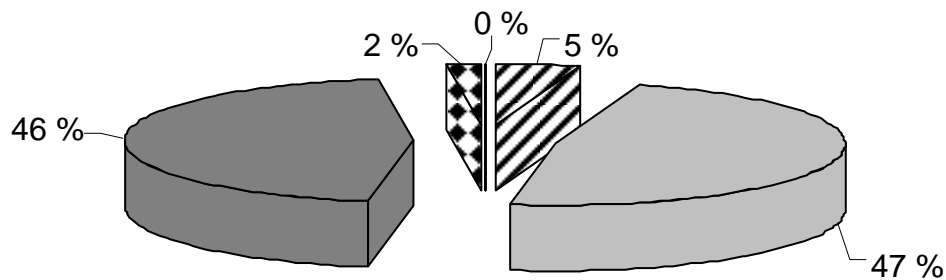

Рис. 3.21. Відсотковий розподіл діадних стосунків у команді «В»:

□ – конфліктні; ▨ – напружені; □ – симпатії; ■ – дружні; ▩ – інші

Такий стан діадних стосунків констатує, що в команді «В» сприятлива атмосфера для спілкування гравців, яка базується на задоволенні один одним.

У таблиці 3.6 наведено типи діад, з яких найбільше стосунків симпатії і дружби, відповідно 105 і 170 діад. Іншу кількість становлять стосунки іншого характеру – 40 діад. Конфліктних стосунків і напруження не спостерігається.

Таблиця 3.6

Кількість діадних стосунків у команді «Д»

№ з/п	Тип діадних стосунків	Кількість діад
1	Конфліктні	–
2	Напружені	–
3	Симпатії	105
4	Дружні	170
5	Інші	40
	Загальна кількість виборів	315

У відсотковому співвідношенні (рис. 3.22) 33 % і 54 % займають діади симпатії і дружби, 13 % – інші, 0 % – конфліктні і напружені.

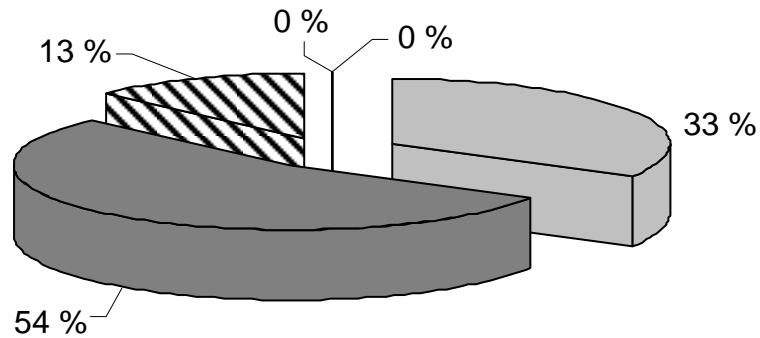

Рис. 3.22. Відсотковий розподіл діадних стосунків у команді «Д»:

□ – конфліктні; □ – напружені; □ – симпатії; ■ – дружні; ▨ – інші

Такий розвиток стосунків у команді вказує на дружню і згуртовану команду. Інші стосунки, які проявляються в діадах, впливають на взаємодію спортсменів у команді, через що можуть спостерігатися незначні збої в життєдіяльності команди.

Діадні стосунки спортсменів команди «Х» подано в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Кількість діадних стосунків у команді «Х»

№ з/п	Тип діадних стосунків	Кількість діад
1	Конфліктні	–
2	Напружені	23
3	Симпатії	17
4	Дружні	56
5	Інші	260
	Загальна кількість виборів	356

У таблиці 3.7 наведено типи діад, з яких найбільше стосунків дружби – 56. Певну кількість становлять стосунки напруження – 23 діади. Діад із

стосунками симпатії нараховується 17. Конфліктних стосунків не спостерігається взагалі. Має місце велика кількість інших стосунків, у яких один чи обидва спортсмени не оцінили один одного. Такий розвиток стосунків у команді вказує на дружню і згуртовану команду, гравці якої виступають опорою один для одного.

Отримані в ході дослідження команди «Ф» дані, стосовно діадних стосунків спортсменів, показують переважання стосунків дружби та симпатії, їх 61 та 38 відповідно. Лише одна діада характеризується напруженими стосунками і 5 – іншими (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Кількість діадних стосунків в команді «Ф»

№ з/п	Тип діадних стосунків	Кількість діад
1	Конфліктні	–
2	Напружені	1
3	Симпатії	38
4	Дружні	61
5	Інші	5
	Загальна кількість виборів	105

У відсотковому розподілі (рис. 3.23) 58 та 36 відсотків припадає на діади зі стосунками дружби та симпатії відповідно. Конфліктних діад не спостерігається. Один відсоток припадає на напружені діади та п'ять на інші типи діадних стосунків.

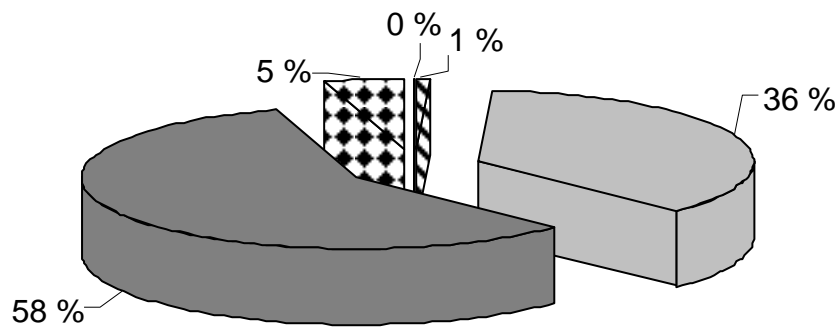

Рис. 3.23. Відсотковий розподіл діадних стосунків в команді «Ф»:

□ – конфліктні; ▨ – напруженні; □ – симпатії; ■ – дружні; ▩ – інші

Таким чином, проведений констатуючий аналіз діадних стосунків у командах, що досліджувалися, дозволив встановити показники, які характеризують спортивні команди з позитивного боку. Майже всі команди, що досліджувалися, характеризуються переважанням позитивних стосунків своїх спортсменів за винятком однієї, в якій поряд із позитивними спостерігається значна кількість напружених і конфліктних діад.

3.4. Оцінка ефективності техніко-тактичних дій спортсменів у командах із різним рівнем психологічної сумісності

На етапі констатуючого експерименту ми вирішували завдання, пов'язане з оцінкою ефективності техніко-тактичних дій (ТТД) спортсменів у командах із різним рівнем психологічної сумісності.

За критерій аналізу було взято відсоток браку ТТД, який являв собою відношення неточно виконаних дій до загальної кількості дій за гру. Причому, вважається [195], що 18 % і менше – низький відсоток браку, показник відмінний; 18,1 %–28 % – середній (добрий); 28,1 %–36 % – високий (задовільний). Результати проведеного аналізу представлено на рисунку 3.24.

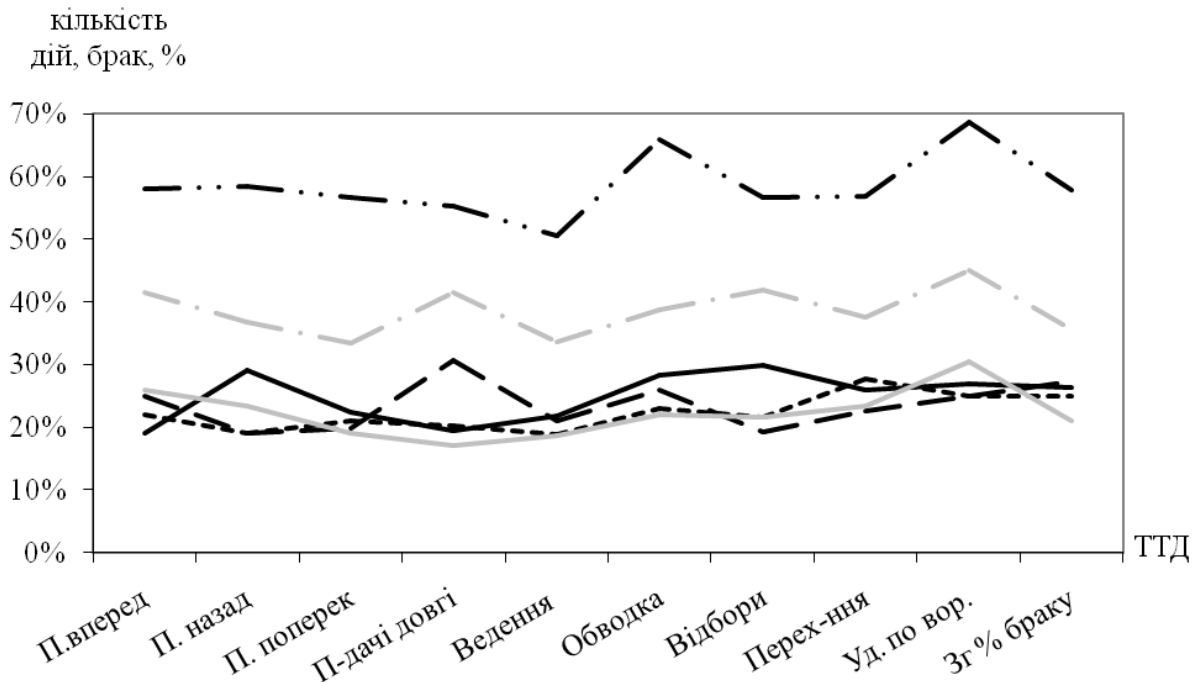

Рис.3.24. Відсоток браку техніко-тактичних дій команд з різним рівнем психологічної сумісності:

— "А" ВР; - - - "Б" НР; — "В" ВР; - - - "Д" ВР; — "Х" ВР; - - - "Ф" СР;
команди «А», «Б», «В», «Д», «Х», «Ф»; ВР – високий рівень; СР – середній рівень; НР – низький рівень

Результати діаграми дозволяють відмітити у команд з різним рівнем індексу психологічної сумісності різний відсоток браку виконання ТТД. Так, за такими техніко-тактичними показниками, як передачі вперед, назад, в поперек майданчика, довгі передачі, ведення, обведення, відбирання, перехоплення, удари та кидки по воротах команда «Б» характеризується дуже високим відсотком браку за всіма елементами (передачі вперед – 58 %, назад – 58 %, в поперек майданчика – 57 %, довгі передачі – 55 %, ведення – 51 %, обведення – 66 %, відбирання – 57 %, перехоплення – 57 %, удари та кидки по воротах – 69 %). Слід відмітити, що в даній команді встановлено низький рівень психологічної сумісності.

У команді «Ф» з середнім рівнем психологічної сумісності відсоток браку ТТД наступний: передачі вперед – 42 %, назад – 37 %, в поперек майданчика – 33 %, довгі передачі – 41 %, ведення – 34 %, обведення – 39 %, відбирання – 42 %, перехоплення – 38 %, удари та кидки по воротах – 45 %. У міру підвищення рівня психологічної сумісності команд, що

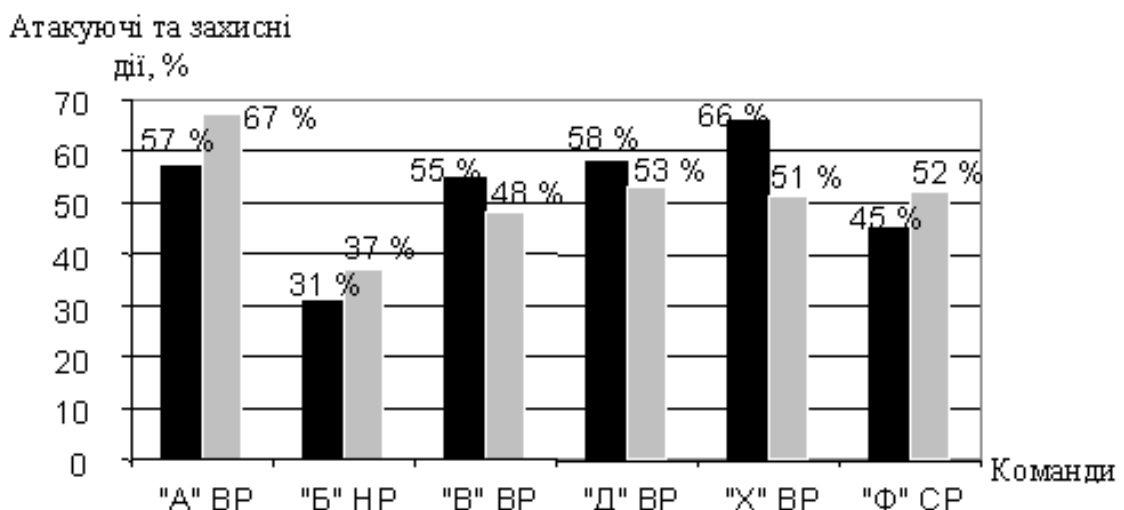
досліджуються, ми спостерігаємо і зниження відсотка браку ТТД. Так, команда «А», яка характеризується більшою кількістю спортсменів із високим рівнем психологічної сумісності, має середній відсоток браку ТТД за всіма показниками: передачі вперед – 25 %, назад – 19 %, в поперек майданчика – 20 %, довгі передачі – 31 %, ведення – 21 %, обведення – 26 %, відбирання – 19 %, перехоплення – 23 %, удари та кидки по воротах – 25 %). Відсоток, отриманий даною командою за всіма показниками становить 27 % відсотків. ТТД команди «А» таким чином мають середній рівень, який вважається добрим показником у змагальній діяльності команди. Команда «В» також має високий рівень психологічної сумісності спортсменів і, як видно з діаграми, характеризується добрими показниками ТТД: передачі вперед – 19 %, назад – 29 %, в поперек майданчика – 22 %, довгі передачі – 19 %, ведення – 22 %, обведення – 28 %, відбирання – 30 %, перехоплення – 26 %, удари та кидки по воротах – 27 %). Спортсмени команд «Д» та «Х», які характеризуються високим рівнем психологічної сумісності, в середньому за гру показують відсоток браку, який відзначається середнім рівнем і вважається добрим показником ТТД. Із діаграми 3.23 видно, що команда «Д» має наступні показники браку ТТД: передачі вперед – 22 %, назад – 19 %, в поперек майданчика – 21 %, довгі передачі – 20 %, ведення – 19 %, обведення – 23 %, відбирання – 22 %, перехоплення – 28 %, удари та кидки по воротам – 25 %. Команда «Х» характеризується наступними показниками браку ТТД: передачі вперед – 26 %, назад – 23 %, в поперек майданчика – 19 %, довгі передачі – 17 %, ведення – 19 %, обведення – 22 %, відбирання – 22 %, перехоплення – 23 %, удари та кидки по воротах – 31 %.

Отримані показники ТТД спортсменів підтверджуються також командними діями, що характеризуються ефективністю атакуючих (ЕАД) та захисних дій (ЕЗД). Вважається [195], що якщо атакуючі дії команди становлять 60 % і більше за гру, то ефективність в атаці буде відмінною, від 59 % до 55 % – ефективність в атаці буде доброю, а якщо від 54 % до 50 %, то – задовільною. Ефективність захисних дій інтерпретується залежно від

наступних норм: якщо захисні дії за гру становлять 50 % і більше, то їхня ефективність вважається відмінною, якщо від 49 % до 45 %, то – доброю, якщо від 44 % до 40 % – задовільною.

Результати отриманих даних ефективності атакуючих і захисних дій команд, що досліджувалися, представлено на рисунку 3.25. На діаграмі можна побачити дані команд із різним рівнем психологічної сумісності і те, який відсоток ефективності атакуючих та захисних дій у них спостерігається.

Так, команда «А» з високим рівнем психологічної сумісності, характеризується доброю ефективністю атакуючих дій із показником 57 % в середньому за гру. Ефективність захисних дій цієї команди з показником 67 % вважається відмінною. Іншу картину можна спостерігати в команді «Б» з низьким рівнем психологічної сумісності. Показник ефективності атакуючих дій становить 31 %, що характеризує командну взаємодію з гіршого боку. Ефективність захисних дій команди «Б» становить 37%, що є кращим показником відносно показника атакуючих дій, однак ледве досягає позначки «задовільно» і вважається дуже низьким у командній взаємодії в захисті.

3.25. Відсоток атакуючих та захисних дій команд із різним рівнем психологічної сумісності:

■ – ЕАД (%); ■ – ЕЗД (%); ВР – високий рівень; СР – середній рівень; НР – низький рівень психологічної сумісності

Значно краще положення спостерігається у команді «В». Дана команда із високим рівнем психологічної сумісності характеризується «доброю» ефективністю атакуючих та захисних дій із показником, відповідно, 55% та 48% в середньому за гру. У команді з високим рівнем психологічної сумісності «Д» положення краще. Так, показники ефективності атакуючих і захисних дій (відповідно 58% та 53%) перевищують показники команди «В», однак ефективність атак залишається на рівні «доброї», а захисні дії команди знаходяться на рівні «відмінних». Поряд із даними командами сильне положення займає і команда «Х». Характеризуючись високим рівнем психологічної сумісності, команда має «відмінні» показники як за ефективністю атакуючих, так і за ефективністю захисних дій, показники яких становлять, відповідно, 66 % та 51 %.

В арсеналі нашого дослідження є команда, яка характеризується середнім рівнем психологічної сумісності. Це команда під умовною назвою «Ф». Спостереження за її виступами у змаганнях дозволили встановити ефективність атакуючих і захисних дій залежно від вказаного рівня психологічної сумісності. Дані команди «Ф» представлено на рисунку 3.25, вони характеризуються наступними показниками: ефективність атакуючих дій становить 45 % в середньому за гру, що є низьким показником і не сягає нижньої норми «задовільно», однак стосовно команди з низьким рівнем психологічної сумісності цей показник вищий. Поряд із таким показником атакуючих дій команда «Ф» характеризується «відмінним» показником ефективності захисних дій, що становить 52 % в середньому за гру.

Таким чином, проведений аналіз змагальної діяльності команд, що обстежувалися, дозволяє стверджувати, що залежно від рівня психологічної сумісності показники техніко-тактичних дій спортсменів та ефективність командних дій підвищуються. Наявність команд із високим, середнім та низьким рівнями психологічної сумісності дозволили нам це чітко продемонструвати в даному підрозділі.

Висновки до розділу 3

1. У ході проведеного експерименту на констатуючому рівні було проаналізовано психологічну сумісність спортсменів у досліджуваних командах за такими показниками: індекс соціометричного статусу (ІСС) та соціометричної експансивності (ІСЕ) спортсменів, індекс психологічної сумісності (ІПС); взаємодія партнерів у системі координат; діадні стосунки спортсменів.

2. Аналіз ставлення кожного гравця до своєї команди (ІСЕ) і сукупного відношення гравців спортивної команди до кожного із своїх партнерів (ІСС) дозволяє виділити чотири типи психологічної сумісності спортсменів: 1 «взаємно спрямована сумісність», 2 «особистісно спрямована сумісність», 3 «командно спрямована сумісність», 4 «несумісність». Із загальної кількості спортсменів досліджуваних команд 45 % належать до першого типу, 24% – до третього, 16% – до другого, 15% – до четвертого.

3. За результатами аналізу типології психологічної сумісності спортсменів виявлено, що команди з високим ІПС мають у своєму складі більше представників першого та третього типів, менше другого та четвертого типів, з низьким ІПС мають більше представників другого та четвертого типів і менше першого та третього типів, із середнім ІПС мають представників усіх типів майже однакового рівня.

4. Аналіз діадних стосунків спортсменів у досліджуваних командах показав, що між спортсменами в командах «А», «В», «Д», «Х», переважають дружні стосунки, а конфліктних стосунків не спостерігається. У цих командах спостерігається також високий ІПС. У команді «Б» значне місце займають конфліктні та напружені стосунки – низький ІПС. В команді «Ф» спостерігаються як дружні, так і напружені стосунки – середній ІПС.

5. Результати оцінки змагальної діяльності команд із різним індексом психологічної сумісності дозволяють стверджувати, що залежно від рівня психологічної сумісності показники техніко-тактичних дій спортсменів та ефективність командних дій підвищуються.

Результати даного розділу опубліковано в працях 29, 31, 32.

РОЗДІЛ 4

ПРОГНОЗУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СУМІСНОСТІ З УРАХУВАННЯМ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ СПОРТСМЕНІВ ТА ЇХНІХ СОЦІОМЕТРИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ

4.1. Оцінка особистісних якостей, які визначають психологічну сумісність спортсменів у команді

На даному етапі дослідження для вивчення факторів психологічної сумісності спортсменів у команді нами було проведено дослідження, що включало збір емпіричних даних, які відображають вплив особистісних якостей на сумісність як у команді в цілому, так і в діадах.

Як було обґрунтовано в теоретичному розділі нашої роботи, найбільш значущими для сумісності гравців у команді виступають особистісні і соціально-психологічні фактори. Дані, які підкреслюють значення в спортивних іграх саме цих факторів, збігаються з тим, що існують стійкі якості особистості спортсмена, які повинні бути основними для прогнозування психологічної сумісності.

Після проведеної соціометричної процедури і розподілу спортсменів за типами психологічної сумісності, було проведено кореляційний аналіз первинних особистісних факторів, отриманих за методикою Р. Кеттелла, з показниками експансивності і статусу (додаток У).

За критерій було взято коефіцієнт кореляції Спірмена для непараметричних вибірок, тому що перевірка на нормальність розподілу кожного параметра не проводилася.

Кореляційний аналіз доводить, передусім, пряму залежність соціометричного статусу від соціометричної експансивності гравців команди зі значенням $\rho_{\delta\delta} = 0,78$, що підкреслює відоме положення про значущий вплив

соціальної активності на статус особистості в колективі: чим більше людина прагне до соціальних контактів, тим більше позитивних оцінок вона отримує.

Дуже цікавою на нашу думку, зі значенням $\rho_{\delta\delta} = -0,74$, є негативна кореляція соціометричної експансивності з фактором В – «рівень інтелекту»: виходячи з цього можна припустити, що чим більшим інтелектом володіє спортсмен команди, тим, можливо, меншою мірою він схильний шукати контактів із партнерами. Це багато в чому пояснюється позитивними кореляціями фактора В з факторами О – "самовпевненість" $\rho_{\delta\delta} = 0,66$ і G – «моральна нормативність» $\rho_{\delta\delta} = 0,88$. Людина, яка живе у відповідності із суворими внутрішніми принципами, упевнена в собі, що характерно для кваліфікованого спортсмена, який у своїй спортивній команді не буде прагнути до активного розповсюдження соціальних контактів.

Високу негативну кореляцію виявлено у фактора L – «підозрілість» з експансивністю ($\rho_{\delta\delta} = -0,70$), однак її можна віднести до категорії очевидних. Навряд чи хтось очікує від недовірливого гравця, який насторожено ставиться до партнерів у команді, активності в соціальній взаємодії.

Інших, значущих на високому рівні, зв'язків первинних факторів і соціальної експансивності не виявлено.

Більша кількість первинних факторів мають високі кореляції з соціометричним статусом особистості спортсмена. Насамперед, це взаємозалежні фактори С – «сила Я, емоційна стійкість», Н – «сміливість», І – «мужність, твердість», О – «самовпевненість», Q₂ – «соціабельність» і Q₄ – «нефрустрованість». Причому, більшість із цих факторів (крім С та І, у яких кореляція на рівні $\rho_{\delta\delta} = 0,45$ і $0,46$) пов'язані між собою кореляціями $\rho_{\delta\delta} = 0,80$ з фактором Н, $\rho_{\delta\delta} = 0,79$ з фактором О, $\rho_{\delta\delta} = 0,74$ з фактором Q₂ і $\rho_{\delta\delta} = 0,64$ з фактором Q₄.

Велика частина з цієї групи факторів (С, Н, О, Q₄) належать до компонентів класичного вторинного кеттеллівського фактора «тривожність–адаптивність». Тривожністю прийнято називати негативні переживання

внутрішнього занепокоєння, заклопотаності, необхідності якихось пошуків, що переходять у непродуктивний, демобілізуєчий характер [171]. Дослідження тривожності показують, що хоча її рівень суттєво залежить від обставин, кожна людина має свій характерологічний рівень тривоги, навколо якого відбуваються коливання такого стану, якщо змінюється навколишнє оточення. Розглянутий фактор другого порядку виступає показником особистісного рівня тривожності. Протилежним значенням даного фактору є адаптивність. Відповідно, спортсмени з вираженою тривожністю не користаються повагою й авторитетом у партнерів, у тоді як адаптивні особистості дуже успішні в ігровій взаємодії у рамках своєї команди.

Крім факторів тривожності–адаптивності, в групу значущо пов'язаних зі статусом входять компоненти інших вторинних факторів: Q_2 –«соціабельність» належить до вторинного «екстраверсія» і прямо пов'язаний не з експансивністю, а зі статусом. Можливо, причина цього полягає в тому, що і екстраверти й інтроверти однаково зацікавлені в широкій соціальній взаємодії. Однак екстравертам удається ефективно організувати її, і вони мають адекватний своїм домаганням відгук, а інтровертам це вдається меншою мірою, і вони беруть на себе роль самодостатніх, нетовариських особистостей. І хоча самі вони активно не шукають широких контактів, зате рідко відмовляються від запропонованого дружнього спілкування. Але навіть у цьому випадку їхній статус відносно низький. Спортсмени з високими значеннями соціабельності орієнтовані на команду і прагнуть до отримання схвалення і підтримання своїх дій з її боку.

Дуже важливою особливістю команд з ігровим видом діяльності можна вважати соціабельність за фактором Q_2 і моральну нормативність, обумовлену фактором G , які мають негативну кореляцію $\rho_{\delta\delta} = -0,79$. Можна припустити те, що чим стійкіші норми, якими керується кожний із гравців, чим стійкіші їхні внутрішні переконання, тим менше вони можуть приймати норми команди і погано уживатися в ній. Спортсмени ж зі слабким «над-Я», можливо, успішно

адаптуються до командних норм, що може підняти їхній статус серед партнерів.

Фактор І – «стійкість, мужність, твердість» відноситься до вторинного «маскуліність-феміність», що є найбільш невизначеним. Люди з високими значеннями даного фактора характеризуються як кмітливі, практичні, готові до об'єктивного вирішення життєвих проблем, відособлені і не схильні до фантазій. Низькі показники характеризують схильність до впливу емоцій, відірваність від реальності, прагнення відчувати, а не діяти. Опис подібних характеристик близький до «раціональності-ірраціональності». В ігровій команді спортсмени з вираженими характеристиками даного фактора, користуються повагою як люди «мужні». У цілому ж можливо трактувати даний фактор (І-) як маскуліність у протиположності до І+ – феміності.

Проведений аналіз дозволив виявити позитивну кореляцію соціометричних експансивності і статусу як провідних критеріїв сумісності спортсменів у команді. При цьому, значущу негативну кореляцію з фактором В – «рівень інтелекту» – виявлено лише для експансивності. Для статусу – позитивні значущі кореляції з первинними факторами: С – «сила Я, емоційна стійкість», Н – «сміливість», І – «мужність, твердість», О – «самовпевненість», Q₂ – «соціабельність» і Q₄ – «нефрустрованість».

Після виявлення первинних факторів психологічної сумісності для визначення їхнього впливу на загальну дисперсію сумісності було проведено дисперсійний аналіз, за допомогою якого на підставі незалежних змінних респондент може бути віднесений до однієї з двох (чи кількох) заздалегідь заданих груп [36]. У нашому випадку незалежними змінними виступили особистісні якості, а заздалегідь заданими групами – типи психологічної сумісності. У результаті отримано дані про те, що представники типів психологічної сумісності значуще ($p < 0,05$) різняться за факторами Е, С, F, Н, О, Q₂ та Q₄ (табл. 4.1).

Велика кількість описуваних особистісних якостей (факторів) ускладнює інтерпретацію загального профілю особистості за типами психологічної

сумісності. Для зменшення кількості факторів, а також для аналізу взаємозв'язку між первинними факторами, був застосований факторний аналіз.

Таблиця 4.1

Рівність групових середніх значень особистісних якостей спортсменів

Особистісні якості	F-критерій Фішера	Рівень значущості – p
A – товариськість	2,70	0,13
B – інтелект	1,32	0,18
C – емоційна стійкість	7,29	0,00*
E – доміантність	3,75	0,01*
F – експресивність	5,86	0,01*
G – соціальна нормативність	2,50	0,06
H – сміливість	8,74	0,00*
I – чуттєвість	1,72	0,16
L – довірливість	1,91	0,54
M – практичність	1,13	0,11
N – природність	2,84	0,12
O – впевненість	7,61	0,00*
Q ₁ – консерватизм	1,92	0,16
Q ₂ – соціабельність	3,85	0,01*
Q ₃ – самоконтроль	2,60	0,06
Q ₄ – фрустрованість	5,29	0,02*

Примітка. * – достовірна різниця на рівні $p < 0,05$

Він був проведений для всіх представників типів психологічної сумісності з використанням програми "Statistika 6"..

Отримані фактори другого порядку (табл. 4.2), можуть бути інтерпретовані наступним чином. Перший фактор містить у собі компоненти – Q₄ – «розслабленість», C – «сила Я», O – «самовпевненість», H – «сміливість» і Q₃ – «високий самоконтроль поведінки». Усі дані фактори входять у класичний кеттеллівський фактор другого порядку "тривожність-адаптивність", причому саме з показником адаптивності, тому отриманий вторинний перший фактор було названо "тривожність-адаптивність".

Другий фактор складається з компонентів Н – «сміливість», F – «безтурботність», E – «домінантність» і L – «підозрілість», що входять відразу в три вторинних кеттеллівських фактори: «екстраверсія» (F та Н), «адаптивність» (Н), і «незалежність» (E та L).

Таблиця 4.2

Загальна факторна структура особистісних якостей спортсменів

Особистісні якості	Вторинні фактори				
	1Ф трифожність– адаптивність	2Ф лідерство– підлеглисть	3Ф спрямованість соціальної активності	4Ф гнучкість– ригідність	5Ф феміність– маскуліність
Q ₄	-0,84				
C	0,80				
O	-0,74				
H	0,62	0,51			
Q ₃	0,55				
F		0,72			
E		0,71			
L		0,57			
M			-0,70		
G			0,66		
B			0,53		
Q ₁				0,82	
A				0,52	
I					0,77
Вага фактору	3,24	2,22	1,54	1,20	1,16
Внесок фактора в загальну дисперсію, %	20,2	13,8	9,6	7,5	7,2

Інтерпретація даного фактора включає як соціальну активність (H і F), що характеризують поведінковий аспект, так і (E та L), що характеризують незалежність, соціальну самостійність і визначену міру агресивності в соціальному плані. Тому даний фактор було спочатку інтерпретовано як «експансивність», оскільки він має значущу ($\rho_{\delta} = 0,72$) кореляцію з експансивністю. Даний показник засвідчує прагнення спортсмена до соціальних контактів із командою. Це, передусім, прагнення самоствердження

і домінування в суперництві за перевагу в офіційній і неофіційній сфері. Тому в уточненій інтерпретації даний фактор названо «лідерство–підлеглість».

Третій фактор складається з компонентів – М – «практичність», G – «сила над-Я» і В – "високий інтелект". З огляду на те, що компонент G може бути інтерпретовано як силу і соціальну спрямованість особистості, а компонент В як здатність до усвідомлення і реалізації існуючих у соціумі норм і правил, а також характер фактора М, можна зробити висновок про інтерпретацію третього вторинного фактора – як «спрямованість соціальної активності». Дана активність може бути як реальною, що реалізується на практиці (М–), так і нереальною, яка існує тільки в мріях (М+) і реалізується через латентне невдоволення і внутрішній опір.

Четвертий фактор, що складається з компонентів (А і Q₁), інтерпретовано як «соціальна гнучкість–ригідність». Незважаючи на те що класична інтерпретація кеттеллівського фактора А «закритість–товаришність», у його характеристиці чітко простежуються характеристики соціальної гнучкості, емоційної лабільності, динамічності, властиві товаришкості і, з іншого боку, точність та зобов'язуваність, висока принциповість і відповідальність, але, у той самий час, виражена ригідність, особливо в соціальному плані в представників закритого типу. Тому четвертий вторинний фактор названо – «гнучкість–ригідність».

П'ятий фактор включає один компонент – І – «м'якосердість, ніжність–мужність, твердість». У зв'язку з цим ми інтерпретували даний фактор як «фемініст–маскуліність».

4.2. Різниця особистісних якостей у спортсменів із різним типом психологічної сумісності

Спортсмени, котрі характеризуються різним типом психологічної сумісності можуть мати різну факторну структуру особистісних якостей, які можуть впливати на їхнє положення у командній взаємодії.

З метою визначення відмінностей за особистісними якостями між представниками різних типів психологічної сумісності було проведено факторний аналіз з обертанням варімакс за відповідним значенням змінної вибору. Для першого типу отримано такі результати (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Факторна структура особистісних якостей спортсменів першого типу психологічної сумісності

Особистісні якості (первинні фактори)	Вторинні фактори				
	1Ф адаптивність	2Ф незалежність	3Ф дипломатичність	4Ф практична спрямованість	5Ф суворість
С	0,80				
Q ₄	-0,78				
О	-0,77				
Н	0,75				
Q ₂	-0,62				
А					
L		0,74			
Q ₁		0,70			
Е		0,68			
F					
N			0,70		
G					
Q ₃					
М				-0,79	
В				0,62	
I					-0,82
Вага фактора	4,31	2,74	1,08	1,40	1,06
Внесок фактора в загальну дисперсію, %	18,4	14,9	8,6	10,3	7,2

Як видно з таблиці 4.3, на положення спортсмена з першим типом сумісності впливає, передусім, вторинний фактор 1, до якого належать первинні фактори: С+ – «емоційна стійкість», Q₄- – «нефрустрованість», О- – «впевненість у собі», Н+ – «сміливість» і Q₂- – «соціабельність, залежність від групи». В результаті цього можна інтерпретувати отриманий фактор як «адаптивність», тому що отриманий вторинний фактор містить у собі чотири первинних фактори класичної «великої п'ятірки Кеттелла» –

«тривожність–адаптивність» та ще і соціабельність, що у даному випадку доцільно трактувати не як «залежність від групи», а як «відповідність груповим нормам». Позитивні значення цього фактора позначаються на здатності гравця успішно взаємодіяти у своїй команді за більшістю професійних і соціальних питань.

Вторинний фактор 2 включає: L⁺ – «підозрілість», Q₁⁺ – «гнучкість» і E⁺ – «домінантність». Це основні (поведінковий (E); світоглядний (Q₁) і емоційний (L)) компоненти вторинного кеттеллівського фактора «незалежність».

Наступний вторинний фактор 3 складається з одного первинного N⁺ – "проникливість", позитивний полюс якого інтерпретується як соціальний досвід, хитрість, дипломатичність, витонченість і стриманість на противагу наївності і простоті.

Фактор 4 містить у собі два первинних: M⁻ – «практичність» й B⁺ – «інтелект» і може бути інтерпретований як самостійність і спритність у вирішенні повсякденних побутових питань. І хоча зазначається, що практична особистість не володіє високим інтелектом, для гравця подібне сполучення є чинником психологічної сумісності зі своїми партнерами по команді. Таким чином, за провідним первинним фактором даний фактор можна назвати «практична спрямованість».

Фактор 5, так само як і фактор 3, складається з одного первинного фактора I⁻ – «суворість». Негативний полюс цього фактора описується як «твердість», «реалістичність», «логічність», «відповідальність» і «емоційна зрілість».

Таким чином, для спортсменів першого типу психологічної сумісності характерні адаптивність, незалежність, дипломатичність, практична спрямованість (практичність) і маскуліність (суворість).

Представники другого типу характеризуються високим ступенем сумісності з командою і відсутністю сумісності команди з ними і мають наступні риси (табл. 4.4). Вторинний фактор 1, включає первинні фактори:

Q₄⁻ – «нефрустрованість», C⁺ – «емоційна стійкість», O⁻ – «впевненість у собі» так само, як і для першого типу. Однак у цьому факторі для другого типу відсутні Н⁺ – «сміливість» і Q₂⁻ – «соціабельність», і міститься фактор Q₃⁺ – «самоконтроль», близький за своїм змістом до факторів C⁺ і G⁺. Отриманий фактор містить у собі чотири первинних фактори класичної «великої п'ятірки Кеттелла» – «тривожність–адаптивність» крім компонентів L і O. З огляду на відсутність фактора сміливості, можна інтерпретувати його як «соціальна адаптивність».

Таблиця 4.4

**Факторна структура особистісних якостей спортсменів другого типу
психологічної сумісності**

Особистісні якості (первинні фактори)	Вторинні фактори				
	1Ф соціальна адаптивність	2Ф залежність	3Ф просоціальна спрямованість	4Ф фемінність	5Ф соціальна конформність
Q ₄	-0,85				
C	0,76				
O	-0,73				
Q ₃	0,72				
Q ₂		-0,81			
F		0,68			
E		0,67			
G			0,71		
A				0,69	
I				0,65	
Q ₁					0,81
N					-0,73
Вага фактора	3,03	2,52	1,01	2,10	1,98
Внесок фактора в загальну дисперсію, %	16,4	13,7	6,3	9,9	8,7

У такому контексті це вказує на те, що спортсмени, які виявляють високий самоконтроль, орієнтуються передовсім на команду, що і виражається в інтерпретації наступного вторинного фактору. Така риса властива людям, які нещодавно влилися в команду і які прагнуть завоювати

статусні позиції, перш за все, через реалізацію функціональних ролей, сумлінне виконання професійних завдань, тоді як представники першого типу реалізують більшою мірою прийняті на себе соціальні функції.

Наступний вторинний фактор для даної групи включає: Q_2^- , у сполученні з F^+ – «безтурботність» і E^+ – «домінантність». Таке поєднання відображає відповідність вимог спортивної команди до новоприбулих гравців у дотриманні соціальних норм, проявами якої є відповідність загальному командному стандарту і домінантність стосовно низькостатусних гравців. Отже, даний фактор може бути інтерпретований як "залежність від групи" чи від її лідера і має назву «залежність».

Третій вторинний фактор для другого типу включає один первинний G^+ – «сила над-Я» чи моральна нормативність. Психологічний зміст даного фактора полягає в прагненні дотримуватися соціальних норм, прийнятих у команді. Це також характерно для спортсмена, котрий недавно засвоїв ці норми і ще не вважає себе в праві реформувати наявну систему. Зазначемо, що даний фактор узагалі не був наявним у представників першого типу, які є «законодавцями» соціальних норм і не вважають себе зобов'язаними беззаперечно їх дотримуватися. Можна інтерпретувати даний фактор спрямованості соціальної активності як «просоціальна спрямованість».

Четвертий фактор, що складається з A^+ – «товариськість» і I^+ – «м'якосердість», є, по суті, протилежним останньому фактору першого типу – «суворість». Можна його інтерпретувати як «фемініст».

Останній вторинний фактор розглянутої групи складається з Q_{1+} – «гнучкість» і N^- – «простота, наївність». Володіючи адаптивними здібностями, особистість із таким поєднанням якостей є соціально недосвідченою і не завжди здатна адекватно реагувати на запропоновані суперечливі формальні і неформальні вимоги. Це також, як і ряд інших факторів, характеризує молодого гравця команди і може бути інтерпретовано як соціальна незрілість чи «соціальна конформність».

Отже, особистість спортсмена, що відповідає представнику другого типу, характеризується соціальною адаптивністю, залежністю, просоціальною спрямованістю, феміністю і соціальною конформністю. Представники другого типу, це як правило, молоді спортсмени команди, які можуть залишатися в ній досить довго, якщо не будуть виявляти активної соціальної експансії, а продовжать стиль життя, що соціально підтримується в команді. У цьому випадку їм, цілком ймовірно, доведеться виконувати дуже важливі, але вкрай низькостатусні соціальні ролі.

Третій тип є діаметрально протилежним другому типу, його представники характеризуються наступними рисами (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

**Факторна структура особистісних якостей спортсменів третього типу
психологічної сумісності**

Особистісні якості (первинні фактори)	Вторинні фактори				
	1Ф індивідуальна адаптивність	2Ф агресивність	3Ф коригувальна спрямованість	4Ф гнучкість	5Ф фемінність
O	-0,83				
C	0,78				
Q ₄	-0,75				
H	0,63				
F		0,78			
L		0,71			
E		0,60			
M			-0,79		
G			0,78		
Q ₁				0,78	
I					0,73
N					0,71
Вага фактора	3,89	2,96	2,82	1,11	2,98
Внесок фактора в загальну дисперсію, %	15,1	11,9	9,7	6,3	9,8

Фактор 1 складається з O^- – «впевненість у собі», S^+ – «емоційна стійкість», Q_4^- – «нефрустрованість» і H^+ – «сміливість». Крім фактора Q_2^- – «залежність від групи», його зміст цілком збігається зі змістом провідного фактора першої групи. Цей фактор являє собою приклад класичного кеттеллівського вторинного фактора «адаптивність». Представники третьої групи, на відміну від першої, не зв'язані груповими нормами і не прагнуть їм відповідати. Тому до назви цього фактора замість поняття «соціальна» потрібно включити поняття «індивідуальна» і назвати його «індивідуальна (деконформна) адаптивність». Такі спортсмени виступають лідерами і здатні вести за собою товаришів. За позитивної спрямованості вони, як правило, стають гарними капітанами, за негативної – негативними лідерами.

Фактор 2 для третього типу включає F^+ – «безтурботність», L^+ – «підозрілість» і E^+ – «домінантність». Поєднання зазначених факторів може бути інтерпретоване як енергійність, рухливість, бадьорість, імпульсивність у сполученні з недовірливістю і прагненням до суперництва, а також з наполегливістю і натиском у соціальній взаємодії. Зазначений фактор названо «агресивність».

Наступний фактор зазначеної групи включає M^- – «практичність» і G^+ – «сила над-Я". Він відображає здатність людини до вирішення повсякденних побутових питань, але не за допомогою особистого інтелекту, як у першому типі, а за допомогою вмілого маніпулювання соціальними нормами, відповідності чи невідповідності їх вимогам залежно від обставин. Те, що представники даного типу належать до категорії високостатусних гравців, дає їм право корегувати ці норми, а через це вони ще більше схильні самі дотримуватися встановлених норм і вимагати дотримання їх від інших партнерів у команді. Цей фактор можна назвати «коригувальна спрямованість».

Четвертий фактор даного типу складається з одного, описаного нами раніше, первинного Q_1^+ – «гнучкість».

Останній фактор містить у собі I+ – «емпатичність» у поєднанні з N+ – «простота і наївність». Зазначений фактор забезпечує повагу партнерів по команді, які високо цінують лідера і його прагнення заохочувати соціально схвалену поведінку гравців. Поєднання даних факторів може бути визначене як "феміність".

Представники четвертого типу сумісності не прагнуть до взаємодії з командою і не користуються повагою партнерів. Це найпроблематичніший тип сумісності, він діаметрально протилежний першому типу.

Як видно з таблиці 4.6, у якій представлені вторинні фактори, провідний фактор четвертого типу є антиподом всім іншим типам. Він містить компоненти: Q₄₊ – «фрустрованість», C- – «слабкість-Я, емоційна нестійкість» і Q₂₊ – «самодостатність» як протилежність компонента «соціабельність».

Зазначений фактор можна інтерпретувати як «дезадаптивність», тому що перші два компоненти входять до класичного вторинного фактора «адаптивність-дезадаптивність», а останній компонент характеризує ухилення від соціальної взаємодії. Отже, у представників четвертого типу, як і в інших, дезадаптивність виявляється передовсім у соціальній сфері.

Другий фактор, що визначає проблемне положення спортсмена в ігровій команді, складається з компонентів G+ – «сила над-Я» і Q₃₋ – «низький самоконтроль поведінки». Цей фактор у випадку високих значень за двома складовими компонентами інтерпретується як "конформність, ригідність і відсутність спонтанності", а у випадку низьких значень як «воля і відсутність обмежень». У нашому випадку один із компонентів набуває позитивного, а інший – негативного значення. Інтерпретація даного фактора в такому випадку наступна: «конформність і спонтанність». Гравець із вираженим фактором, усвідомлюючи вимоги командних норм через слабкий самоконтроль, не здатний їм відповідати, що викликає внутрішній конфлікт і ще більше підсилює дезадаптаційні процеси в соціальному плані. У цьому варіанті можна інтерпретувати зазначений фактор як «деструктивність».

Таблиця 4.6

Факторна структура особистісних якостей спортсменів четвертого типу психологічної сумісності

Особистісні якості (первинні фактори)	Вторинні фактори				
	1Ф дезадаптивність	2Ф деструктивність	3Ф неадекватність	4Ф соціальна нормативність	5Ф бензтурботність
Q ₄	0,77				
C	-0,77				
Q ₂	0,72				
G		0,76			
Q ₃		0,72			
B			0,64		
O			-0,61		
Q ₁				-0,69	
N				0,64	
I				0,63	
F					0,74
E					0,70
Вага фактора	3,07	2,87	2,85	3,00	2,90
Внесок фактора в загальну дисперсію, %	12,3	11,7	10,8	11,9	11,1

Третій фактор складається з компонентів В⁺ – «інтелект», і О⁻ – «гіперимія», через що був названий «неадекватність».

Спортсмен із вираженими високими показниками інтелекту в більшості випадків усвідомлює своє проблемне положення і намагається знайти вихід з нього, користуючись логікою, відомими йому правилами і схемами соціальної поведінки. Однак у команді діють інші правила і нездатність відповідати їм, обумовлена попереднім фактором, нерідко підштовхує представників вказаного типу відмовлятися від соціальної та ігрової взаємодії.

Четвертий фактор: Q₁⁻ – «консерватизм, ригідність», N⁺ – «соціальний досвід», а також I⁺ – «емпатичність». Зазначене поєднання інтерпретується

як «ригідність» за провідним компонентом. Спортсмен прагне зберегти зміст свого позитивного соціального досвіду, що складається з м'якого доброго ставлення до партнерів, сподівається на безкорисливу допомогу гравців і відчуває залежність від них. Такий зміст притаманний гравцям, які мали в ході соціального розвитку проблеми гіперопіки в родині. Передовсім це стосується дітей із родин, де відсутній батько, є єдиний молодший син при спільному проживанні з бабусею, матір'ю і старшими сестрами. Однак у спортивній команді більшою мірою цінуються інші якості, що через ригідність людина не здатна демонструвати.

Останній фактор для четвертої групи – F+ – «безтурботність» і E+ – «домінантність».

Узагальнюючи результати факторного аналізу за типами психологічної сумісності спортсменів в ігрових командах необхідно відмітити таке:

1. Провідним фактором із максимальним навантаженням за всіма типами сумісності є фактор «адаптивність». При цьому для першого типу характерна «адаптивність» у широкому спектрі соціальних і професійних стосунків; для другого типу «соціальна адаптивність» чи поведінка, що адаптується до соціуму; для третього типу «індивідуальна адаптивність» тобто, адаптуюча соціальна поведінка, що змінює соціум «під себе»; а для четвертого типу – «дезадаптивність». В основному цей фактор збігається із вторинним фактором Р. Кеттелла «тривожність–адаптивність» і має свої особливості для кожного з типів психологічної сумісності.

2. Наступний вторинний фактор «лідерство» займаючи друге місце, може набувати значення: для першого типу – «незалежність»; для другого типу «залежність», причому тут мова йде більшою мірою про адекватну, конструктивну свідому залежність від більш досвідченого партнера по команді, як правило, представника першого чи третього типу, яких із зазначеною категорією пов'язують стосунки наставництва; для третього типу «агресивність»; для четвертого типу – «деструктивність» як усвідомлення

соціальних і професійних вимог, що пропонуються, а також усвідомлення нездатності дотримуватися їх без спроб корекції.

3. Наступний фактор «спрямованість активності» може, як відповідати соціальним нормам, що характерно для другого типу, так і бути не адекватним їм, що характерно для спортсменів четвертого типу. Крім того, активність може реалізовуватися незалежно від норм, як у першому типі, а також може бути спрямована на корекцію зазначених норм у своїх інтересах як, у третьому типі.

4. Фактор «гнучкість–ригідність соціальної установки» може набувати значення: для першого типу характерна «практична гнучкість» у вирішенні повсякденних завдань соціальної та професійної взаємодії; для другого типу – «елементарна гнучкість», що полягає в прямому копіюванні наочних ефективних зразків соціальної активності; для третього – «соціальна гнучкість», що дозволяє широко і грамотно маневрувати соціальними установками в ході взаємодії з партнерами; для четвертого типу характерна «неадекватна ригідність» у збереженні неприйнятної соціальної установки.

5. Останній фактор складається з компонентів, що описують різні сторони фактора «маскуліність–феміність». При цьому «чоловічі» компоненти притаманні як представникам першого типу («суворість»), так і четвертого («домінантність»). Прямо на психологічну сумісність даний фактор не впливає. Він лише підкреслює поділ діаметрально протилежних типів, підсилюючи його «феміність», що виражається компонентами «м'якість» і «товариськість», притаманне представникам протилежних типів - другого та третього й хоча має внутрішню конкуренцію, сприяє балансу в команді.

4.3. Встановлення залежності між діадними стосунками і типами психологічної сумісності спортсменів

Із метою проведення експерименту на функціональному рівні на

першому етапі дослідження було проаналізовано діадні стосунки між спортсменами, що представляють різні типи психологічної сумісності. Було проаналізовано 1172 діади, з яких для дослідження обрано 791 дружніх, 126 конфліктних і 255 різнопланових діад у шести ігрових командах.

Позитивні, негативні й різнопланові пари було проаналізовано нами на предмет пошуку факторів, що їх визначають. Було проаналізовано склад діад на однорідність представників у них різних типів сумісності. Оскільки виділено чотири типи, можливі 10 різних діадних поєднань, з яких чотири представники типів сумісності однорідні чи однотипні. Однотипні поєднання – це 1–1, 2–2, 3–3 та 4–4; різнотипні поєднання – 1–2, 1–3, 1–4, 2–3, 2–4, 3–4.

Із 791 дружньої діади на однорідні (гомогенні) теоретично має припадати 40 % (4 з 10) чи 316 взаємних виборів, а на різнорідні (гетерогенні) – 60 % (4 з 10), чи 475 виборів. Аналіз дружніх діад показав високий ступінь групової однорідності (гомогенності). З 791 пари – 507 (64 %) становлять представники одного типу і 284 пари (36 %) становлять представники різних типів. Розрахунок χ^2 -критерію показав значне на рівні $p < 0,05$ ($\chi^2 = 31,50$) перевищення однотипних (гомогенних) дружніх пар над розрахунковою теоретичною кількістю.

У конфліктних діадах значення χ^2 -критерію становило 3,98 ($p < 0,05$) також із перевищенням однотипних. Загальне співвідношення однотипних і різнотипних поєднань у дружніх, конфліктних і різнопланових діадних стосунках зображено на рисунку 4.1.

Отримані дані свідчать, що в гомогенних парах спостерігається значне переважання дружніх і незначне – конфліктних стосунків. Даний висновок можна інтерпретувати з позиції «рівності». Дійсно, дружити і на рівних конфліктувати можна тільки з представниками своєї «категорії» за статусними й експансивними позиціями, що визначають тип психологічної сумісності. Такий висновок ще більше підсилюється значущим на рівні $p < 0,05$ ($\chi^2 = 12,22$) переважанням різнотипних пар серед різнопланових діад.

Таке переважання говорить про те, що представники більш «сильних» груп прагнуть до активної взаємодії зі «слабкими», від чого останні, які відчувають нерівність «вагових категорій» і, передбачаючи можливі втрати, прагнуть ухилитися, що і викликає різноспрямованість стосунків.

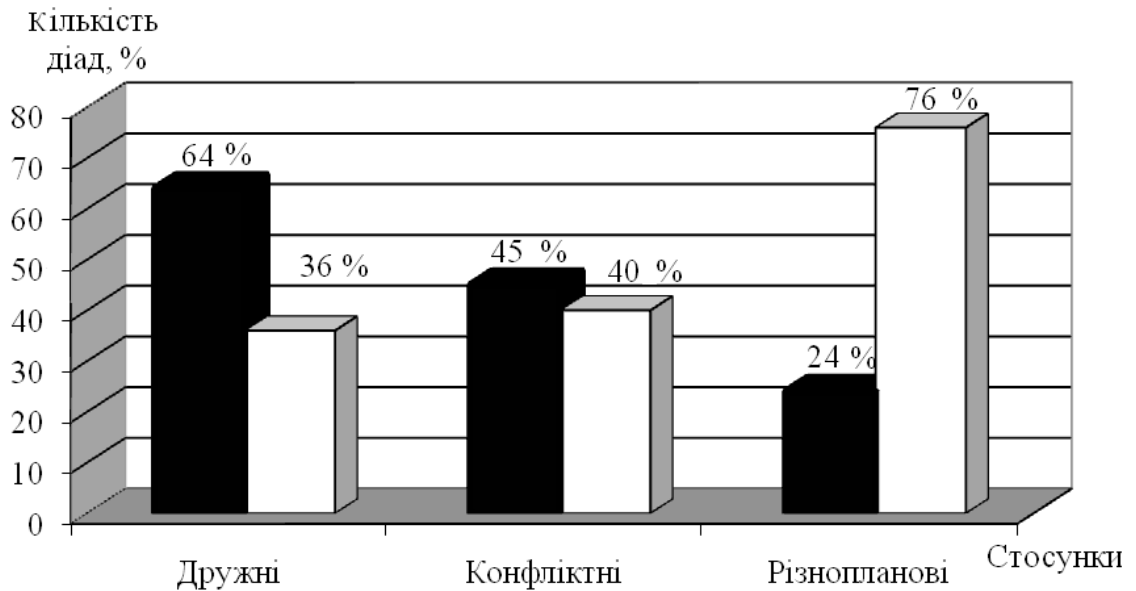

Рис. 4.1. Співвідношення однотипних і різнотипних поєднань у діадах:

■ однотипні діади; □ різнотипні діади

Зазначена «різноспрямованість» характерна за відсутності розуміння мотивів поведінки партнера у взаємодії, емпатії у стосунках і в цілому характеризує порушення такої важливої соціальної функції, як узгодженість, взаємодія, причому як по горизонталі, так і по вертикалі.

Для визначення того, який із показників сумісності є більш значущим, було проаналізовано співвідношення показників експансивності і статусу в дружніх, конфліктних і різнопланових діадах також на основі χ^2 -критерію. Співвідношення гомо- і гетерогенності за фактором експансивності в дружніх, конфліктних і різнопланових діадах представлено на рисунку 4.2., а співвідношення за фактором статусу – на рисунку 4.3.

Установлено, що в дружніх діадах експансивність і статус значно впливають на розподіл взаємних виборів. Отримані значення, за даними показниками, відрізняються від розрахованих із перевищенням гомогенності

($\chi^2 = 3,8$ за експансивністю і $14,8$ за статусом). При цьому видно велику значущість за статусом.

У конфліктних діадах спостерігається незначне перевищення гетерогенності за експансивністю ($\chi^2 = 2,5$) і гомогенності за статусом ($\chi^2 = 15,3$).

Отже, конфліктують, так само як і дружать між собою, представники рівних статусних позицій.

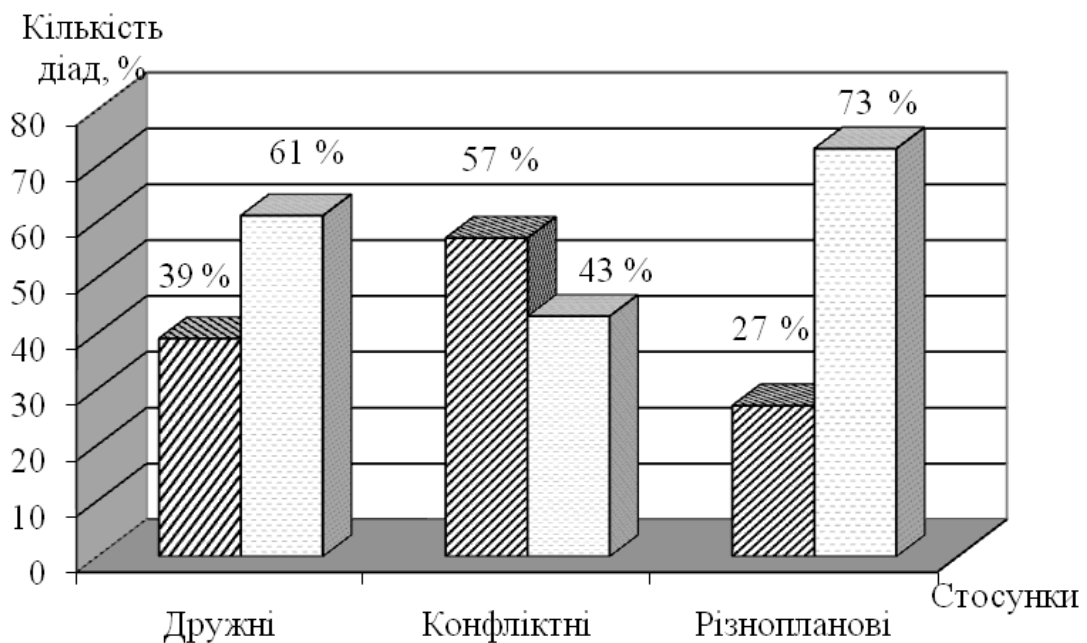

Рис. 4.2. Співвідношення гомо- і гетерогенності діад за експансивністю:

▨ гомогенні діади; □ гетерогенні діади

Перевищення гомогенності у дружніх діадах, а гетерогенності в конфліктних за експансивністю діадах не можна вважати достовірним. У різнопланових діадах, так само як і в конфліктних діадах, спостерігається перевищення числа гетерогенних за експансивністю партнерів ($\chi^2 = 7,11$). Однак особливо яскраво виявляється перевищення в різнопланових діадах гетерогенних за статусом партнерів ($\chi^2 = 16,1$). Якщо гомогенність може бути інтерпретовано, як і для конфліктних діад, несанкціонованим вторгненням одних на територію особистісного простору інших, то гетерогенність статусних позицій у різнопланових парах є наслідком прояву

домінування–підпорядкування у взаємостосунках груп. Представники високостатусних груп прагнуть включити в поле своєї соціальної активності низькостатусних партнерів по команді, які, через неможливість відкритого протистояння, змушені йти на не вигідний контакт, відчуваючи при цьому негативні емоційні переживання. При цьому представники високоекспансивних груп, як правило, не усвідомлюють існуючих протиріч і дають партнерам позитивні оцінки, а представники низькоекспансивних груп, меншою мірою здатних до соціальної взаємодії через особистісні особливості, бачать в активності перших загрозу своєму соціальному стану.

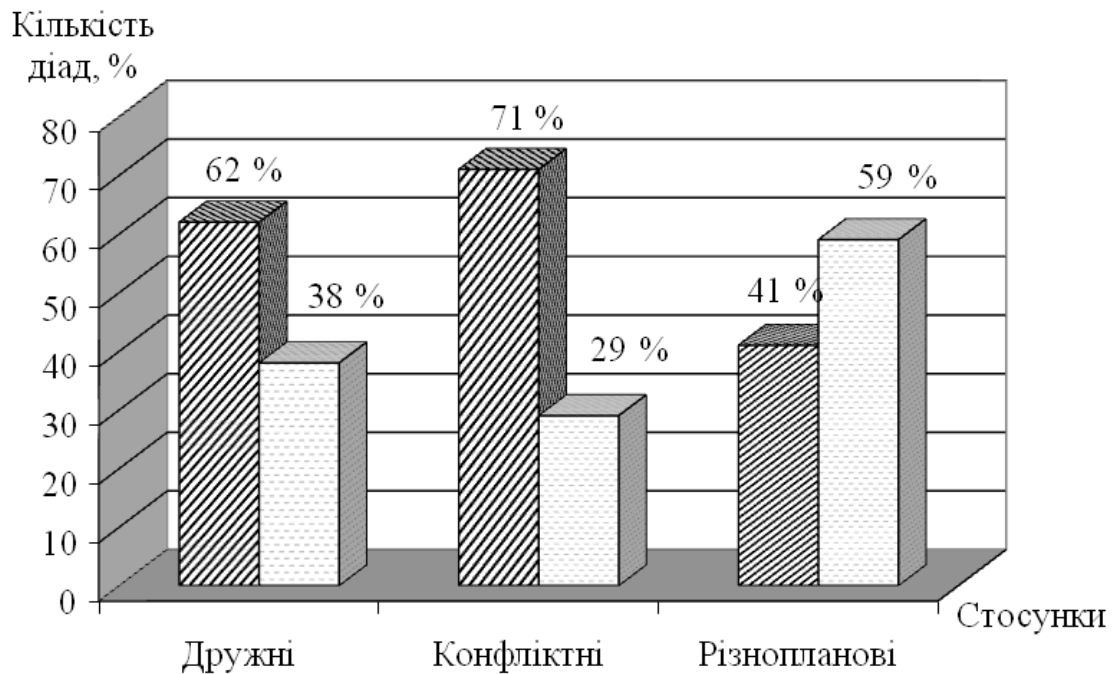

Рис. 4.3. Співвідношення гомо- і гетерогенності діад за статусом:

▨ гомогенні діади; □ гетерогенні діади

Таким чином, спортсмени однакові за соціометричним статусом характеризуються рівними взаємостосунками співробітництва і дружби чи суперництва і конфлікту. Спортсмени ж із різним статусом будують свої стосунки на основі домінування–підпорядкування з вираженим прагненням високостатусних партнерів до продовження подібних контактів і спробами низькостатусних до їх уникнення.

Далі було розраховано кількість представників кожного типу психологічної сумісності залежно від видів взаємних стосунків (рис. 4.4.).

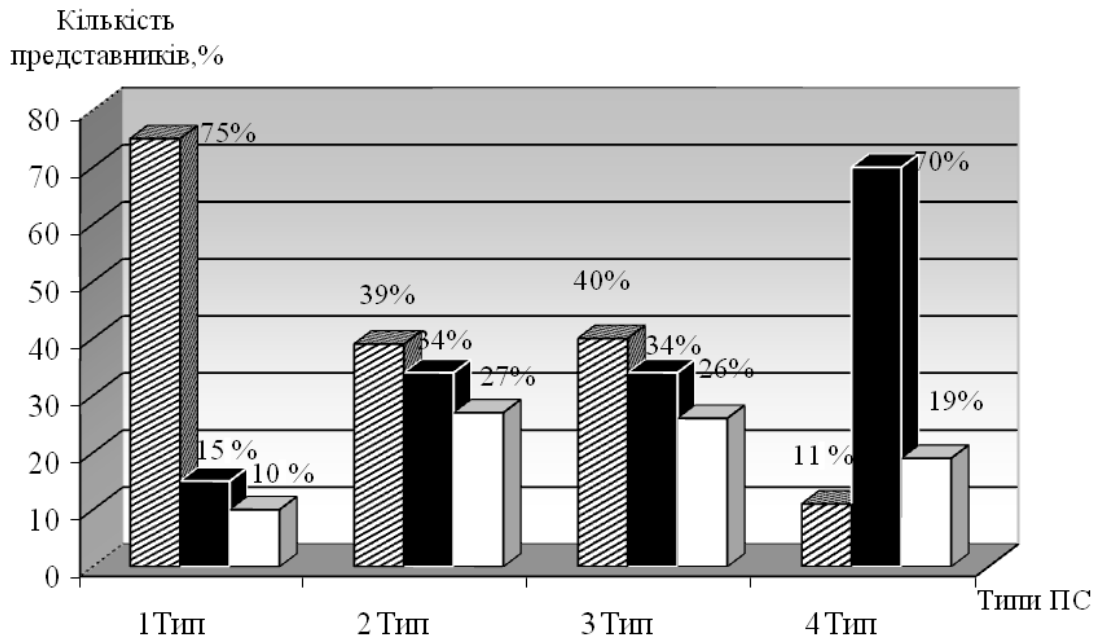

Рис. 4.4. Співвідношення представників типів сумісності у видах взаємних стосунків:

▨ дружні; ■ конфліктні; □ різнопланові

Як видно з представленої діаграми, у першому типі кількість гравців дружніх діад значно перевищує суму конфліктних і різнопланових, у другому і третьому типах кількість спортсменів різних за видами діад приблизно однакова, а серед представників четвертого типу спостерігається значне перевищення кількості членів конфліктуючих діад над дружніми та різноплановими.

При цьому кількість представників типів сумісності в дружніх діадах зменшується: від першого типу до четвертого – кількість представників конфліктних і різнопланових діад зростає. Таким чином, ще раз відзначається сфера спрямування зусиль психологів у роботі з забезпечення психологічної сумісності спортсменів: перший тип є найкомфортнішим, а четвертий має найбільшу кількість проблем.

Аналіз діад за типами сумісності, проведений на основі того, зі спортсменами якого характеру стосунки переважають, показав наступні результати.

Представники другого типу сумісності дружать зі спортсменами четвертого типу значуще частіше емпіричного рівномірного розподілу (χ^2 -критерій = 10,03). Значним є перевищення певною мірою рівномірної кількості дружніх пар усередині другого типу (χ^2 -критерій = 9,19). Оскільки другий та четвертий типи низькостатусні, представники їх відчують потребу в соціальній та професійній взаємодії. Саме цю потребу і реалізують спортсмени другого типу. Отримані значення ілюструють функцію гравців другого типу як соціально-регулятивну, що забезпечує підтримку членам спортивної команди, яких найменше поважають. Значно менше розрахункової кількості на рівні $p < 0,05$ виявлено дружніх пар у представників першого і другого типів (χ^2 -критерій = 8,01). Це явище може бути інтерпретоване з двох точок зору. З одного боку, представники найбільш сприятливого першого типу мають достатню кількість позитивних міжособистісних зв'язків і не потребують допомоги з боку другого типу. Вибираючи собі друзів, високостатусні гравці команди, до яких належать представники першого типу, орієнтуються також на високостатусних (першого і третього типу). З іншого боку, представники другого типу, прагнучи до завоювання високого статусу, намагаються вирішити це завдання через підвищення авторитету серед низькостатусних партнерів. За успішного вирішення цього завдання вони переключаються на взаємодію з високостатусними, а у випадку невдачі або продовжують спроби, «залишаючись» у другому типі, або залишають їх, «переміщуючись» до четвертого типу.

Взаємні позитивні вибори представників третього типу не відрізняються від емпіричного рівномірного. Це говорить про те, що дані спортсмени в дружніх стосунках орієнтуються не на статусно-експансивні показники партнерів і не на їхню оцінку виконання ними соціальних

функцій, а на професійні характеристики, які вони вважають більш значущими. Зважаючи на те, що до складу третього типу входять, як правило, лідери, у тому числі формальні капітани команд, даний розподіл позитивно характеризує їх як таких, котрі здатні давати об'єктивні оцінки партнерам по команді залежно від виконання ігрових функцій.

Таким чином, значно більше дружніх діад між представниками другого і четвертого типів, а також у гравців другого типу один з одним. Значно менше дружніх пар в ігрових командах між спортсменами першого і другого типів. Взаємні позитивні вибори представників третього типу відносно усіх груп є рівномірними з тенденцією перевищення стосовно гравців рівностатусних типів.

Усі інші взаємні позитивні вибори між представниками різних типів психологічної сумісності значуще не відрізняються від розрахованого рівномірного емпіричного розподілу. У цілому ж розподіл дружніх пар значуще відрізняється від рівномірного емпіричного розподілу, а отже, залежить від показників психологічної сумісності (експансивності і статусу) за всіма оцінками у цілому на рівні $p < 0,05$.

Поєднання особистісних рис гравців конфліктних діад характеризується наступними особливостями. Значно більше конфліктують між собою представники третього і четвертого типів (χ^2 -критерій = 10,56). Такий розподіл яскраво характеризує боротьбу, що розгорається між представниками рівних за експансивністю і за фактором лідерство-підлеглість типів. Якщо представники високостатусного третього типу орієнтовані на збереження сформованих соціальних норм і стосунків у команді, то представники четвертого типу намагаються змінити ситуацію «під себе». Оскільки зазначені типи різняться статусами, вони не мають однакових можливостей для впливу на інших гравців команди. Навіть програючи в боротьбі за встановлення «вигідних» соціальних норм, представники соціально дезадаптивного четвертого типу не здатні прийняти сталий порядок у команді. У цьому напрямі і розгортається протидія.

Дуже цікавим є перевищення числа конфліктних діад над рівномірним розподілом між представниками четвертого та другого типів (χ^2 -критерій = 7,10). Значним, але меншою мірою, на рівні $p < 0,05$, є перевищення числа конфліктних діад усередині четвертого типу (χ^2 -критерій = 4,68). Цей факт можна інтерпретувати як можливість членів даного досить конфліктного типу змагатися на рівних тільки з низькостатусними типами – другого і свого. І це незважаючи на те, що деяких друзів, яких мають представники даного типу, вони вибирають також з другого типу.

Таким чином, конфліктують між собою більшою мірою представники третього і четвертого, четвертого і другого типів, а також один з одним спортсмени, які належать до четвертого типу.

У різнопланових діадах поєднання особистісних рис спортсменів наступні. Найбільше перевищення кількості різнопланових діад стосовно рівномірного розподілу встановлено для першого і четвертого типів (χ^2 -критерій = 15,04). Перший тип налаштований на ефективну взаємодію, прагне до її реалізації шляхом надання підтримки тим, хто найбільше її потребує. Однак представники четвертого типу, домінантні і схильні до суперництва, бачать у своїх успішних партнерах, перш за все, джерело небезпеки. Це і змушує їх негативно оцінювати представників першого типу. Значне перевищення чисельності в різнопланових діадах спостерігається також у представників третього і другого типів. Це пов'язано з прагненням спортсменів другого типу до активної співпраці і неадекватним відповідним прагненням до конкуренції представників третього типу, яку дані спортсмени здатні реалізувати здебільшого через партнерів низькостатусного, але у той самий час високоекспансивного дружнього другого типу.

Аналізуючи розподіл різнопланових діад, можна припустити, що всі конфліктні пари на рівні діадної взаємодії типів повторюються в рамках різнопланових стосунків. Якщо це так, то потрібно було б спостерігати різнопланові стосунки між представниками четвертого типу один з одним. Проте такого не відбувається. Пояснити подібне явище можна,

проаналізувавши різнопланові пари усередині кожного з типів. Виявляється, що усередині кожного з них різнопланових виборів значно менше, ніж передбачалося в розрахунках. Так усередині першого типу кількість емпіричних різнопланових виборів у 2 рази менше розрахункових, χ^2 -критерій розрахований для другого і третього типів, дорівнює 5,04 і 9,03 відповідно (значущість на рівні $p < 0,05$), що характеризується значно меншою чисельністю різнопланових діад щодо розрахункової кількості. Лише для представників четвертого типу кількість різнопланових виборів точно відповідає рівномірному розрахунковому. Безпека емоційно ненапружених стосунків позитивно позначається і на спільній діяльності. Так у дослідженнях М.М. Обозова і його учнів відмічається, що «еталоном» спрацьованості є індиферентні пари. Вони показують максимальну успішність за наявності мінімальних емоційно-енергетичних витрат і досить високу суб'єктивну задоволеність існуючим положенням. У той самий час «еталоном» несумісності можна вважати пари, які мають негативні стосунки [139]. Як «еталон сумісності» М.М. Обозов розглядав подружні пари, у випадку зі спортивними командами – це діади з взаємним вибором, дружні. В ігровій команді вони займають друге місце за психологічною сумісністю.

На першому ж місці знаходяться представники діад з однаковими статусними і різними експансивними показниками. Дані діади характеризуються взаємною психологічною сумісністю як по «вертикалі», так і «по горизонталі». З одного боку, як представники одного статусу, здатні до високого рівня взаємопорозуміння, з іншого – як особистості з різним рівнем експансивності, здатні до ієрархічного структурування стосунків.

Найбільш успішними для психологічної сумісності в ігрових командах є стосунки між представниками рівностатусних груп. Вони можуть бути названі збалансованими (перший і третій, другий і четвертий). До цієї категорії можуть бути віднесені внутрішньогрупові стосунки, що мають у взаємних виборах як взаємні позитивні, так і взаємні негативні вибори. Можна характеризувати стосунки між даними групами як узгоджені, маючи

на увазі взаємопорозуміння усередині груп за неузгодженості в ієрархічній структурі.

Більша чисельність конфліктних взаємних виборів, відносно до розрахункових, відмічена переважанням гетерогенних між діаметрально протилежними групами (першого і четвертого, другого і третього), що дозволяє описувати стосунки між цими групами як непорозуміння. Причому з боку першого і другого типів це виражається в спробах співробітництва, а з боку третього і четвертого типів – у конкуренції. Значно менше взаємних дружніх виборів у представників першого і другого типів, що є результатом недоодержання відповідних виборів представниками другого типу від більш високостатусного першого типу, може бути описане як підпорядкування. Стосунки між спортсменами рівноекспансивних типів з різним статусом (третього і четвертого, першого і другого), характеризуються відчуженістю, унаслідок того, що вони, при взаємодії з представниками свого статусу на основі гарного взаємопорозуміння, не прагнуть до розвитку соціальних контактів із «чужинцями».

4.4. Прогнозування психологічної сумісності у команді з урахуванням особистісних якостей спортсменів

Проведені нами дослідження з вивчення визначального, основного рівня стосовно психологічної сумісності доводять, що провідним для спільної діяльності спортсменів-ігровиків є особистісний рівень. Факторами, що забезпечують психологічну сумісність, є стійкі особистісні якості, рівень і поєднання яких у гравців значною мірою визначають їхню психологічну сумісність. Оскільки дані особливості є стійкими, і слабо піддаються корекції в процесі командної діяльності, їх необхідно враховувати під час прогнозування психологічної сумісності.

Для визначення детермінант психологічної сумісності спортсменів у команді нами було проведено дослідження, програма якого включала як незалежні змінні особистісні риси (фактори першого порядку), що

виявляються за допомогою методики Р. Кеттелла, і вторинні фактори, розраховані за допомогою факторного аналізу. Як залежні змінні було використано взаємні вибори спортсменів, розраховані за модулем «Моє ставлення» модифікованої методики А.Я. Анцупова [8]. Було проаналізовано діадні стосунки між спортсменами, які представляють різні типи психологічної сумісності. Опрацьовано дані по 1172 діадах, з яких для дослідження обрано 342 діади, що відрізняються типами сумісності (дружні і симпатії – взаємна сумісність, конфліктні – взаємна несумісність; напруження – різнопланова сумісність) у шести ігрових командах. Позитивні, негативні й різнопланові взаємні вибори було проаналізовано на предмет пошуку факторів, що їх визначають.

Крім того, було проаналізовано вплив експансивності і статусу на характер діадних стосунків (рис. 4.5).

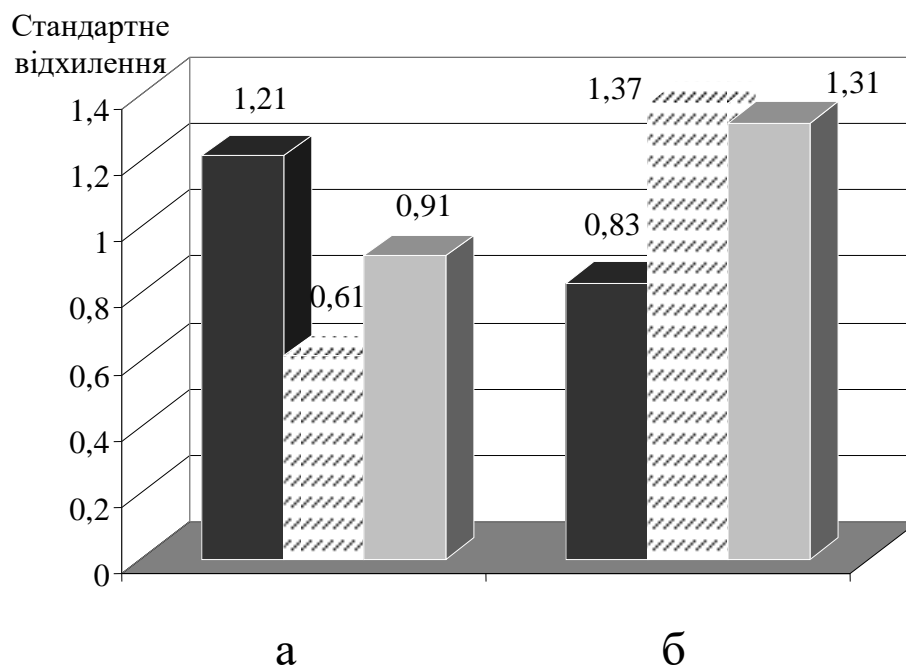

Рис. 4.5. Стандартні відхилення значень експансивності і статусу в діадах:
 а – соціометрична експансивність; б – соціометричний статус;
 ■ - дружні; ▨ -конфліктні; ■ -різнопланові

Аналіз показників експансивності і статусу, проведений у кожному типі діадних стосунків, мав на меті передовсім уточнення даних, описаних у попередньому підрозділі.

Слід обов'язково зазначити, що аналіз значущості розходжень проводився шляхом порівняння стандартних відхилень у дружніх, конфліктних і різнопланових діадах зі стандартним відхиленням за кожним фактором у масштабі усєї вибірки в цілому.

Зіставляючи дружні діади із загальною вибіркою, ми встановили, що стандартне відхилення значень експансивності в сукупній вибірці має значні відмінності від середньої різниці даного показника в представників дружніх діад ($p < 0,05$).

За соціометричним статусом встановлено значну ($p < 0,05$) однорідність у представників дружніх пар. Це свідчить про те, що дружні пари утворюються найчастіше зі спортсменів, які володіють рівним статусом. При цьому дружні діади частіше складаються з представників різної експансивності. Отже, частіше дружать між собою однакові за соціометричним статусом і переважно різні за показниками експансивності гравці.

Визначено особистісні фактори, які значно впливають на психологічну сумісність спортсменів в ігровій команді.

Так, для дружніх пар найбільш значуще ($p < 0,05$) розходження між спортсменами за фактором N – "штучність-природність". Гравець із високою оцінкою за даним фактором добре орієнтується в соціальних ситуаціях, уважний до мотивів поведінки партнерів, поводить себе раціонально, у спілкуванні з партнерами тримається коректно, уміє тримати необхідну соціальну дистанцію. Низькі оцінки за даним фактором свідчать про слабкі вміння спортсмена. Це, як правило, досить безтактна, нестримана людина з реактивною соціальною поведінкою, з невмінням користуватися вигодами у взаємодії з партнерами. Гравців, які відрізняються за даним фактором, у команді зближує, з одного боку, можливість виграти від взаємодії з менш

соціально статусним партнером, а з іншого боку – реактивна доброзичливість у відповідь на дружнє ставлення товариша. Зважаючи, що партнери у дружній взаємодії повинні, як правило, мати однаковий статус, представники негативного полюсу за фактором N заробляють повагу товаришів не своїми соціальними здібностями, а впевненістю в собі, що базується на професійних знаннях, навичках і уміннях, а також, що характерно для спортсменів ігрової команди, – на «барвистій техніці».

Другим є фактор E – «домінантність–конформність», за яким також відмічається значна ($p < 0,05$) гетерогенність у дружніх парах. Інтерпретація даного явища аналогічна попередньому: домінантні спортсмени беруть під свою опіку конформних партнерів команди, які шукають підтримки і підкоряються, останні ж забезпечують задоволеність домінантних гравців у реалізації лідерських потреб. Обидві сторони виграють від такої взаємодії.

Дуже важливо відмітити, що існує значна негативна кореляція між факторами N і E ($\rho_{\delta\delta} = -0,78$). Таким чином, ті, хто має виражену домінантність, не мають навичок успішної соціальної та професійної взаємодії і навпаки. Тому гетерогенність даних факторів забезпечує партнерам взаємовигідну спрацьованість. При цьому зазначені фактори впливають на експансивність. Виявлено значну позитивну кореляцію фактора N і негативну – фактора E з рівнем експансивності (відповідно $\rho_{\delta\delta} = 0,72$ та $\rho_{\delta\delta} = -0,92$). Обидва описаних первинних фактори входять до складу вторинного «лідерство–підлеглість» (2Ф). З огляду на те що гетерогенні, взаємодоповнюючі стосунки домінантності-конформності забезпечують баланс в ієрархічній структурі команди, можна вважати їх необхідною умовою для психологічної сумісності "по вертикалі".

Виявлено значно більшу чисельність факторів, за поєднанням яких представники дружніх пар характеризуються переважною гомогенністю. Велика частина з цієї групи факторів (F, H, O, Q4) належить до компонентів

класичного вторинного кеттеллівського фактора «тривожність–адаптивність». Тривожністю прийнято називати негативно змальовані переживання внутрішнього занепокоєння, заклопотаності, необхідності якихось пошуків, що переходять у порушення непродуктивного, демобілізуючого характеру [168]. Дослідження тривожності показали, що хоча її рівень істотно залежить від обставин, кожна людина має свій характерологічний рівень тривоги, навколо якого відбуваються її коливання при зміні навколишнього середовища. Розглянутий фактор другого порядку виступає таким показником особистісного рівня тривожності. Зворотним полюсом даного фактора є адаптивність. Відповідно до наших розрахунків, спортсмени з вираженою тривожністю не користуються повагою й авторитетом у партнерів, у той час як адаптивні спортсмени дуже успішні у взаємодії в рамках команди.

Крім факторів тривожності–адаптивності в групу значущо пов'язаних зі статусом входять компоненти інших вторинних факторів: А «закритість–товариськість» – належить до вторинного «екстраверсія», і прямо пов'язаний не з експансивністю, чого потрібно очікувати, а зі статусом. Причина цього, на нашу думку полягає у тому, що і екстраверти, й інтроверти однаково зацікавлені в широкій соціальній взаємодії. Однак екстравертам вдається ефективно організувати її, і вони мають адекватний своїм домаганням відгук, а інтровертам це вдається меншою мірою, і вони беруть на себе роль самодостатніх, нетовариських особистостей. І хоча самі вони не шукають активно широких контактів, проте рідко відмовляються від запропонованого дружнього спілкування. Однак навіть у цьому випадку їхній статус відносно низький. Гравці з високими значеннями А+ орієнтовані на взаємодію, прагнуть до надання й отримання схвалення і підтримання своїх дій з боку партнерів. Фактор М – «мрійність–практичність» також впливає на статус і характеризується в дружніх парах гомогенністю. Таким чином, виявлено фактори, які значно впливають на показник соціометричного статусу спортсмена у ігровій команді. За ними, так само як і за рівнем самого

статусу, у дружніх групах виявлено значущу однорідність, що дозволяє говорити про здатність людей будувати між собою дружні, партнерські стосунки, тобто про психологічну сумісність «по горизонталі».

Показники соціометричної експансивності і статусу спортсменів впливають на взаємні негативні вибори в командах. Це говорить про те, що конфліктують один з одним переважно представники різних за статусом і однакових за експансивністю груп.

Серед особистісних факторів психологічної несумісності (конфліктності) найбільш значущим ($p < 0,05$) в ігрових командах є гетерогенність за фактором F – «безтурботність–заклопотаність». Позитивний полюс даного фактора інтерпретується як простота й оптимістичність, незначний досвід погроз, покарань і заборон, безтурботне ставлення до життя за принципом «тут і тепер» і віра в щастя. Негативне значення визначається як висока відповідальність, серйозний підхід до життя, прагнення до ретельного планування, висока ригідність і повільне прийняття рішень у конкретній ситуації. Близьким до даного фактора є «раціональність–ірраціональність». Спортсмени поєднані із такими якостями відчувають несвідомий конфлікт, коли одним здається, що інші усе ускладнюють, а ті звинувачують перших у несерйозності і легковажному ставленні до життя. Як показало дослідження, конфлікт за даним фактором переходить із межі соціальної в межі професійної взаємодії.

Значна, для утворення конфліктних діад на рівні $p < 0,05$, є різниця за факторами A «закритість–товариськість», G «сила над-Я – слабкість над-Я», H «сміливість–боязкість», O «упевненість–розгубленість» і Q4 «фрустрованість–нефрустрованість». Усі ці фактори мають один з одним значущі кореляції (див. додаток У) і входять до вторинного фактора "адаптивність". Можна зробити висновок, що конфліктують найчастіше спортсмени з різною здатністю до соціальної та професійної адаптації.

Відхилення за факторами «лідерства–підлеглості» в конфліктних парах, хоча і мають тенденцію до подібності, не є значними порівняно з

відхиленням по вибірці. Таким чином, можна дійти висновку, що основна частка конфліктів лежить у площині «горизонтальних» стосунків і залежить переважно від нездатності до ефективної взаємодії спортсменів із різним рівнем тривожності–адаптивності. Однакові лідерські особливості конфліктуючих лише підкреслюють проблему, роблять конфлікт відкритим, видимим.

У ході аналізу різнопланових діад встановлено значуще розходження різниці між партнерами за даним типом взаємодії на рівні соціальної експансивності. Дуже високе значення χ^2 -критерію – 8,08 свідчить, що за різниці в рівні експансивності між взаємодіючими гравцями команди складаються стосунки, що характеризуються наступними особливостями. По-перше, високоекспансивні прагнуть до розширення своїх соціальних контактів через залучення до них замкнутих, низькоекспансивних партнерів. При цьому вони діють досить коректно, унаслідок чого не очікують і, як правило, не зустрічають різкої негативної відповідної реакції. Результатом є прагнення продовжувати активну взаємодію і високий ступінь задоволеності ними. По-друге, з боку низькоекспансивних партнерів спостерігається небажання йти на активні контакти, і, у той самий час неможливість відкрито заявити протест через загальний позитивний настрій партнера. Усе це створює загальну негативну емоційну основу, що стосується високоекспансивних партнерів і визначає негативне до них ставлення.

Різнопланові пари не мають значущої подібності чи розходження за статусом, отже, даний показник не робить визначального впливу на їх формування.

Різноплановість у взаємостосунках значною мірою визначається особистісним фактором L «підозрілість–довірливість». Виявлено значиме на рівні $p < 0,05$ ($\chi^2 = 9,05$), розходження між спортсменами за даним фактором у діадах із подібним типом взаємостосунків. Оскільки люди з високим значенням L характеризуються яскраво вираженою недовірою до оточуючих, скептично ставляться до їхніх моральних мотивів поведінки, вважають їх

здатними на нечесність відносно до себе, логічним було б припустити значущу негативну кореляцію даного фактора з рівнем соціальної експансивності, однак подібне не спостерігається. Зазначені спортсмени виявляють підвищену підозрілість, недовіру і загальне негативне ставлення не до всіх однакове, а переважно до тих, хто ставиться до них дружньо. Тобто свою негативну оцінку вони дають у відповідь на позитивну. Це пов'язано в основному з адекватним сприйняттям і розумінням мотивів поведінки нейтральних і негативно налаштованих партнерів. Соціальний досвід, схильність до конкуренції і незалежності не дозволяють людям з високим L вірити в безкорисливу віддану дружбу, у той час як особи з низьким значенням даного фактора вважають усіх людей доброзичливими, не очікують від них ворожості і можуть надавати безкорисливу допомогу навіть малознайомим людям. Відчуваючи в такій поведінці підступ, гравці L+ виявляють максимальний ступінь настороженості і у відповідь на позитивну оцінку дають, у більшості випадків, негативну.

Фактори F і Q₄ також значно впливають на різноплановий характер діадних взаємодій. Різниця за фактором F «безтурботність–заклопотаність» вже описана нами раніше для конфліктних діад. Відмітимо лише те, що значущість даного фактора для різнопланових стосунків менша, ніж для конфліктних ($\chi^2 = 2,35$ $p < 0,05$). Отже, чим значніше розходження за даним фактором, тим сильніше взаємне непорозуміння і вища ймовірність відкритого конфлікту. У той самий час, як було сказано, конфлікт як відкрита форма протидії характерний більшою мірою для осіб одного статусу. У випадку взаємодії осіб різних статусів і різного рівня F можливі два варіанти. За високого статусу і високого F у відповідь на контакт із боку представника протилежних значень можливі відкритий негативний відгук і припинення взаємодії. За низького статусу і високого F у відповідь на контакт із боку високостатусного партнера постійно підсилюється прихована тривога і зростаючий ризик неадекватних дій по відношенню до себе, партнера або товаришів по команді.

Фактор Q₄ «фрустрованість–нефрустрованість» так само характеризує різноплановість взаємостосунків, як і конфліктність у діадах ($p < 0,05$). У цьому випадку можна говорити про несприятливу взаємодію представників різних полюсів даного фактора, що, у випадку однакових статусів виливається у відкрите протистояння, а у випадку різних – у різноплановість. Із числа вторинних факторів для різноплановості найбільше значення, хоча і з недостатньою вірогідністю, має різниця за фактором 2 «лідерство–підлеглість». Даний показник свідчить про те, що лідери охоче йдуть на контакт із підлеглими, а останні, найчастіше, негативно оцінюють свій характер взаємодії з ними і дають лідерам негативні оцінки.

Виходячи з аналізу різнопланових діад, можна дійти висновку, що психологічна несумісність, яка сформувалася через невідповідність параметрів «тривожності–адаптивності», не може бути компенсована за рахунок балансу «лідерства–підлеглості». У даному випадку формуються переважно різнопланові стосунки, які не можна визнати оптимальними для кожної із взаємодіючих сторін.

Таким чином, на діадному рівні взаємодії умовами, які значно впливають на встановлення і підтримання дружніх стосунків між спортсменами в ігровій команді є однаковий соціальний статус, який забезпечується особистісними факторами «тривожність–адаптивність», включає показники А «закритість–товаристкість», F «безтурботність–заклопотаність», M «практичність–мрійність», H «сміливість–боязкість», O «пасивність–активність», і Q₄ «фрустрованість–нефрустрованість», а також різниця експансивності, що визначається особистісним фактором «лідерство–підлеглість», яка складається з показників N «штучність–природність» і E «домінантність–конформність»; на конфліктність – різниця за статусом як наслідок різниці фактора «тривожність–адаптивність»; на різноплановість – різниця за соціометричним статусом, за різниці за вторинним фактором "лідерство-підлеглість".

4.5. Ефективність командної взаємодії

Успіх практично будь-якої спортивної команди залежить переважно від того, наскільки ефективно взаємодіють між собою гравці. Коли спостерігається командна невизначеність, прийняття гравцями рішень, які заперечують один одному, коли партнери починають обговорювати в роздягальнях, що не розуміють один одного, задоволені одними і незадоволені іншими, то корінь проблеми лежить в їхній психологічній несумісності. Це завжди призводить до конфліктної ситуації всередині команди і відбивається на результатах її діяльності, а особливо в процесі змагань, коли підкреслюється рівень нестандартності і стресовості.

Можна впевнено стверджувати про те, що поразка більшості спортивних команд залежить, передусім, від неефективної взаємодії спортсменів (гравців).

Розробка моделі психологічної сумісності спортсменів дозволить не лише вирішити проблему її прогнозування, а й підвищити ефективність командної взаємодії: знання особистісних якостей спортсменів, що визначають сумісність й усунення недоліків, які заважають досягненню гармонії у взаєминах і взаємодії, дозволяє коригувати систему підготовки команди відповідно до моделі психологічної сумісності спортсменів.

У результаті проведеного емпіричного дослідження, а також використання математичних розрахунків, було отримано соціометричні показники психологічної сумісності та особистісні якості спортсменів, які є стійкими і можуть змінюватися лише за допомогою цілеспрямованої корекції. Їх потрібно враховувати в педагогічній роботі зі спортсменами, у процесі формування позитивних стосунків, прогнозування можливих проблем у стосунках один з одним. Таким чином, було побудовано модель психологічної сумісності спортсменів в команді.

Для спрощення розуміння та структурування моделі ми розподілили її на три рівні, на основі яких відбувається аналіз психологічної сумісності спортсменів у команді (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Трирівнева модель психологічної сумісності спортсменів у команді

Типи ПС	Масова частка, %	Типи діадних стосунків	Масова частка, %	Домінантні фактори ПС	Особистісні якості спортсменів
<i>Рівень психологічної сумісності – I</i>					
I	66 %	Д	75 %	адаптив-ність	Сильний, емоційно стійкий, стриманий, тверезо дивиться на речі, працездатний, реалістичний, керує ситуацією, нефрустрований, впевнений у собі, життєрадісний, енергійний, сміливий, комунікативний, враховує командну думку, орієнтується на командне схвалення.
II	9 %			незалеж-ність	Вимагає від партнерів нести відповідальність за помилки, вільнодумний, інформативний, терпимий до незручностей, критично налаштований, характеризується наявністю інтелектуальних інтересів, аналітичним мисленням, на віру нічого не сприймає, настирливий, незалежний, бунтар, потребує захоплення.
III	23 %	Р	15 %	дипло-матичність	Проникливий, хитрий, досвідчений, розважливий, розумний, вишуканий, уміє поводитися в суспільстві, має гострий розум, емоційно стриманий, естетично витончений, честолюбний, обережний, «зрізує кути».
IV	2 %			практична спрямованість	Практичний, швидко вирішує практичні питання, керується об'єктивною реальністю, надійний в практичних судженнях; чесний, сумлінний, йому властива деяка обмеженість, надлишкова увага до дрібниць, зібраний, кмітливий, володіє абстрактним мисленням, має високі загальні розумові здібності, проникливий, інтелектуально пристосовується, існує деякий зв'язок із рівнем вербальної культури та ерудицією.
		К	10 %	суво-рість	Суворий, не вірить в ілюзії, розсудливий, має низьку чутливість, деяку жорсткість, незначні артистичні схильності, несентиментальний, мужній, бере на себе відповідальність, діє практично і логічно, постійний, не звертає уваги на фізичні втому.
<i>Рівень психологічної сумісності – II</i>					
I	30 %	Д	52 %	соціальна адаптивність	Розслаблений, спокійний, млявий, апатичний, стриманий, низька мотивація, лінь, залишкова задоволеність, незворушний, спокійний, флегматичний, працездатний, має постійні інтереси, уникає труднощів, спокійний, енергійний, має самоконтроль, вольовий, діє за усвідомленим планом, приймає соціальні норми, контролює свої емоції і поведінку, доводить справу до кінця, цілеспрямований.

Продовження табл. 4.7

Типи ПС	Масова частка, %	Типи діадних стосунків	Масова частка, %	Домінантні фактори ПС	Особистісні якості спортсменів		
II	25 %	P	27 %	залежність	Несамостійний, послідовний, потребує командної підтримки, ухвалює рішення разом з іншими партнерами, враховує командну думку, орієнтується на соціальне схвалення, безініціативний, неуважний, імпульсивний, рухливий, відвертий, відмічає значущість соціальних контактів, вірить в удачу.		
III	30 %			коригувальна спрямованість	Висока нормативність, сильний характер, добросовісний, мораліст, урівноважений, відповідальний, рішучий, дисциплінований, має почуття обов'язку, дотримується моральних стандартів і правил, наполегливий у досягненні мети, має ділову спрямованість.		
IV	15 %			K	21 %	фемін- ність	Добрий, безпечний, комунікативний, відкритий, природний, невимушений, добродушний, готовий до співпраці, воліє приєднуватися, уважний до партнерів по команді, м'якосердий, довірливий, ніжний, чутливий.
					соц. конформт	Експериментатор, ліберал, наївний, прямий, відвертий, природний, безпосередній, прямий, але у спілкуванні нетактовний, неконкретний, прості смаки, відсутність проникливості, недосвідчений, задовольняється наявним, сліпо вірить у людську сутність.	
<i>Рівень психологічної сумісності – III</i>							
I	7 %	D	11 %	дезадаптивність	Збуджений, дратівливий, має слабе почуття гумору, слабкий, емоційно нестійкий, перебуває під впливом емоцій, мінливий у стосунках і хиткий в інтересах, неспокійний, ухиляється від відповідальності, має тенденцію поступатися, відмовляється від роботи, не вступає в суперечки в проблематичних ситуаціях, має невротичні симптоми, іпохондрію, стомлюється.		
II	35 %	P	29%	деструктивність	Непостійний, мінливий, викликає недовіру, потурає своїм бажанням, недбалый, ледачий, незалежний, ігнорує обов'язок, піддається впливу, безпринциповий, неорганізований, безвідповідальний, можлива антисоціальна поведінка, погано контролюється, неточний, не зважає на командні правила, неуважний і неделікатний, недисциплінований; внутрішня конфліктність уявлень про себе.		

Продовження табл. 4.7

Типи ПС	Масова частка, %	Типи діадних стосунків	Масова частка, %	Домінантні фактори ПС	Особистісні якості спортсменів
III	15 %	К	60 %	неадекватність	Почуття провини; повний страху, тривоги, невпевнений у собі, стурбований, депресивний, пригнічений, легко плаче, вразливий, перебуває під впливом настрою, сильне почуття обов'язку, скрупульозний, іпохондрик, має симптоми страху, самотній, занурений у похмурі роздуми.
IV	43 %			ригідність	Має сталі погляди, ідеї, терплячий до труднощів, сприймає тільки випробуване часом, підозрілість до нових людей, із сумнівом ставиться до нових ідей, схильний до моралізації і моралей, проникливий, естетично витончений, м'якосердий, ніжний, чутливий, залежний, має надмірну обережність, прагне до заступництва.
				безтурботність	Неуважний, недбалий, безтурботний, конфліктний, норовливий, хиткий, незалежний, грубий, ворожий, похмурий, неслухняний.

Перший рівень – високий рівень психологічної сумісності. Це рівень дружби і комфортності. Він виявляє високий ступінь задоволеності спортсменів один одним, відчуття комфорту, що проявляється в дружніх стосунках. Спортсмени характеризуються високою експансивністю, бажанням на вищому рівні взаємодіяти з партнерами в команді. Вони отримують велику кількість позитивних оцінок від них, що показує їхній високий статус в команді.

Другий рівень – середній рівень психологічної сумісності. Він об'єднує такі характеристики особистості спортсмена: виховання, схожість і відмінності в мотивації діяльності, ставлення до прийняття рішень тощо. Саме в рамках даного рівня концентруються спортсмени, які намагаються завоювати авторитет серед своїх партнерів. Таких спортсменів у команді небагато. Це в основному спортсмени-новачки, які, зрештою, або отримують досить високу оцінку з боку партнерів, або не намагаються взаємодіяти з командою, отримуючи низький статус у команді. Варто зазначити, що до

даного рівня входять спортсмени, які мають достатній змагальний досвід, володіють високою технічною, тактичною, фізичною підготовленістю, неординарними здібностями (творчими, інтелектуальними, здоровим почуттям гумору тощо). Однак самі ці люди не виявляють активності у взаємодії з партнерами, маючи обмежене коло друзів.

Третій рівень – низький рівень психологічної сумісності. Це рівень, при якому спортсмени не прагнуть до широких контактів із партнерами в команді і вони відповідають їм тим самим. Це найскладніший рівень психологічної сумісності, перенасичений конфліктними стосунками між спортсменами, які відчують, як правило, «самотність у команді» і вже не шукають взаєморозуміння, не прагнуть до встановлення дружніх стосунків із партнерами. В них переважають серйозні емоційні перевантаження, пов'язані із соціально-психологічною дезадаптованістю в команді і будь-яка додаткова нестандартність і стресовість навчально-тренувальної та змагальної діяльності можуть привести їх до зривів і неадекватних дій.

Виникає питання, – в яких випадках, коли і як взаємодіяти спортсменам, щоб це приносило максимальну користь команді? Саме критерій підвищення ефективності командної взаємодії ліг в основу моделі психологічної сумісності спортсменів і розробки практичних рекомендацій. Таким чином, психологічна сумісність спортсменів на рівні I характеризується:

- переважанням I та III типу сумісності;
- переважанням дружніх стосунків між спортсменами в команді;
- наявністю таких домінуючих факторів психологічної сумісності, як адаптивність, незалежність, дипломатичність, практична спрямованість, суворість;
- відповідними особистісними якостями спортсменів (див. табл. 4.7).

Взаємодія спортсменів відбувається:

- за поєднання спортсменів з однаковим статусом та різною експансивністю. Вибираючи друзів, високостатусні гравці команди, до яких

належать представники першого типу, орієнтуються також на високостатусних (типи 1 і 3). Дані спортсмени характеризуються взаємною психологічною сумісністю як по «вертикалі», так і «по горизонталі». З одного боку як представники одного статусу здатні до високого рівня взаємопорозуміння, з іншого, як особистості з різним рівнем експансивності, здатні до ієрархічного структурування стосунків;

- за взаємопорозуміння та задоволення партнерів діями один одного;
- за сприйняття точки зору один одного, прагненні бути корисними один одному, взаємному пошуку вирішення проблеми;
- під час допомоги один одному, навіть якщо це не приносить особистої користі;
- під час виникнення симпатії один до одного і комфорту. Якщо спортсмени сумісні на рівні симпатії та комфорту, то це означає, що вони завжди зрозуміють і підтримають один одного;
- за наявності гравців–дипломатів, які можуть брати на себе функцію як домінуючих, так і підлеглих.

Психологічна сумісність спортсменів на рівні II характеризується:

- наявністю першого, другого, третього та четвертого типів сумісності;
- переважанням дружніх стосунків між спортсменами, однак значне місце займають також конфліктні та різнопланові стосунки;
- наявністю таких домінуючих факторів психологічної сумісності, як конформна адаптивність, залежність, просоціальна спрямованість, феміність, соціальна комфортність;
- відповідними особистісними якостями спортсменів (див. табл. 4.7).

Взаємодія спортсменів відбувається:

- за наявності поряд із дружніми стосунками деяких непорозумінь, конфліктних ситуацій, що призводить до зниження ефективності взаємодії гравців;

- за спрямованості першого типу на ефективну взаємодію, прагнення до її реалізації і суперництва гравців четвертого типу, які бачать у своїх успішних партнерах передусім джерело небезпеки;

- під час намагання другого типу до активної співпраці і за неадекватного відповідного бажання до конкуренції гравців третього типу;

- за наявності безініціативних, неуважних гравців, які залежать від інших через несамостійність, невпевненість, недосвідченість та наївність;

- за різнопланових стосунків, які виникають через бажання «слабких» гравців ухилитися від активної взаємодії із «сильнішими» гравцями, відчуваючи нерівність «вагових категорій» і передбачаючи можливі втрати для себе.

Психологічна сумісність спортсменів на рівні **III** характеризується:

- переважанням четвертого та другого типів, а також незначною наявністю першого та третього типів сумісності;

- переважанням конфліктних стосунків спортсменів першого типу з спортсменами четвертого типу, спортсменів третього типу з спортсменами четвертого типу та спортсменів другого типу з спортсменами того ж четвертого типу;

- наявністю таких домінуючих факторів психологічної сумісності, як дезадаптивність, деструктивність, неадекватність, соціальна нормативність, ригідність;

- відповідними особистісними якостями спортсменів (див. табл. 4.7).

Взаємодія спортсменів відбувається:

- за значної кількості конфліктних стосунків;
- у боротьбі, що розгорається між спортсменами рівних за експансивністю типів. Якщо представники високостатусного типу 3 орієнтовані на збереження сформованих соціальних норм і стосунків у команді, то представники четвертого типу намагаються змінити ситуацію «під себе». Оскільки зазначені типи різняться між собою статусами, вони не

мають однакових можливостей для впливу на інших гравців команди. Однак, навіть програючи в боротьбі за встановлення "вигідних" соціальних норм, гравці соціально дезадаптивного четвертого типу не здатні прийняти сталий порядок у команді. У цьому напрямі і виникає протидія;

- за відсутності розуміння мотивів поведінки партнера у взаємодії, емпатії у стосунках і, в цілому, під час порушення такої важливої соціальної функції як узгодженість, причому, як по горизонталі, так і по вертикалі;

- за поєднанням тривожності–адаптивності;

- за різної здатності до соціальної та професійної адаптації.

Усі перераховані вище характеристики виступали для нас орієнтирами в підвищенні рівня психологічної сумісності спортсменів, що має бути досягнуто у команді з метою покращення ефективності її взаємодії.

Для покращення командної взаємодії ураховуючи психологічну сумісність спортсменів у команді було проведено формуючий експеримент. У ході формуючого експерименту тренерам в тренувальному процесі пропонувалося комплектувати склади атакуючих та захисних зв'язок і ланок за рахунок психологічно сумісних спортсменів. Комплектуючи ігрові ланки нападу та захисту у хокеї з шайбою, тренеру було рекомендовано підбирати таких спортсменів, котрі взаємодоповнювали один одного за такими поєднаннями особистісних якостей як «домінантність–конформність», «збудженість–терпимість», «ведучий–ведений» та були схожими за такими особистісними якостями як «проникливість–проникливість», «працездатність–працездатність», «надійність–надійність», а також характеризувалися стосунками дружби та симпатії, що виступало важливою умовою. Наприклад, у команді «Д» було укомплектовано трійки нападу спортсменами, котрі характеризувалися дружніми стосунками за таким поєднаннями особистісних якостей.

Перша трійка спортсменів комплектувалася наступним чином:

- правий крайній нападаючий – характеризувався перевагою працездатності, гнучкості;

- центральний нападаючий – працездатності, домінантності, надійності;

- лівий крайній нападаючий – працездатності, підлеглості, надійності.

Друга трійка спортсменів комплектувалася наступним чином:

- центральний нападаючий – характеризувався перевагою практичності, мужності, хитрості;

- крайній правий нападаючий – наївності, добросовісності, вольових якостей;

- крайній лівий нападаючий – практичності, домінантності, комунікативності.

Третя трійка спортсменів комплектувалася з урахуванням наступного:

- центральний нападаючий – характеризувався перевагою добросовісності, надійності, товарищескості;

- правий крайній нападаючий – спрямованості на командну думку, обережності, раціональності;

- лівий крайній нападаючий – лідерства, працездатності, терпимості.

Четверту трійку було укомплектовано спортсменами за наведеними ігровими амплуа і вони характеризувалися стосунками симпатії з наступним поєднанням особистісних якостей:

- центральний нападаючий – закритість, обережність, м'якість;

- правий крайній нападаючий – товарищескість, мужність, суворість;

- лівий крайній нападаючий – надійність, добросовісність, гнучкість.

Відповідним чином проводилась робота і у інших досліджуваних командах.

Для перевірки ефективності діяльності команд, після внесення рекомендацій у роботу зі спортсменами та процес їх підготовки, було проведено повторний аналіз змагальної діяльності команд, які виступають у вищих лігах чемпіонату України, Відкритому чемпіонаті Росії, в Східній європейській хокейній лізі, Міжнародних турнірах та чемпіонатах світу.

У результаті проведеної роботи отримано наступні результати.

Встановлено, що спортсмени в командах, які досліджувалися, діяли більш впевнено, злагоджено як в захисті, так і в нападі. Тому відсоток браку техніко-тактичних показників, таких як передачі вперед, назад, поперек, довгі передачі, ведення, обведення, відбирання, перехоплення, удари та кидки по воротах, знизився ($p < 0,05$) (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Зміни техніко-тактичних дій після запропонованих коректив

Техніко-тактичні дії		Команди											
		"А"		"Б"		"В"		"Д"		"Х"		"Ф"	
		\bar{d}	S	\bar{d}	S	\bar{d}	S	\bar{d}	S	\bar{d}	S	\bar{d}	S
Передача вперед	до	25	0,56	58	0,53	19	0,62	22	0,45	26	0,26	42	0,22
	після	19	0,45	30	0,45	18	0,78	17,5	0,46	18,7	0,45	25,4	0,15
	p	< 0,05		< 0,05		> 0,05		< 0,05		< 0,05		< 0,05	
Передача назад	до	19	0,63	58	0,65	29	0,53	19	0,48	23	0,15	37	0,32
	після	18	0,75	26	0,37	22	0,78	18	0,68	19,5	0,65	23	0,48
	p	> 0,05		< 0,05		< 0,05		> 0,05		< 0,05		< 0,05	
Передача поперек	до	20	0,31	57	0,48	22	0,19	21	0,45	19	0,45	33	0,26
	після	19	0,45	30	0,45	20	0,39	16	0,33	19	0,48	33	0,48
	p	> 0,05		< 0,05		< 0,05		< 0,05		> 0,05		> 0,05	
Передача довга	до	31	0,81	55	0,23	19	0,42	20	0,34	17	0,16	41	0,16
	після	23,5	0,47	43	0,43	19	0,99	18	0,29	17	0,29	37	0,76
	p	< 0,05		< 0,05		> 0,05		< 0,05		> 0,05		< 0,05	
Ведення	до	21	0,52	51	0,91	22	0,74	19	0,21	19	0,55	34	0,89
	після	20	0,71	41	0,51	20	0,58	17,5	0,74	19	0,35	27	0,45
	p	> 0,05		< 0,05		< 0,05		< 0,05		> 0,05		< 0,05	
Обведення	до	26	0,48	66	0,36	28	0,37	23	0,87	22	0,78	39	0,16
	після	20,8	1,56	50	0,71	27	0,94	20	0,58	22	0,94	30	0,66
	p	< 0,05		< 0,05		> 0,05		< 0,05		> 0,05		< 0,05	
Відбирання	до	19	0,89	57	0,46	30	0,34	22	0,32	22	0,49	42	0,46
	після	17,3	0,25	45	0,75	24	0,26	17,7	0,23	19,1	0,73	34	0,45
	p	< 0,05		< 0,05		< 0,05		< 0,05		< 0,05		< 0,05	
Перехоплення	до	23	0,57	57	0,87	26	0,24	28	0,55	23	0,46	38	0,57
	після	18,5	0,34	41	0,54	19	0,36	17,5	0,37	18	0,46	23	0,56
	p	< 0,05		< 0,05		< 0,05		< 0,05		< 0,05		< 0,05	
Удари по воротах	до	25	1,06	69	0,28	27	0,39	25	0,86	31	0,41	45	0,65
	після	20	0,51	41	0,44	21	0,27	18	1,8	20	0,47	31	0,46
	p	< 0,05		< 0,05		< 0,05		< 0,05		< 0,05		< 0,05	

Так, в команді «А» відсоток браку змінився: передачі вперед – від 25 % до 19 %, назад – від 19 % до 18 %, в поперек майданчика – від 20 % до 19 %, довгі передачі – від 31 % до 23,5 %, ведення – від 21 % до 20 %, удари по воротах – від 25 % до 20 %, обведення – від 26 % до 20,8 %, відбирання – від 19 % до 17,3 %, перехоплення – від 23 % до 18,5 %.

обведення – від 26 % до 20,8 %, відбирання – від 19 % до 17,5 %, перехоплення – від 23 % до 18,5 %, удари та кидки по воротах – від 25 % до 20 %. У команді «Б» також відбулися зміни. Порівняно із першим зрізом даних відсоток браку значно зменшився ($p < 0,05$) і становить: передачі вперед – від 58 % до 30 %, назад – від 58 % до 26 %, в поперек майданчика – від 57 % до 30 %, довгі передачі – від 55 % до 43 %, ведення – від 51 % до 41 %, обведення – від 66 % до 50 %, відбирання – від 57 % до 45 %, перехоплення – від 57 % до 41 %, удари та кидки по воротах – від 69 % до 41 %. Команда «В» таксамо, характеризується зниженням відсотка браку: передачі вперед – від 19 % до 18 %, назад – від 29 % до 22 %, в поперек майданчика – від 22 % до 20 %, довгі передачі – залишилися без змін ($p > 0,05$) 19 %, ведення – від 22 % до 20 %, обведення – від 28 % до 27 %, відбирання – від 30 % до 24 %, перехоплення – від 26 % до 19 %, удари та кидки по воротах – від 27 % до 21 %. У команді «Д» відсоток браку також змінився ($p < 0,05$) і становив: передачі вперед – від 22 % до 17,5 %, назад – від 19 % до 18 %, в поперек майданчика – від 21 % до 16 %, довгі передачі – від 20 % до 18 %, ведення – від 19 % до 17,5 %, обведення – від 23 % до 20 %, відбирання – від 22 % до 17,7 %, перехоплення – від 28 % до 17,5 %, удари та кидки по воротах – від 25 % до 18 %.

Команда «Х» характеризується частковою зміною відсотка браку, так передачі в поперек майданчика, довгі передачі, ведення і обведення не змінилися ($p > 0,05$) і становили, відповідно, 19 %, 17 %, 19 %, 22 % браку.

Передачі вперед, назад, відбирання, перехоплення, удари по воротах суттєво знизились ($p < 0,05$) і, відповідно, становили: передачі вперед від 26 % до 18,7 %, назад від 23 % до 19,5 %, відбирання від 22 % до 19,1 %, перехоплення 23 % до 18 %, удари по воротах від 31 % до 20 %. Відбулися зміни і в команді «Ф», виступи якої характеризуються суттєвим зниженням відсотка браку техніко-тактичних дій ($p < 0,05$). Так, передачі вперед – відсоток знизився від 42 % до 25,4 %, назад – від 37 % до 23 %, в поперек майданчика – залишились без змін ($p > 0,05$) 33 %, довгі передачі – від 41 %

до 37 %, ведення – від 34 % до 27 %, обведення – від 39 % до 30 %, відбирання – від 42 % до 34 %, перехоплення – від 38 % до 23 %, удари та кидки по воротах – від 45 % до 31 %.

Поряд із зниженням відсотка браку техніко-тактичних дій, спостерігаються зміни і в ефективності атакуючих та захисних дій представлених команд. Показники ЕАД і ЕЗД після змін наведено в таблиці 4.9.

Таблиця 4.9

Оцінка зміщень показників ефективності атакуючих і захисних дій після запропонованих коректив

Команди	ЕАД (%)				t	p	ЕЗД (%)				t	p
	до		після				до		після			
	\bar{x}	S	\bar{x}	S			\bar{x}	S	\bar{x}	S		
"А"	57	0,32	61	0,85	6,38	< 0,05*	67	0,33	64	0,65	-3,24	> 0,05
"Б"	31	0,75	47	0,78	16,23	< 0,05*	37	0,67	41	0,53	3,34	< 0,05*
"В"	55	0,33	60	0,73	4,61	< 0,05*	48	1,21	48	0,76	0	> 0,05
"Д"	58	0,42	64	0,68	3,95	< 0,05*	53	0,40	60	0,45	6,51	< 0,05*
"Х"	66	0,51	65	0,61	-0,83	> 0,05	51	0,38	55	0,76	5,68	< 0,05*
"Ф"	45	0,37	57	0,43	9,34	< 0,05*	52	0,62	51	0,54	-0,78	> 0,05

Примітка. * – вірогідне розходження при $p < 0,05$

Як видно із таблиці 4.9, ріст ефективності дій в атаці і захисті в більшості команд значно збільшився ($p < 0,05$). В деяких командах поряд із ростом ефективності атакуючих дій залишаються незмінними або знижуються захисні дії і, навпаки знижуються показники атаки, а захисту зростають. Так, відсоток ефективності атакуючих дій команди «А» зріс від 57 % до 61 % і вважається «відмінним», а відсоток ефективності захисних дій знизився з 67 % до 64 % ($p > 0,05$), проте, характеризує командні дії в захисті як «відмінні» (відмінно 50 % і вище). Команда «Б» має наступні показники: відсоток ефективності атакуючих і захисних дій зріс ($p < 0,05$), відповідно, від 31 % до 47 % і від 37 % до 41 %. Показник атакуючих дій команди «Б» ще не досягається до позначки «задовільно», проте, ріст спостерігається. Захисні

дії піднялись до позначки «добре». В результаті команда «Б» в після третього туру чемпіонату України з хокею на траві сезону 2008/2009 займає четверту сходинку в турнірній таблиці, для порівняння в сезоні 2006/2007 команда була аутсайдером чемпіонату серед восьми команд.

Ефективність атакуючих дій команди «В» зросла від 55 % до 60 % ($p < 0,05$) і відповідає оцінці «відмінно». Відсоток ефективності захисних дій залишився незмінним і становив, як і раніше, 48 %, що характеризується оцінкою «добре». Зазнала змін і ефективність атакуючих і захисних дій команди «Д». Так, відсоток ефективних дій у атаці зріс від 58 % до 64 % і характеризується оцінкою «відмінно», ефективність дій у захисті також підвищилася з 53 % до 60 % та, як і раніше, займає позначку «відмінно». Команда «Д» порівняно, із сезоном-2006/2007 у сезоні-2008/2009 (станом на 16.10.2008), займала перше місце в турнірній таблиці серед 12 команд. Оцінка змагальної діяльності команди «Х» характеризується незначним зниженням відсотка атакуючих дій від 66 % до 65 % ($p < 0,05$), разом з цим відсоток ефективності дій у захисті зріс від 51 % до 55 %, що характеризується оцінкою «відмінно». В рамках підготовки до чемпіонату світу–2009 , команда «Х» провела декілька товариських матчів, з яких було отримано представлені дані.

У команді під умовною назвою «Ф» спостерігається ріст відсотка ефективності атакуючих дій від 45 % до 57 % (59-55 % – оцінка «Добре»). Поряд із ростом ефективності дій в атаці в команді «Ф» спостерігається незначне зниження відсотка ефективності захисних дій з 52 % до 51 %.

Таким чином, зниження браку за більшістю техніко-тактичних дій та підвищення ефективності атакуючих і захисних дій у командах, що досліджувалися, засвідчують про необхідність врахування психологічної сумісності спортсменів, у результаті чого тренер отримує інформацію про задоволеність гравців один одним про те, які особистісні якості гравців потрібно брати до уваги для сприятливого протікання стосунків, для уникнення нищівних конфліктних ситуацій, що, у кінцевому результаті, робить процес

підготовки команди більш детальнішим, а виступи на змаганнях більш плідними, узгодженими, злагодженими.

Висновки до розділу 4

Матеріал наведений у даному розділі дозволяє зробити наступні висновки.

1. Встановлено значущі кореляції первинних факторів Р. Кеттелла з кожним із критеріїв психологічної сумісності: експансивність має зворотну кореляцію з рівнем інтелекту (фактор В) і «підозрілістю–довірливістю» (фактор L); статус – пряму кореляцію з факторами С – «сила Я, емоційна стійкість–слабкість Я, емоційна нестійкість», Н – «сміливість–боязкість», і негативні з факторами І – «м'якосердість–суворість», О – «схильність до відчуття провини–самовпевненість», Q₂ «самодостатність–соціабельність» і Q₄ – «фрустрованість–нефрустрованість».

2. Виявлено вторинні фактори, що визначають тип психологічної сумісності спортсменів у команді: «адаптивність–дезадаптивність», «лідерство–підлеглість», «спрямованість соціальної активності», «соціальна гнучкість–ригідність», «маскуліність–феміність».

3. Оптимальний баланс стосунків спостерігається всередині першого і третього типів психологічної сумісності (крім четвертого) і між представниками другого і четвертого типів. Переважно конфліктними є стосунки між представниками першого і другого, а також четвертого типу один з одним.

4. Аналіз отриманих даних засвідчує, що представники рівних за статусом типів психологічної сумісності характеризуються рівними взаємостосунками, які можуть проявлятися у формі співробітництва і дружби з одного боку, а також конкуренції і конфлікту – з іншого. Представники типів із різним статусом будують свої стосунки на основі фактору «домінування–підлеглості» з вираженим прагненням високостатусних до продовження і спробами низькостатусних до ухилення від подібних

контактів, що визначає найменш комфортний соціальний стан низькостатусних учасників взаємодії.

5. Аналіз встановлених даних і запропонованих рекомендацій до поліпшення ТТД і ефективності гри в атаках і захисті на основі трирівневої моделі психологічної сумісності спортсменів показав значний (на рівні $p < 0,05$) приріст результативності змагальної діяльності команд.

Основні результати даного розділу опубліковані в працях 45, 46, 47.

РОЗДІЛ 5

АНАЛІЗ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведений аналіз даних спеціальної літератури дозволяє зробити висновок, що більшість досліджень, проведених на сьогодні в командах ігрових видів спорту, недостатньо розкривають проблему психологічної сумісності спортсменів в команді. Дослідження цього питання не систематизовані, розрізнені, стосуються переважно психологічної сумісності, як складової психологічного клімату. Відсутня єдина класифікація дослідницьких підходів до вивчення сумісності спортсменів у команді. У зв'язку з різноплановістю цих підходів, використовується широкий спектр методичного інструментарію, що приводить до великого розмаїття і часто суперечливості отриманих емпіричних даних. Психологічна сумісність розглядається досить докладно, проте, немає її однозначного визначення. Аналіз дефініцій сумісності, представлених у вітчизняній і зарубіжній літературі, представляє сумісність з боку діадного і групового феномену і припускає обопільне задоволення членами групи потреб і поведінкових проявів один одного.

З метою вирішення феномену психологічної сумісності, Р.Л. Кричевским і И.Б. Антоною [95] запропоновано індуктивний підхід до її вивчення, що враховує різні види групової активності: ділову й емоційну.

Беручи до уваги запропонований підхід, новим засобом у дослідженні психологічної сумісності у команді виступає координатно-соціограмний аналіз міжособистісних стосунків спортсменів. Він включає задоволення спортсменів особистісними якостями і поведінкою один одного в діловій (офіційний статус) і емоційній (неофіційний статус) сферах і дозволяє діагностувати психологічну сумісність спортсменів у команді. В нашому дослідженні він чітко показав розподіл спортсменів на дві підгрупи в погано спрацьованій команді «Б» та цілісність колективу спортсменів добре

спрацьованих команд «А», «В», «Д» та «Х». У команді «Ф» чітко видно низькі офіційні статуси гравців.

У спортивній психології має місце різне розуміння сумісності (як співвідношення ряду характеристик суб'єктів, що забезпечують найкращий результат діяльності; як узгодженість особистісних і групових взаємодій і т.д.); як використання різної теоретичної бази, що приводить до появи широкого спектра факторів сумісності; як застосування різного методичного апарата для діагностики сумісності. Не розроблена проблема генезису сумісності і її зв'язків з іншими психологічними утвореннями.

У цьому контексті, розділяючи точку зору М.М. Обозова [138], психологічна сумісність у просторі «спортсмен – спортсмен» у нашій дисертаційній роботі розуміється як ефект узгодження і взаємодії суб'єктів, що виявляється в максимальній взаємній задоволеності партнерів один одним. Психологічна сумісність у просторі «спортсмен – команда» розуміється як ефект поєднання спортсмена і команди, що виявляється в прийнятті спортсмена командою, при якому досягається ефективна взаємодія і максимальна задоволеність спільною діяльністю і спілкуванням.

Результати наших досліджень **підтверджують** висновки Г.Д. Бабушкіна [12], Є.Ю. Дев'яткіної [57], Ю.А. Коломійцева [86] про необхідність урахування психологічної сумісності спортсменів у спортивно-педагогічній роботі з командою, тому в процесі даного дослідження увагу було акцентовано саме на вивченні цього явища, оскільки за рахунок забезпечення психологічної сумісності можна підвищити ефективність діяльності команд.

Беручи за основу дослідження, проведені О.Ю. Дев'яткіною [57], Ю.А. Коломійцевим [86], можна зробити висновок, що найважливішою, проте маловивченою частиною діяльності команди в ігрових видах спорту, є вивчення психологічної сумісності спортсменів. Організація тренувального процесу, відповідно до забезпечення психологічної сумісності, дає

можливість створювати найбільш прийнятні умови для кращого спортивного вдосконалення як спортсменів, так і команди в цілому.

Проведені дослідження дозволили **доповнити** дані Є.П. Ільїна [80], М.В. Муліна [131], Ратушиної О. В. [164] про вивчення психологічної сумісності та її вплив на ефективність командної діяльності; про вивчення особистісних якостей спортсменів, які суттєво впливають на їхні стосунки та взаємодію в команді.

Зважаючи на те, що спортивні команди можуть мати різний рівень психологічної сумісності, а ефективність техніко-тактичних дій команд, як було встановлено у нашому дослідженні, пов'язана з цим рівнем, можна дійти висновку, що отриманий результат підтверджує необхідність урахування досліджуваного феномену у процесі командної взаємодії.

До аналогічного висновку прийшов і Н.В. Мулін [131], відмічаючи, що психологічна сумісність спортсменів – одна із умов підвищення командної взаємодії. На таке положення вказували В.І. Баландін, Ю.М. Блудов, В.А. Плахтієнко [14], які зазначали, що суттєве значення для прогнозу ефективності змагальної діяльності команд має психологічна сумісність гравців, їхні міжособистісні стосунки в команді. На нашу думку, це виділяє психологічну сумісність з позиції «перед» спільною діяльністю як передумову її ефективності при взаємодії як у професійній так і у непрофесійній сфері. Такий підхід конкретизує розрізнені дані і дозволяє чітко їх узагальнити.

Аналіз результатів наших досліджень вказує, що команди з високим рівнем психологічної сумісності більш успішні, що підтверджує важливу роль розглянутого психологічного явища. Таким чином, відбувається формування нової системи роботи з командою, яка повинна враховувати не лише технічну, тактичну та фізичну сторони підготовки, а й взаємостосунки спортсменів, що підтверджуються результатами досліджень [143, 152, 164 та ін.].

Абсолютно новим у роботі є виділення типів та розробка трирівневої моделі психологічної сумісності спортсменів у команді, що дозволяє вирішити проблему її прогнозування, як засобу підвищення ефективності командної взаємодії: знання особистісних якостей спортсменів, що визначають сумісність й усунення недоліків, які заважають досягненню гармонії у взаєминах і взаємодії, дозволяє коригувати систему підготовки команди відповідно до моделі психологічної сумісності спортсменів.

Аналіз психологічної сумісності спортсменів у командах, обґрунтування її прогнозування шляхом побудови моделі, встановлення типологічних портретів, покращання діяльності в командах, що досліджувалися, дозволило **доповнити** дані С.В. Круткіна [99] про можливість використання соціометричних показників у дослідженні психологічної сумісності спортсменів, урахування особистісних якостей, які в рамках психологічної сумісності забезпечують особистості більш сприятливу взаємодію з партнерами та **розширити** знання і уявлення про досліджуваний психологічний феномен.

Ряд авторів [80, 101 та ін.] припускає, що психологічна сумісність може бути визначена як процес і результат взаємодії спортсменів у команді. В першому випадку це взаємне прийняття партнерів у спілкуванні і спільній діяльності, що базується на оптимальному поєднанні стійких, значущих для міжособистісної взаємодії, особистісних якостей, які проявляються у всіх видах командної діяльності. У другому випадку – це задоволеність від спільної діяльності.

Дослідження психологічної сумісності та міжособистісних стосунків у діадах спортивних команд дозволило провести факторний аналіз та встановити значущі особистісні якості для різних представників типів психологічної сумісності. В даному випадку сумісність є результатом оптимального поєднання заданих особистісних якостей одного спортсмена стосовно іншого в рамках спільної життєдіяльності. Він може проявлятися як в рамках задоволеності самим процесом взаємодії, так і його висновками,

змінюватися залежно від часу взаємодії, а також від його інтенсивності, умов та інших факторів. Іншими словами, психологічна сумісність характеризує актуальний рівень задоволеності взаємодією, який може бути, достатньою мірою, прогнозований.

Відмічаючи значний внесок у проведення досліджень психологічної сумісності спортсменів у команді в минулі роки, необхідно зауважити, що психологічна сумісність у використаному нами її трактуванні до сьогодні не розглядалася. Крім того, більшість із проведених досліджень, стосувалися груп, не пов'язаних із спортивною діяльністю команд, частіше всього, досліджувалися лабораторні групи.

Результати проведених досліджень у командах за допомогою поєднання модифікованої методики А.Я. Анцупова та особистісного опитувальника Р. Кеттелла роблять аналіз психологічної сумісності доступнішим, а її прогноз більш об'єктивним та чіткішим. Використання даної методики внесло нові віяння в процес дослідження міжособистісних стосунків представників спортивних команд. Об'ємна інформація, яку ми отримали в результаті застосування запропонованої методики та в комплексі із методами математичної статистики, дозволила встановити та підтвердити дані про важливе місце психологічної сумісності спортсменів у досліджуваних спортивних командах.

Діагностика та прогноз психологічної сумісності передбачають використання значної кількості інформації, що стосується індивідуальних, групових та командних техніко–тактичних дій, діадних стосунків та стійких особистісних якостей гравців. Це дозволило оцінити психологічну сумісність в командах, що досліджувалися, і встановити, що команди «А», «В», «Д» та «Х» характеризуються високим рівнем психологічної сумісності, а команда «Б» – низьким. У результаті великої кількості зібраної інформації вдалося встановити типи психологічної сумісності спортсменів у команді, що є новим підходом в дослідженні групових процесів спортивних команд. Отримані типи із визначеною факторною структурою дозволили обґрунтувати

можливість здійснення прогнозу психологічної сумісності, показавши, які типові портрети спортсменів можуть бути сумісними між собою, а які ні і на якому модельному рівні може проявиться психологічна сумісність спортсменів у команді.

Таким чином, у роботі підтверджено значущість прогнозування психологічної сумісності спортсменів у команді. Доповнено знання про сутність поняття психологічної сумісності; розширено дані про особливості використання спортсменами діад із різними рівнями інтенсивності стосунків своєрідного факторного арсеналу особистісних якостей, які виступають вагомим моментом у задоволенні гравцями взаємодією та стосунками. До нових фактів, які стосуються психологічного дослідження спортивних команд, належить встановлення робочого поняття психологічної сумісності спортсменів, оцінки та типології, визначення факторів другого порядку, що обумовлюють можливість її прогнозування.

Визначені підходи в дослідженні психологічної сумісності спортсменів дозволили нам сформулювати рекомендації до процесу підготовки в спортивних командах та педагогічної роботи зі спортсменами, що підтверджується підвищенням техніко–тактичних дій.

Перспективи подальших досліджень пов'язані із вдосконаленням спеціальної психологічної підготовки команд в ігрових видах спорту шляхом визначення і здійснення конкретних психолого–педагогічних впливів на встановлення психологічної сумісності спортсменів у командах.

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Отримані дані, в результаті проведених досліджень психологічної сумісності, дозволяють сформулювати педагогічні рекомендації до роботи з командою з метою підвищення ефективності її змагальної діяльності.

Зафіксувавши, в результаті впровадження факторної структури психологічної сумісності в процес підготовки команд, зниження браку техніко-тактичних дій та підвищення ефективності гри в атаці і захисті, доцільним є виділення ряду практичних прийомів, що дозволять тренерам покращити педагогічну роботу в своїх командах.

Значна увага повинна відводитися діагностиці з метою отримання даних про статусні положення гравців, ставлення кожного гравця до своєї команди (ІСЕ), сукупного ставлення гравців спортивної команди до кожного із своїх партнерів (ІСС) як критеріїв психологічної сумісності, діадних стосунків (дружніх, конфліктних, напружених чи нейтральних), офіційних та неофіційних положень гравців у команді. Для цього рекомендується застосування соціометричної процедури, розглянутої в даній роботі, а також інших методик, спрямованих на визначення вказаних показників. Прийняти рішення тренеру чи психологу, до якого типу психологічної сумісності належать гравці, дозволяє представлена в роботі типологія психологічної сумісності спортсменів, в якій виділяються чотири типи: 1 – «взаємоспрямована сумісність» з високими показниками соціометричного статусу та експансивності, 2 – «особистісно спрямована сумісність» з високим показником експансивності й низьким статусом, 3 – «командно спрямована сумісність» з високим показником соціометричного статусу та з низьким показником експансивності, 4 – «несумісність» із низькими показниками як соціометричного статусу, так і експансивності.

Збалансованого поєднання стосунків між спортсменами можна досягти за рахунок рівностатусних типів – перший і третій та другий і четвертий, як найбільш успішних для психологічної сумісності в ігрових командах. До цієї категорії можуть бути віднесені внутрішньоконандні стосунки, що мають у взаємних оцінках як взаємні позитивні, так і взаємні негативні оцінки.

Для уникнення конфліктних стосунків або для зниження їх прояву необхідно уникати тісної взаємодії гравців із протилежних типів – першого і четвертого, другого і третього.

Варто звернути увагу на те, що значно менше взаємних дружніх виборів у представників першого і другого типів, що є результатом недооцінки відповідних оцінок представниками другого типу від більш високостатусного першого типу.

Для досягнення кращої взаємодії в команді необхідно уникати можливих поєднань стосунків між спортсменами рівноекспансивних типів із різним статусом (третього і четвертого, першого і другого), які характеризуються відчуженістю, унаслідок чого, під час взаємодії з партнерами не прагнуть до розвитку порозуміння та взаємодоповнюваності.

Таким чином, підвищення ефективності командної взаємодії можна досягнути за рахунок поєднання спортсменів з першим та третім типом і уникнення поєднань першого типу з четвертим, який має найбільшу кількість проблем. Це підтверджується тим, що кількість дружніх діад зменшується від першого типу до четвертого, і зростає кількість представників конфліктних і різнопланових стосунків.

Покращання спрацьованості, узгодженості командних дій можна досягнути за рахунок психологічної сумісності спортсменів: найбільш адаптивних, не тривожних, які повинні грати основні ролі у вирішенні стресових завдань, зі спортсменами, які потребують командної підтримки, командної думки, прийняття рішення разом з іншими партнерами. Спортсмени з високим рівнем тривожності не допускаються до виконання завдань, пов'язаних із високим фізичним і психічним навантаженням. При

цьому потрібно пам'ятати, що сумісність за фактором «тривожність–адаптивність» забезпечується за принципом схожості, а сумісність за фактором «лідерство–підлеглість» – за принципом доповненості. Домінантні спортсмени, як правило, беруть під свою опіку конформних партнерів команди, які шукають підтримки і підкоряються, останні ж забезпечують задоволеність доміантних гравців у реалізації лідерських потреб. Обидві сторони виграють від взаємодії. Спортсмени з вираженою тривожністю не користуються повагою й авторитетом у партнерів, тоді як адаптивні спортсмени дуже успішні у взаємодії в рамках команди.

Погіршення взаємодії, спрацьованості спортсменів у команді буде виникати тоді, коли, по-перше, високоекспансивні гравці прагнутимуть до розширення своїх соціальних контактів через залучення до них замкнених, низькоекспансивних партнерів. При цьому вони діють досить коректно, унаслідок чого не очікують і, як правило, не зустрічають різкої негативної відповідної реакції. Результатом є прагнення продовжувати активну взаємодію, що веде до високого ступеня задоволеності ними. По-друге, з боку низькоекспансивних спостерігається небажання йти на активні контакти, що викликає неможливість відкрито заявити протест через загальний позитивний настрій партнера. Усе це створює загальне негативне емоційне середовище в стосунках високоекспансивних партнерів і визначає негативне до них ставлення, що, рано чи пізно, призводить до конфліктних ситуацій і трати часу на їх вирішення. У даному випадку формуються переважно різнопланові стосунки, які не можна визнати оптимальними для кожної із сторін. Тобто основна частка конфліктів лежить у площині «горизонтальних» стосунків і залежить переважно від нездатності до ефективної взаємодії спортсменів із різним рівнем «тривожності–адаптивності». Однакові лідерські особливості конфлікуючих лише підкреслюють проблему, роблять конфлікт відкритим, видимим.

Виходячи з цього, для більш успішної взаємодії гравців необхідно встановити і підтримувати дружні стосунки між спортсменами в команді, що досягається за рахунок урахування однакового соціального статусу, що забезпечується фактором «тривожність–адаптивність», який включає поєднання особистісних якостей «закритість–товариськість», «безтурботність–заклопотаність», «практичність–мрійність», «сміливість–боязкість», «пасивність–активність» і «фрустрованість–нефрустрованість», а також різниці експансивності, що забезпечується фактором «лідерство–підлеглість», який складається з особистісних якостей «штучність–природність» і «домінантність–конформність».

Отже, отримано поєднання особистісних якостей, які потрібно враховувати в педагогічній роботі зі спортсменами, під час формування позитивних стосунків, прогнозування можливих проблем у стосунках один з одним і для досягнення підвищення командних дій.

Для успішного функціонування команди спортсмени повинні мати схожість характеристик за фактором «тривожність–адаптивність» і розходження за фактором «лідерство–підлеглість». Таке поєднання забезпечує узгоджене виконання формальних та неформальних функцій: по-перше, схожість за фактором «тривожність–адаптивність» забезпечує функцію узгодженого вирішення соціальних та професійних завдань, спрямованих, насамперед, на зміну чи збереження неофіційної ситуації, командних норм, професійних знань, умінь, навичок та інших аспектів функціонування всередині команди, тобто забезпечує психологічну сумісність «по горизонталі»; по-друге, розходження (різномірність, компліментарність, взаємодоповнюваність) за фактором «лідерство–підлеглість» забезпечує функцію професійного впливу, надання допомоги і підтримки, підтримання ієрархічної структури команди, тобто психологічну сумісність «по вертикалі».

Підсумовуючи, можна відмітити, що в роботі з командою слід дотримуватися наступних педагогічних установок.

1. Досягнення першого рівня психологічної сумісності спортсменів як найоптимальнішого для підвищення ефективності командної взаємодії забезпечується перевагою в команді гравців з першим та третім типами сумісності; дружніми стосунками між партнерами, що підкреслюють їхню задоволеність один одним і вважаються найоптимальнішими в досягненні високого модельного рівня сумісності. Досягти переваги цих стосунків у команді можна за рахунок взаємодоповнюваності та схожості особистісних якостей «закритість–товариськість», «безтурботність–заклопотаність», «практичність–мрійність», «сміливість–боязкість», «пасивність–активність», «фрустрованість–нефрустрованість», «гнучкість–ригідність», «штучність–природність», «домінантність–конформність», «вільнодумність–спрямованість на командну думку», «комунікативність–емоційна стриманість», «мужність–обережність», «суворість–м'якість», «хитрість–наївність», «збудженість–терпимість», «раціональність–іраціональність», «ведучий–ведений», «проникливість–проникливість», «працездатність–працездатність», «практичність–практичність», «вольовий–вольовий», «добросовісність–добросовісність», «надійність–надійність».

Для визначення якостей, якими характеризуються спортсмени, необхідно використовувати психодіагностичні методики типу «16 факторний опитувальник Р. Кеттелла», яким користувалися в даній дисертації, а також методиками схожого типу.

2. Для підвищення ефективності командної взаємодії з урахуванням психологічної сумісності спортсменів необхідно чітко знати, що потрібно робити тренерам і що потрібно робити спортсменам у команді.

2.1. Рекомендації тренерам до спрямованості їхньої діяльності:

- Розвивати свої професійні та особистісні якості, які дозволяють підвищувати авторитет серед підопічних спортсменів у команді. Тренер, який виступає авторитетним лідером у команді може якісно управляти командою, адже спортсмени беззаперечно його слухаються і ним задоволені. Таким

чином, буде проявлятися психологічна сумісність на рівні «спортсмен–тренер».

- *У формальній обстановці:*

Намагатися комплектувати ланки, зв'язки, трійки, четвірки, п'ятірки для відпрацювання техніко-тактичних дій за рахунок психологічно сумісних спортсменів залежно від поєднання розглянутих вище особистісних якостей. Взаємодія буде протікати в повному взаєморозумінні, у вияві допомоги один одному, задоволеності діями один одного, в обговоренні точки зору і прийнятті правильного рішення, що скоротить час процесу спрацьованості на тренуваннях і підвищить ефективність дій на змаганнях.

Підбирати спортсменів за функціями, які відповідають їхній психологічній сумісності, і пояснювати важливість цих функцій у досягненні кращої спрацьованості. Тренер повинен розподілити спортсменів за функціями так, щоб це відповідало ігровим амплуа і було враховано їхню сумісність. Це досягається, коли одні спортсмени більш схильні до підлеглості, інші – до лідерства, одні – до конформності, інші – до домінантності, одні до активності, інші – до пасивності, коли двоє чи більше спортсменів рівною мірою схильні до практичності, працездатності, надійності тощо. Тренер, залежно від цього, може будувати тактичну схему ведення боротьби і встановлювати акцент чи то на захисті, чи то на нападі, підсилюючи взаємодію спортсменів. Разом з цим тренер має пояснювати важливість кожної функції, які необхідно виконувати спортсменам для підвищення їхньої взаємодії, адже чим більша кількість гравців команди сприймає свої функції як неважливі, тим менш ефективною стає їх взаємодія.

Використовувати психологічну сумісність між спортсменами основного та запасного складу для підтримання успішності взаємодії. Гравці, які займають основні місця, під дією втоми можуть знижувати свою активність і погіршувати взаємодію між партнерами. Тренер,

знаючи характеристики гравців запасного складу, може підбирати таких спортсменів, які за своїми якостями підходять в ту чи іншу зв'язку, і, не зменшуючи інтенсивності взаємодій, досягнути успіху.

- *У неформальній обстановці:*

Організовувати проживання у кімнатах спортсменів, які психологічно сумісні між собою. Уникати поселення у кімнату спортсменів, які неприємні один одному.

Підвищити ідентичність команди. Тренер може підсилювати психологічну сумісність спортсменів та організовувати несумісних засобом ідентичності гравців команди. Це досягається, наприклад, коли команда має своє екіпірування, спеціальні куртки, костюми, футболки тощо. Гравці будуть відчувати належність до своєї команди і цим самим прагнути до кращої взаємодії з метою підвищення авторитетності і місця команди серед інших команд.

Ураховуючи психологічну сумісність, тренеру необхідно організовувати розміщення спортсменів у місцях харчування та відпочинку.

Намагатись уникати утворення соціальних угруповань. На відміну від підгруп (зв'язок, трійок і т.д.), що являють собою групи спортсменів, які грають на одному місці (позиції) або виконують одне завдання, соціальні угруповання, що утворюються, як правило, корині лише кількох спортсменам, що відбивається на ефективності взаємодії в команді в цілому. Угруповання можуть призвести до порушення єдності команди, тому тренери повинні швидко вжити заходів для їх ліквідації. З цією метою можна використовувати заміну спортсменів у кімнаті, заохочення командних функцій тощо.

Підтримувати близький контакт гравців із командою. В межах команди існує неформальна структура, яка чинить суттєвий вплив на її функціонування. Тренер повинен знати, хто з гравців команди користується найбільшою популярністю і впливом в команді. Ці

спортсмени можуть бути проміжною ланкою в спілкуванні тренерського складу із гравцями і давати можливість тренеру мати уявлення про стосунки в команді.

Необхідно знати дещо із особистого життя кожного спортсмена команди. Гравці високо цінують прагнення тренера дізнатися про їхнє життя поза командою. Якщо тренер знає, коли у того чи іншого спортсмена день народження або відповідальний момент у житті, гравці відчують, що тренер про них піклується. Таким чином, необхідно цікавитися життям своїх підопічних, вислуховувати їхні проблеми, що дозволить встановити тісний зв'язок із тренером, а це позначиться на успішній роботі команди.

Проведення періодичних неформальних зборів команди. Протягом сезону тренер повинен проводити неформальні збори команди, на яких гравці можуть чесно і відкрито висловити свої зауваження. Під час таких зборів тренер може вести бесіди зі спортсменами, які несумісні з іншими, вияснити особистісні якості чи характеристики, які не задовольняють спортсменів один в одному, досягти гармонії в стосунках, вирішити можливі конфлікти, переглянути свої цілі тощо.

2.2. Рекомендації спортсменам до спрямованості їхньої діяльності:

- **Намагатися більше дізнатися про своїх партнерів по команді.**

Чим краще спортсмени знають один одного, тим легше сприймаються індивідуальні відмінності та схожість у їхній психологічній сумісності. Це сприятиме тому, що гравці будуть чітко знати, який спортсмен і яким чином може себе проявити у взаємодії.

- **Допомагати партнерам.** Допомога один одному сприяє розвитку гармонії в команді і зближенню гравців. Це відбувається, якщо спортсмени психологічно сумісні між собою. У випадку, протилежному до цього, гравці, знаючи особливості один одного і використовуючи лідерів, можуть досягати

компромів, що з часом покращить їхню психологічну сумісність і взаємодію.

- **Забезпечення партнерів по команді позитивним заохоченням.**

Підтримка замість негативного ставлення або критичних зауважень сприяє розвитку довіри один до одного. Тому, спортсмени команди повинні бути особливо уважні до гравців, які відчують відповідні ускладнення. Підтримуючи і допомагаючи таким гравцям, вони тим самим створюють підтримку всій команді і підвищують свій авторитет серед партнерів.

- **Намагатися не звинувачувати** інших спортсменів команди у власних невдалих виступах. Звинувачення не приносить жодної користі і лише передують виникненню конфліктної ситуації. Коли спортсмени психологічно сумісні між собою, звинувачень не буває, а лише спостерігається дружня підтримка один одного. У випадку взаємодії несумісних спортсменів можна спостерігати часті суперечки між ними. Необхідно досягти оптимального поєднання спортсменів за фактором «симпатія–симпатія», уникаючи взаємодії спортсменів з антипатією. Це положення підтверджується правилом, яке стверджує, що люди здатні звинувачувати тих, які їм менше симпатичні і не зважати на тих, до яких вони відчують симпатію.

- **Досягнення взаєморозуміння через тренера.** Спортсмени команди повинні чесно і відкрито обговорювати з тренером усі питання. Чим краще один гравець розуміє інших, тим вища вірогідність гармонії і командного успіху.

- **Негайне вирішення можливих конфліктів.** Якщо спортсмени команди несумісні з тренером або з партнерами, мають з ними конфлікти, то вони мають взяти ініціативу на себе і намагатися вирішити цю проблему. Дуже важливо зробити це негайно, щоб не накопичувалися негативні емоції.

- **Завжди проявляти максимальну старанність і працездатність.** Не лише під час змагань, а й на тренуваннях необхідно проявляти максимальну працездатність, намагатися досягти взаєморозуміння з

партнерами. Це, як правило, позитивно впливає на підвищення статусу гравця в команді і визначає його як сумісним із нею.

2.3. Рекомендації тренерам у роботі з психологічно несумісними спортсменами, які створюють конфліктні ситуації.

- Тренер має намагатися уникати об'єднання психологічно несумісних гравців. З огляду на свої особистісні якості спортсмени можуть ненавмисно створювати конфліктні ситуації, які будуть погіршувати їхню взаємодію. В іншому випадку, спортсмени свідомо розуміють, що не можуть терпіти один одного. Необхідно враховувати, що взаємодія між спортсменами носить не суперечливий характер, якщо вона збалансована за рахунок якостей, які сприяють сумісності гравців. Із цією метою можна виділити наступні положення, свідоме або несвідоме порушення яких може призвести до конфлікту.

а) **узгодженість функцій спортсменів.** Кожний із партнерів може виконувати стосовного іншого різні функції, про що говорилося вище. Якщо партнер приймає встановлену функцію, то конфлікту, на цьому рівні, не відбувається. Тому у взаємодії тренеру важливо знати, яку функцію виконує гравець і якої функції він очікує від партнера. З точки зору психологічної сумісності спортсменів у команді, психологічно найкомфортнішою для гравця є функція лідера, ведучого. Але ця роль потенційно найбільш конфліктна, оскільки саме вона не влаштовує деяких партнерів. Для цього необхідне таке комплектування спортсменів, яке б гарантувало поєднання за якостями «лідерство–підлеглість», «ведучий–ведений»;

б) **узгодженість взаємозалежності між спортсменами у взаємодії.** Кожний спортсмен команди характеризується внутрішнім прагненням до волі і незалежності. Взагалі, кожна людина в ідеалі прагне робити те, що вона хоче і коли хоче. Однак у випадку спортивної команди воля кожного спортсмена не може забезпечуватися за рахунок волі тих партнерів, з якими відбувається взаємодія. Тому, якщо спортсмен

вважає свою залежність від партнера більшою, ніж він може дозволити, то це є причиною конфліктної поведінки з його боку і проявляється несумісність. Занадто велика залежність спортсмена від партнера обмежує його волю і може викликати конфлікт. Тому необхідно комплектувати гравців так, щоб поєднувалися спортсмени, які за своєю природою схильні до залежності і ті, які схильні до незалежності, домінування (наприклад, «домінантність–конформність», «залежність–незалежність»);

в). узгодженість самооцінки спортсмена й оцінки тренера, капітана. В процесі взаємодії спортсмени постійно оцінюють один одного. Гравцям притаманна оцінка своєї поведінки і результатів діяльності. Однак у команді є тренер і капітан, які також можуть оцінювати своїх підопічних, у результаті чого оцінки переплітаються. Найбільш інтенсивно, таким чином, процес взаємооцінки відбувається в діаді «домінування–підлеглість». Оцінюючи себе і результати своєї діяльності, спортсмен як основу оцінки частіше вибирає позитивні сторони своєї особистості і те, що йому вдалося зробити в ході роботи. За оцінки діяльності спортсмена тренером чи капітаном команди відбувається оцінювання того, чого спортсменові не вдалося зробити порівняно з нормативними вимогами до діяльності та її мети. Тому, для уникнення несумісності і конфліктних ситуацій спортсменів із тренером чи капітаном необхідно підкреслювати позитивні сторони досягнення своїх підопічних;

г) узгодженість взаємної допомоги спортсменів. У процесі життєдіяльності спортивної команди гравці надають допомогу один одному, при цьому, відбувається свідоме або підсвідоме фіксування наданої допомоги. Порушення балансу допомоги у взаємодії спортсменів супроводжується напруженістю і можливими конфліктами. Тому, необхідно комплектувати спортсменів так, щоб за природою їхньої особистості поєднувалися ті, які схильні до вияву

допомоги і турботи, і ті, які до цього не схильні. Взаємодія, таким чином, забезпечується сумісністю спортсменів у поєднанні «безтурботність–заклопотаність». З огляду на свої схильності, спортсмени не відчують дискомфорту і продовжують взаємодію. Також, взаємодія спортсменів у команді може протікати в поєднанні «проникливість–проникливість», адже такі спортсмени задоволені тим, що можуть допомагати і співчувати один одному;

д) **узгодженість втрат від взаємодії.** Отримані втрати і нанесений збиток один одному порушують взаємодію спортсменів і можуть стати основою конфлікту. Тому важливим моментом у взаємодії спортсменів у команді є таке комплектування, за якого досягається поєднання спортсменів за якостями «працездатність–працездатність», «добросовісність–добросовісність», «надійність–надійність». Це буде виступати профілактикою конфліктів між гравцями, знизить втрати і збитки кожного та приведе до ефективної взаємодії.

- Поряд із профілактикою конфліктів методом завчасного виявлення несумісних спортсменів у команді і гармонійного їх комплектування тренер може зіткнутися з конфліктом, який вже виник. Для цього йому необхідно сконцентрувати свою діяльність таким чином, щоб успішно для взаємодії гравців і команди в цілому вирішити конфлікти, що виникли. З цією метою усунення конфлікту між спортсменами може бути вирішене завдяки наступним установкам:

а) слід враховувати, що спортсмени володіють такими емоціями, при яких кожному важко спілкуватися один з одним. Звідси випливає, що перед тим, як почати роботу над сутністю проблеми, необхідно відділити проблему гравців і розібратися з нею окремо. При цьому, якщо не прямо, то опосередковано учасники конфлікту повинні прийти до розуміння того, що їм необхідно взаємодіяти один з одним і вирішувати проблему, що виникла, а не один з одним. Звідси випливає

наступна установка: *необхідно розмежувати учасників конфлікту і предмет конфлікту;*

б) потрібно націлити свою увагу на переборення недоліків, які є результатом концентрації уваги на позиціях конфлікуючих спортсменів, у той час як мета вирішення конфлікту полягає в задоволенні негативних інтересів. Звідси випливає наступна установка: *необхідно сконцентруватися на інтересах, а не на позиціях;*

в) у вирішенні конфлікту під час прийняття оптимальних рішень під тиском можуть виникнути труднощі. Спроби тренера прийняти рішення у присутності конфлікуючих сторін звужує його поле зору. Коли все поставлено на карту, здатність домовитися обмежена. Це висуває наступну установку: *необхідно розробити взаємовигідні варіанти;*

г) у вирішенні конфлікту примирення має відображати справедливі норми, а не залежати від волі кожної із сторін конфлікту (наявність певних справедливих критеріїв). Обговорюючи такі критерії, обидві сторони конфлікту можуть сподіватися на справедливе рішення. Випливає наступна установка: *наполягайте на використанні об'єктивних критеріїв.*

Такий методичний підхід дозволяє ефективно досягти поступового консенсусу у сумісному вирішенні проблем, без будь-яких втрат. Розмежованість між стосунками спортсменів і сутністю проблеми дозволяє вести справу один з одним просто і з розумінням, що веде до дружнього примирення.

Результати спостереження за спортсменами в досліджуваних командах дозволяють виділити деякі фактори, які можуть знижувати психологічну сумісність спортсменів у команді, призводити до їх конфліктності, а відтак, погіршувати взаємодію спортсменів у команді.

1. *«Психологічна втома» один від одного.*

Чому з'являється. Виникає тоді, коли гравцям, які володіють несумісними особистісними якостями, довго доводиться спілкуватися один з одним.

Що можна зробити. Потрібний відпочинок один від одного. Можна поставити одного із гравців в іншу ігрову зв'язку, де особисте спілкування з попереднім гравцем буде мінімальним. Або м'яко організувати на деякий час спілкування через посередника, наприклад, лідера команди.

2. *«Зміна мотивів».*

Чому з'являється. Змінюються життєві обставини, з'являється деякий, зовсім новий, інтерес. Сумісність гравців порушується. Виникає непорозуміння.

Що можна зробити. Потрібне чітке розуміння: що є пріоритетним для спортсмена тепер і куди він просувається у своїх мотивах. Рішення приймаються лише обґрунтовані.

3. *«Ревнощі до успіхів».*

Чому з'являються. Поява у декого із гравців успіхів у майстерності і житті викликає заздрість і демотивацію в партнерів по команді.

Що можна зробити. Доручити спортсмену, що домогся швидкого успіху, важке завдання і при усіх гравцях говорити, що йому потрібно ще попрацювати, щоб досягти успіхів. При цьому преміювати і підтримати, але не при всіх.

4. *«Недопохвала».*

Чому з'являється. Втрачається зворотний позитивний зв'язок через те, що усі плюси спортсмена відомі, він професіонал своєї справи, видно всі позитивні моменти, має бути зрозумілим його цінність. У результаті в партнера втрачається відчуття своєї значимості, падає інтерес, накопичується порожнеча, яку необхідно чимось заповнювати.

Що можна зробити. Взяти за мету щоденно робити позитивні заохочення, нехай навіть за незначне досягнення, щоб гравці не забували, що в них бачать «фундамент» загальної справи.

5. *«Проходження критичного моменту».*

Чому з'являється. Стимуване непорозуміння накопичується й у критичний момент призводить до вибуху.

Що можна зробити. Потрібний різкий викид емоцій, навіть голосно викричатись буде корисно. Головне – вимовити те, що давно мучить, і звільнитися від цього. Краще, звичайно, на одинці.

6. *«Рутинний ефект».*

Чому з'являється. Постійні місця тренувань, продовження тих самих комплексів вправ за єдиними стандартами тривалий час. Спортсмени сприймають один одного як щось неживе.

Що можна зробити. Потрібні термінові зміни (провести тренування на іншому майданчику, урізноманітнити арсенал засобів тренування тощо). Змінити стандартне обговорення проведених ігор, зробити цей процес більш неформальним.

ВИСНОВКИ

1. Узагальнення накопиченого у теоретичних джерелах досвіду провідних фахівців у сфері фізичного виховання і спорту дозволяє стверджувати, що у вивченні психологічної сумісності спортсменів у команді можна простежити два підходи: сумісність як умова ефективності спільної діяльності та сумісність як наслідок ефективності спільної діяльності. У цій роботі психологічну сумісність спортсменів розглядаємо як передумову ефективності спільної діяльності команди за взаємодії як у формальній, так і в неформальній сфері спортсменів.

2. Аналіз даних спеціальної літератури із вивчення психологічної сумісності дозволяє розглядати психологічну сумісність спортсменів як цілісну компоненту спільної діяльності команди, підґрунтям якої є суб'єктивне задоволення партнерів індивідуально-психологічними характеристиками один одного і як властивість кожного окремо взятого гравця команди, що дозволяє йому суб'єктивно оцінювати свою взаємодію з іншими гравцями в різних видах спільної життєдіяльності.

3. Результати дослідження показують, що характерними показниками, які визначають типи психологічної сумісності спортсменів, є суб'єктивне оцінювання спортсменами стосунків із командою, з одного боку, (індекс соціометричної експансивності), спільного ставлення гравців команди до кожного партнера, з іншого (індекс соціометричного статусу); індекс психологічної сумісності; діадні стосунки.

Типологія психологічної сумісності спортсменів у команді має чотири типи: I – «взаємоспрямована сумісність», II – «особистісноспрямована сумісність», III – «командноспрямована сумісність», IV – «несумісність».

4. Команди з високим індексом психологічної сумісності мають у своєму складі більше представників I-го та III-го типів, менше II-го та IV-го

типів і характеризуються перевагою дружніх стосунків; з низьким ІПС мають більше представників II-го та IV-го типів і менше I-го та III-го типів та мають переважно конфліктні й напружені стосунки; із середнім ІПС мають представників усіх типів майже однакового рівня і характеризуються як наявністю дружніх, так і конфліктних стосунків, проте з переважанням позитивних.

5. Фактичний матеріал дослідження дозволяє стверджувати, що на встановлення психологічної сумісності спортсменів у команді на рівні дружніх стосунків між спортсменами впливають однаковий статус, який забезпечується поєднанням особистісних якостей «тривожність–адаптивність», «закритість–товариськість», «безтурботність–заклопотаність», «практичність–мрійність», «сміливість–боязкість», «пасивність–активність», «фрустрованість–нефрустрованість», а також різниця експансивності, що визначається поєднанням особистісних якостей «лідерство–підлеглість», «штучність–природність» і «домінантність–конформність»; на рівні конфліктності – різниця за статусом як наслідок різниці поєднання особистісних якостей «тривожність–адаптивність»; на рівні різнопланових стосунків – різниця за соціометричним статусом при різниці поєднання особистісних якостей «лідерство–підлеглість», що стало підґрунтям для прогнозування психологічної сумісності спортсменів у команді.

6. Прогнозування психологічної сумісності спортсменів у команді можливе через створення моделі, яка обов'язково складається з трьох рівнів, де на першому рівні має бути 66 % спортсменів I-го типу сумісності, 9 % – II-го типу, 23 % – III-го типу, 2 % – IV-го типу; 75 % спортсменів з дружніми стосунками, 15 % спортсменів з різноплановими стосунками, 10 % – з конфліктними стосунками; на другому рівні – 30 % спортсменів I-го типу сумісності, 25 % – II-го типу, 30 % – III-го типу, 15 % – IV-го типу; 52 % спортсменів з дружніми стосунками, 27 % спортсменів з різноплановими стосунками, 21 % – з конфліктними стосунками; на третьому рівні – 7 % спортсменів I-го типу сумісності, 35 % – II-го типу, 15 % – III-го типу,

43 % – IV-го типу; 11 % спортсменів з дружніми стосунками, 29 % спортсменів із різноплановими стосунками, 60 % – з конфліктними стосунками.

7. У результаті апробації запропонованих рекомендацій підвищення ефективності командної взаємодії з урахуванням трирівневої моделі психологічної сумісності спортсменів спостерігається вірогідне збільшення показників змагальної діяльності команд: ефективність атакуючих дій команди «А» зросла з 57 % до 61 %, ефективність захисних дій знизилася з 67 % до 64 % ($p > 0,05$). У команді «Б» ефективність атакуючих і захисних дій зросла ($p < 0,05$) відповідно з 31 % до 47 % і з 37 % до 41 %. Показники ефективності атакуючих дій команди «В» зросли з 55 % до 60 % ($p < 0,05$), ефективність захисних дій залишилася незмінною і становить, як і раніше, 48 %. У команді «Д» ефективність дій в атаці зросла з 58 % до 64 %, показник ефективності дій у захисті також підвищився з 53 % до 60 %. Команда «Х» характеризується незначним зниженням ефективності атакуючих дій від 66 % до 65 % ($p < 0,05$), водночас ефективність дій у захисті зросла з 51 % до 55 %. У команді «Ф» спостерігається зростання ефективності атакуючих дій з 45 % до 57 % та незначне зниження ефективності захисних дій від 52 % до 51 %.

8. Зіставлення показників рівня психологічної сумісності спортсменів з ефективністю дій команд дало змогу визначити, що команди з високим рівнем психологічної сумісності характеризуються високою ефективністю захисних й атакуючих дій, команди з низьким рівнем психологічної сумісності мають низьку ефективність командних дій, команди з середнім рівнем психологічної сумісності характеризуються низьким показником атакуючих дій і відмінним показником захисних дій. Команда «А» з високим рівнем психологічної сумісності має оцінку «добре» з ефективності атакуючих дій із показником 57 %. У команді «Б» з низьким рівнем психологічної сумісності показник ефективності атакуючих дій становить 31 % (негативний), ефективність захисних дій становить 37 %, що є дуже

низьким показником. У команді «В» із високим рівнем психологічної сумісності ефективність атакуючих та захисних дій із показником відповідно – 55 % та 48 % має оцінку «добре». У команді «Д» із високим рівнем психологічної сумісності показники ефективності атакуючих і захисних дій становлять відповідно 58 % та 53 %. Команда «Х» із високим рівнем психологічної сумісності має «відмінні» показники як за ефективністю атакуючих, так і за ефективністю захисних дій – 66 % та 51 %. Команда «Ф» із середнім рівнем психологічної сумісності має такі показники: ефективність атакуючих дій становить 45 % в середньому за гру, що є низьким показником, однак показник ефективності захисних дій, що становить 52 %, має оцінку «відмінно».

Серед перспективних напрямів дослідження визначено такі: вивчення психологічної сумісності у спортивних командах різних ігрових видів спорту, що дасть змогу встановити динаміку та суттєві особливості і відмінні характеристики психологічної сумісності, починаючи від неспрацьованих команд і закінчуючи командами з чудовими результатами. Такий хід дослідження дасть змогу остаточно наблизитись до запитання «Що є підґрунтям психологічної сумісності спортсменів?» і вирішити його, збагативши спортивну науку важливими та вагомими даними.

**ПРОГНОЗУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СУМІСНОСТІ
СПОРТСМЕНІВ У КОМАНДІ
(на прикладі ігрових видів спорту)**

ДОДАТКИ

Додаток А

СИСТЕМА ЗБАЛАНСОВАНИХ ІНДИКАТОРІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ

ОПИТУВАЛЬНИЙ ЛИСТОК (Блок № 1)
(СЗІПК)

Шановні спортсмени!

Із метою вивчення потенціалу вашої команди просимо оцінити своїх партнерів за наведеними нижче характеристиками. Оцінка дається за шкалами і виставляється у відповідному бланку. При оцінюванні можна використовувати будь-який бал вказаного діапазону.

1. Оцініть Ваше ставлення до кожного члена команди за шкалою від –5 до +5 балів: де

- +5 – ставлюся з найвищим ступенем позитивуї;
- +4 – із високим ступенем позитивуї;
- +3 – із середнім ступенем позитивуї;
- +2 – із низьким ступенем позитивуї;
- +1 – із найнижчим ступенем позитивуї;
- 0 – ставлюсь нейтрально;
- 1 – із найнижчим ступенем негативуї;
- 2 – із низьким ступенем негативнуї;
- 3 – із середнім ступенем негативнуї;
- 4 – із високим ступенем негативнуї;
- 5 – ставлюся з найвищим ступенем негативну.

2. Оцініть, як до Вас, на вашу думку ставиться кожен член вашої команди за шкалою від –5 до +5 балів: де

- +5 – ставиться у найвищому ступені позитивно;
- +4 – у високому ступені позитивно;
- +3 – у середньому ступені позитивно;
- +2 – у низькому ступені позитивно;
- +1 – у найнижчому ступені позитивно;
- 0 – ставиться нейтрально;
- 1 – у найнижчому ступені негативно;
- 2 – у низькому ступені негативно;
- 3 – у середньому ступені негативно;
- 4 – у високому ступені негативно;
- 5 – ставиться у найвищому ступені негативно.

3. Оцініть якість прояву наполегливості в тренуваннях, відданість у змаганнях, результативність у змаганнях відповідно до ігрового амплуа, колективізм на майданчику (взаємодіє з командою чи грає індивідуально), тактичність ігрових дій кожного члена вашої команди за шкалою від 1 до 5 балів: де

- 5 – якості проявляються як внутрішня потреба;
- 4 – проявляються під впливом тренера чи команди;
- 3 – проявляються без особливого бажання, навіть під впливом оточуючого середовища;
- 2 – прояв якостей не стабільний;
- 1 – прояв якостей негативний.

ЩИРО ВДЯЧНІ ВАМ ЗА ДОПОМОГУ!

ОПИТУВАЛЬНИЙ ЛИСТОК (Блок № 2)
(ССІПК)

Шановні спортсмени!

Із метою вивчення потенціалу вашої команди просимо оцінити своїх партнерів за наведеними нижче характеристиками. Оцінка дається за шкалами і виставляється у відповідному бланку. При оцінюванні можна використовувати будь-який бал вказаного діапазону.

1. Оцініть, якою мірою кожний член вашої команди допомагає (заважає) Вам у тренуванні, за шкалою від –5 до +5 балів: де

- +5 – надає мені дуже велику допомогу в тренуванні;
- +4 – міра допомоги в тренуванні велика;
- +3 – середня;
- +2 – низька;
- +1 – дуже низька;
- 0 – фактично не допомагає, але і не заважає;
- 1 – майже не створює труднощів у тренуванні;
- 2 – створює труднощі;
- 3 – створює середні труднощі;
- 4 – створює великі труднощі;
- 5 – створює мені дуже великі труднощі в тренуванні.

2. Порівняйте важливість для кожного члена вашої команди її інтересів та його особистих за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – якщо його особисті інтереси стикаються з інтересами команди, то він без вагань по жертвує особистими інтересами на користь суспільних;
- 9 – бажання по жертвувати особистими інтересами на користь суспільних надзвичайно високе;
- 8 – дуже високе;
- 7 – високе;
- 6 – вище середнього;
- 5 – особисті інтереси і загальнокомандні інтереси для нього однаково важливі;
- 4 – бажання по жертвувати особистими інтересами на користь суспільних нижче середнього;
- 3 – низьке;
- 2 – дуже низьке;
- 1 – бажання по жертвувати особистими інтересами на користь суспільних занадто низьке; якщо його особисті інтереси стикаються з інтересами команди, то він без вагань по жертвує суспільними інтересами на користь особистих.

3. Оцініть якість виконання технічних елементів кожним членом вашої команди за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – технічні елементи виконує з найвищою якістю;
- 9 – якість виконання технічних елементів надзвичайно висока;
- 8 – дуже висока;
- 7 – висока;
- 6 – вище середнього;
- 5 – якість виконання технічних елементів середня;
- 4 – нижче середнього;
- 3 – низька;
- 2 – дуже низька;

1 – занадто низька; взагалі не володіє технікою, не технічний, не координаційний.

4. Оцініть якість виконання тактичних дій кожним членом вашої команди за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – тактичні дії виконує із вищою якістю;
- 9 – якість виконання тактичних дій надзвичайно висока;
- 8 – дуже висока;
- 7 – висока;
- 6 – вище середнього;
- 5 – якість виконання тактичних дій середня;
- 4 – нижче середнього;
- 3 – низька;
- 2 – дуже низька;
- 1 – занадто низька; взагалі не розуміє тактичних дій, комбінацій на майданчику, не тактичний, відсутнє тактичне, ігрове мислення.

5. Оцініть ступінь фізичної підготовленості кожного члена вашої команди за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – чудово фізично підготовлений, володіє необхідними спеціальними фізичними якостями;
- 9 – фізична підготовленість надзвичайно висока;
- 8 – дуже висока
- 7 – висока
- 6 – вище середнього;
- 5 – фізична підготовленість середня;
- 4 – нижче середнього;
- 3 – низька;
- 2 – дуже низька;
- 1 – занадто низька; взагалі фізично не підготовлений, необхідні спеціальні фізичні якості не розвинуті.

6. Оцініть ступінь відповідності кожного члена вашої команди його ігровим функціям (амплуа) за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – блискуче виконує поставлене для нього завдання, знає всі особливості даного ігрового амплуа;
- 9 – ступінь відповідності ігровому амплуа надзвичайно високий;
- 8 – дуже високий;
- 7 – високий;
- 6 – вище середнього;
- 5 – виконує поставлене для нього завдання середньою мірою;
- 4 – нижче середнього;
- 3 – ступінь відповідності ігровому амплуа низький;
- 2 – дуже низький;
- 1 – занадто низький; взагалі не підходить для виконання відведеного йому завдання, а сам уперто намагається зайняти відповідне ігрове амплуа.

7. Оцініть працездатність кожного члена вашої команди над удосконаленням елементів техніки і розучуванням нових прийомів за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – винятково працездатний, ніколи не сидить склавши руки, любить працювати, може тренуватися і після закінчення основного часу, відведеного для тренування;
- 9 – працездатність надзвичайно висока;
- 8 – дуже висока;
- 7 – висока;
- 6 – вище середнього;

- 5 – працездатність середня;
- 4 – нижче середнього;
- 3 – низька;
- 2 – дуже низька;
- 1 – занадто низька; взагалі непрацездатний, була б нагода, він нічого не робив би цілими днями, тренується з небажанням.

8. Оцініть результативність у змаганнях кожного члена вашої команди відповідно до амплуа за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – завжди і чудово результативний;
- 9 – результативність у змаганнях надзвичайно висока;
- 8 – дуже висока;
- 7 – висока;
- 6 – вище середнього;
- 5 – результативність у змаганнях середня;
- 4 – нижче середнього;
- 3 – низька;
- 2 – дуже низька;
- 1 – занадто низька; результативність у змаганнях взагалі не проявляється.

ЩИРО ВДЯЧНІ ВАМ ЗА ДОПОМОГУ!

ОПИТУВАЛЬНИЙ ЛИСТОК (Блок № 3)
(СЗПК)

Шановні спортсмени!

Із метою вивчення потенціалу вашої команди просимо оцінити своїх партнерів за наведеними нижче характеристиками. Оцінка дається за шкалами і виставляється у відповідному бланку. При оцінюванні можна використовувати будь-який бал вказаного діапазону.

1. Оцініть ступінь розвитку творчих якостей кожного члена вашої команди за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – винятково розумна, ерудована, кмітлива людина;
- 9 – творчі якості надзвичайно високі;
- 8 – дуже високі;
- 7 – високі;
- 6 – вище середнього;
- 5 – творчі якості розвинуті посередньо;
- 4 – нижче середнього;
- 3 – творчі якості низькі;
- 2 – дуже низькі;
- 1 – занадто низькі; нерозумний, майже нічого не знає і не розуміє, повільно кмітлива людина.

2. Оцініть вихованість кожного члена вашого колективу за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – добре вихована людина, порядна, чесна;
- 9 – вихованість надзвичайно висока;
- 8 – дуже висока;
- 7 – висока;
- 6 – вище середнього;
- 5 – вихованість посередня, моральні якості чітко не виражені;

- 4 – нижче середнього;
- 3 – вихованість низька;
- 2 – дуже низька;
- 1 – вихованість занадто низька, людина вкрай непорядна, нечесна.

3. Оцініть ступінь відповідальності кожного спортсмена за шкалою від 1 до 10

балів: де

- 10 – він завжди готовий взяти на себе відповідальність, шукати причини помилок у собі, а не в оточуючих і особисто відповідати за свої дії;
- 9 – ступінь його відповідальності надзвичайно високий;
- 8 – дуже високий;
- 7 – високий;
- 6 – вище середнього;
- 5 – ступінь його відповідальності середній;
- 4 – нижче середнього;
- 3 – низький;
- 2 – дуже низький;
- 1 – він завжди уникає відповідальності, за будь-якої нагоди прагне перекласти відповідальність за прийняття рішень і за помилки на інших.

4. Оцініть ініціативність кожного члена вашої команди за шкалою від 1 до 10

балів: де

- 10 – ініціативний, виразний новатор, завжди готовий до змін, постійно прагне працювати по-новому, удосконалювати існуючі методи;
- 9 – ступінь ініціативності надзвичайно високий;
- 8 – дуже високий;
- 7 – високий;
- 6 – вище середнього;
- 5 – ступінь ініціативності середній;
- 4 – нижче середнього;
- 3 – низький;
- 2 – дуже низький;
- 1 – занадто низький, абсолютно неініціативний, виражений консерватор, була б нагода, він нічого не змінював.

5. Оцініть емоційну стійкість кожного члена вашої команди за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – роздратувати його практично неможливо, в будь-яких ситуаціях він завжди холоднокровний і діє навіть краще, ніж зазвичай;
- 9 – емоційна стійкість надзвичайно висока;
- 8 – дуже висока;
- 7 – висока;
- 6 – вище середнього;
- 5 – його емоційну стійкість в будь-яких ситуаціях можна оцінити як середню;
- 4 – нижче середнього;
- 3 – емоційна стійкість низька;
- 2 – дуже низька;
- 1 – занадто низька; в стресових ситуаціях завжди спантеличений, емоційний, ображається навіть на дрібниці.

6. Оцініть ступінь відкритості кожного члена вашої команди за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – відкрита людина, говорить прямо все, що думає, ніколи не маскує справжніх мотивів своїх дій;

- 9 – ступінь відкритості надзвичайно високий;
- 8 – дуже високий;
- 7 – високий;
- 6 – вище середнього;
- 5 – ступінь відкритості середній, людина не прихована, але і не особливо відкрита;
- 4 – нижче середнього;
- 3 – ступінь відкритості низький;
- 2 – дуже низький;
- 1 – занадто низький; людина прихована у всьому, навіть у дрібницях, завжди маскує справжні мотиви своїх дій.

7. Оцініть відповідність слова ділу у кожного члена вашої команди за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – завжди робить те, що говорить та обіцяє, навіть якщо це йому не вигідно;
- 9 – відповідність слова ділу надзвичайно висока;
- 8 – дуже висока
- 7 – висока;
- 6 – вище середнього;
- 5 – відповідність слова ділу середня, виконує приблизно 50% із того, що говорить і що обіцяє;
- 4 – нижче середнього;
- 3 – відповідність слова ділу низька;
- 2 – дуже низька;
- 1 – надзвичайно низька; його слова і обіцянки нічого не варті.

8. Оцініть вольові якості кожного члена Вашої команди за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – у нього «залізна» воля, він завжди робить те, що йому потрібно, а не те, що йому хочеться;
- 9 – вольові якості розвинуті на надзвичайно високому рівні;
- 8 – на дуже високому рівні;
- 7 – на високому рівні;
- 6 – вольові якості вище середнього;
- 5 – вольові якості у нього середні;
- 4 – нижче середнього;
- 3 – низькі;
- 2 – дуже низькі;
- 1 – занадто низькі; у нього зовсім немає сили волі, ніколи не може змусити себе робити те, що потрібно, а не те, що йому хочеться, завжди потурає своїм бажанням, іде на повіді в емоцій.

9. Оцініть почуття гумору у кожного члена Вашої команди за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – володіє чудовим почуттям гумору;
- 9 – надзвичайно високим;
- 8 – дуже високим;
- 7 – високим;
- 6 – почуття гумору у нього вище середнього;
- 5 – почуття гумору середнє;
- 4 – нижче середнього;
- 3 – низьке;
- 2 – дуже низьке;
- 1 – занадто низьке; людина взагалі не володіє почуттям гумору.

10. Оцініть міру агресивності кожного члена вашої команди за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – агресивність не спостерігається, людина розумно розцінює ситуацію, реагує на можливий конфлікт спокійно, виважено;
- 9 – агресивність розцінюється як майже відсутня;
- 8 – прояв агресивності дуже низький;
- 7 – низький;
- 6 – нижче середнього;
- 5 – прояв агресивності розцінюється як середній;
- 4 – вище середнього;
- 3 – високий;
- 2 – дуже високий;
- 1 – занадто агресивна людина, схильна фізично виражати свою агресію відносно інших людей і може застосовувати грубу фізичну силу.

11. Оцініть «колективізм–індивідуалізм» кожного члена вашої команди за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – повністю виражений колективіст, «людина команди», полюбає і може працювати в будь-якому колективі;
- 9 – надзвичайно високою мірою виражений колективіст;
- 8 – дуже високою мірою;
- 7 – високою мірою;
- 6 – колективізм виражений на рівні вище середнього;
- 5 – колективізм і індивідуалізм виражені в нього майже однаково;
- 4 – колективізм виражений на рівні нижче середнього;
- 3 – низькою мірою виражений колективіст, простежується деяка індивідуальність;
- 2 – дуже низькою мірою, майже індивідуаліст;
- 1 – повністю виражений індивідуаліст, найкраще працює на одинці; командний вид діяльності йому не підходить.

12. Оцініть «альтруїзм–егоїзм» кожного члена вашої команди за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – повністю виражений альтруїст, здатний пожертвувати заради інших членів команди всім, нічого за це не просячи;
- 9 – надзвичайно високою мірою виражений альтруїст;
- 8 – дуже високою мірою;
- 7 – високою мірою;
- 6 – альтруїзм виражений на рівні вище середнього;
- 5 – альтруїзм і егоїзм виражені у нього приблизно однаково;
- 4 – альтруїзм виражений на рівні нижче середнього;
- 3 – альтруїзм виражений низькою мірою, простежується деяка егоїстичність;
- 2 – дуже низькою мірою, майже егоїст;
- 1 – повністю виражений егоїст, завжди діє лише, виходячи із особистих інтересів, при чому шукає собі вигоду.

13. Оцініть ретельність (старанність) кожного члена вашої команди за шкалою від 1 до 10 балів: де

- 10 – всі закони, інструкції, розпорядження тренера він завжди намагається виконати вчасно і точно;
- 9 – ретельність (старанність) можна оцінити як надзвичайно високу;
- 8 – дуже високу;
- 7 – високу;
- 6 – ретельність (старанність) проявляється вище середнього;

- 5 – його ретельність (старанність) можна оцінити як середню;
- 4 – нижче середнього;
- 3 – ретельність (старанність) можна оцінити як низьку;
- 2 – дуже низьку;
- 1 – занадто низьку; всі закони, інструкції, розпорядження тренера він завжди виконує на тому рівні, на якому сам вважає за потрібне;

ЩИРО ВДЯЧНІ ВАМ ЗА ДОПОМОГУ!

№ з/п	2. Ставлення до мене										
	-5	-4	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	+4	+5
1											
2											
3											
4											
5											
6											
7											
8											
9											
10											
11											
12											

№ з/п	Прізвище та ампула	3. Оцінювальні якості																				Сума балів					
		наполегливість у тренуванні					відданість у змаганнях					результативність у змаганнях					колективізм на майданчику						тактичність ігрових дій				
		бали					бали					бали					бали						бали				
		5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1		5	4	3	2	1
1																											
2																											
3																											
4																											
5																											
6																											
7																											
8																											
9																											
10																											
11																											
12																											

Опитувальний бланк № 2

№ з/п	1. Заважає – допомагає										
	-5	-4	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	+4	+5
1											
2											
3											
4											
5											
6											
7											
8											
9											
10											
11											
12											

№ з/п	2. Командні інтереси – особисті інтереси										
	-5	-4	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	+4	+5
1											
2											
3											
4											
5											
6											
7											
8											
9											
10											
11											
12											

№ з/п	3. Технічна підготовленість										№ з/п	4. Тактична підготовленість									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1											1										
2											2										
3											3										
4											4										
5											5										
6											6										
7											7										
8											8										
9											9										
10											10										
11											11										
12											12										

№ з/п	5. Фізична підготовленість										№ з/п	6. Відповідність ігровим ампуа									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1											1										
2											2										
3											3										
4											4										
5											5										
6											6										
7											7										
8											8										
9											9										
10											10										
11											11										
12											12										

№ з/п	7. Працездатність над вдосконаленням										№ з/п	8. Результативність в змаганнях									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1											1										
2											2										
3											3										
4											4										
5											5										
6											6										
7											7										
8											8										
9											9										
10											10										
11											11										
12											12										

Опитувальний бланк № 3

№ з/п	1. Творчі якості										№ з/п	2. Вихованість									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1											1										
2											2										
3											3										
4											4										
5											5										
6											6										
7											7										
8											8										
9											9										
10											10										
11											11										
12											12										

№ з/п	3. Відповідальність										№ з/п	4. Ініціативність									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1											1										
2											2										
3											3										
4											4										
5											5										
6											6										
7											7										
8											8										
9											9										
10											10										
11											11										
12											12										

№ з/п	5. Емоційна стійкість										№ з/п	6. Відкритість членів команди									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1											1										
2											2										
3											3										
4											4										
5											5										
6											6										
7											7										
8											8										
9											9										
10											10										
11											11										
12											12										

№ з/п	7. Відповідність слова ділу										№ з/п	8. Вольові якості									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1											1										
2											2										
3											3										
4											4										
5											5										
6											6										
7											7										
8											8										
9											9										
10											10										
11											11										
12											12										

№ з/п	9. Почуття гумору										№ з/п	10. Агресивність									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1											1										
2											2										
3											3										
4											4										
5											5										
6											6										
7											7										
8											8										
9											9										
10											10										
11											11										
12											12										

№ з/п	11. Колективізм – індивідуалізм										№ з/п	12. Альтруїзм – егоїзм									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1											1										
2											2										
3											3										
4											4										
5											5										
6											6										
7											7										
8											8										
9											9										
10											10										
11											11										

№ з/п	13. Ретельність (старанність)									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1										
2										
3										
4										
5										
6										
7										
8										
9										
10										
11										
12										

ЩИРО ВДЯЧНІ ВАМ ЗА ДОПОМОГУ!

Додаток К

(зразок)

Бланк протоколу реєстрації командних дій

Команди _____ в матчі з командою _____

_____ « ____ » _____ 200 р.

(вид змагань)

(місто)

Тайм	Кількість атак своєї команди			ЕАД, %	ЕЗД, %	Кількість атак команди суперника			ЕАД, %	ЕЗД, %	Кількість проникаючих атак своєї команди			ЕАД, %	ЕЗД, %	Кількість проникаючих атак команди суперника			ЕАД, %	ЕЗД, %	
	усп.	зірв.	всього			усп.	зірв.	всього			усп.	зірв.	всього			усп.	зірв.	всього			

Усп. – успішні атаки

Зірв. – зірвані атаки

ЕАД – ефективність атакуючих дій

ЕЗД – ефективність захисних дій

Додаток М

Діадні стосунки у команді «А»

/	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1																				
2	<u>3/3</u>																			
3	<u>4/3</u>	<u>4/3</u>																		
4	<u>5/3</u>	4/0	4/4																	
5	<u>3/3</u>	<u>4/3</u>	4/4	<u>2/4</u>																
6	<u>3/3</u>	<u>3/3</u>	4/4	4/4	4/4															
7	<u>3/3</u>	<u>3/3</u>	4/4	<u>3/4</u>	<u>4/5</u>	4/5														
8	<u>3/3</u>	<u>3/3</u>	4/4	<u>4/5</u>	<u>3/5</u>	5/5	5/4													
9	0/3	<u>3/3</u>	<u>1/4</u>	0/5	<u>3/5</u>	<u>2/4</u>	<u>2/4</u>	<u>3/5</u>												
10	<u>3/3</u>	<u>4/3</u>	4/4	4/4	<u>4/5</u>	4/5	4/4	4/4	<u>4/1</u>											
11	<u>3/3</u>	<u>3/3</u>	4/4	<u>3/4</u>	<u>3/5</u>	4/5	4/4	<u>3/4</u>	<u>4/2</u>	4/4										
12	<u>5/3</u>	<u>5/3</u>	5/4	5/4	5/5	5/5	5/4	<u>5/3</u>	<u>5/3</u>	5/4	5/5									
13	<u>4/3</u>	<u>4/3</u>	5/4	<u>3/5</u>	<u>3/4</u>	4/4	4/4	<u>3/4</u>	4/0	5/4	4/5	5/5								
14	<u>5/3</u>	<u>5/3</u>	5/4	4/4	5/5	5/4	5/4	4/4	<u>4/2</u>	5/4	5/5	5/5	5/5							
15	<u>4/3</u>	<u>4/3</u>	4/4	4/4	<u>4/5</u>	<u>4/3</u>	<u>4/3</u>	<u>4/3</u>	4/0	4/4	<u>4/2</u>	4/5	4/5	4/4						
16	<u>4/3</u>	<u>4/3</u>	5/4	4/4	<u>3/2</u>	<u>4/3</u>	<u>4/3</u>	4/5	4/3	<u>5/1</u>	5/5	<u>4/2</u>	5/5	5/4	5/4					
17	<u>5/3</u>	<u>4/3</u>	4/4	4/4	4/4	5/5	<u>4/3</u>	4/5	4/0	4/4	4/5	4/5	<u>4/3</u>	4/4	4/4	4/4				
18	<u>4/3</u>	<u>4/3</u>	4/4	4/4	4/4	<u>3/2</u>	<u>4/3</u>	4/4	3/2	5/4	4/4	5/4	<u>4/2</u>	<u>3/4</u>	4/4	<u>3/3</u>	4/4			
19	<u>4/3</u>	<u>4/3</u>	4/4	4/4	4/4	4/5	4/4	4/4	<u>4/1</u>	4/4	4/5	4/5	4/5	4/5	4/4	4/5	4/4	4/4		
20	<u>5/3</u>	<u>4/3</u>	5/4	5/4	5/4	<u>5/3</u>	<u>5/3</u>	<u>4/3</u>	<u>5/1</u>	5/4	<u>5/3</u>	<u>5/3</u>	<u>5/3</u>	5/4	5/4	5/4	5/4	5/4	5/4	

Примітка: конфліктні д. – неспостерігається; напружені д. – (жирним шрифтом); д. симпатії – (підкресленим шрифтом); д. дружби – (жирним курсивом);

Додаток Р

Діадні стосунки у команді «Д»

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
1	■																													
2	3/0	■																												
3	0/0	<u>3/4</u>	■																											
4	0/0	<u>5/4</u>	<u>3/3</u>	■																										
5	3/0	<u>4/4</u>	<u>3/4</u>	0/5	■																									
6	0/0	<u>4/4</u>	<u>3/2</u>	<u>5/3</u>	<u>5/3</u>	■																								
7	5/0	<u>5/4</u>	<u>5/5</u>	5/0	<u>5/5</u>	<u>5/3</u>	■																							
8	5/0	<u>5/4</u>	<u>4/4</u>	5/0	<u>3/3</u>	<u>5/4</u>	<u>5/5</u>	■																						
9	5/0	<u>5/4</u>	<u>5/3</u>	5/0	<u>5/5</u>	<u>5/4</u>	<u>5/5</u>	<u>5/4</u>	■																					
10	5/0	<u>5/4</u>	<u>5/2</u>	5/0	<u>5/5</u>	<u>5/3</u>	<u>5/5</u>	<u>5/5</u>	<u>5/5</u>	■																				
11	5/0	<u>5/3</u>	5/0	5/0	<u>5/3</u>	<u>5/5</u>	<u>5/5</u>	<u>5/5</u>	<u>5/5</u>	<u>5/5</u>	■																			
12	0/0	3/0	0/0	0/0	2/0	0/0	5/0	5/0	5/0	5/0	5/0	■																		
13	4/0	<u>3/4</u>	<u>3/3</u>	3/0	<u>3/4</u>	<u>4/3</u>	<u>5/5</u>	<u>4/5</u>	<u>3/5</u>	<u>4/5</u>	<u>5/5</u>	4/0	■																	
14	0/0	4/0	4/0	3/0	4/0	4/0	5/0	5/0	5/0	5/0	5/0	0/0	5/0	■																
15	0/0	3/0	0/0	0/0	4/0	0/0	4/0	5/0	5/0	5/0	5/0	0/0	4/0	0/0	■															
16	0/0	<u>4/4</u>	<u>3/3</u>	3/0	<u>5/5</u>	0/0	<u>5/5</u>	<u>5/5</u>	<u>5/5</u>	<u>3/5</u>	5/0	0/0	<u>5/5</u>	5/0	0/0	■														
17	4/0	<u>3/4</u>	<u>4/4</u>	3/0	<u>5/5</u>	<u>4/5</u>	<u>5/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>3/5</u>	<u>4/5</u>	4/0	<u>4/4</u>	4/0	0/0	4/0	■													
18	0/0	3/0	0/0	0/0	3/0	0/0	5/0	5/0	5/0	5/0	0/0	4/0	0/0	0/0	0/0	4/0	■													
19	4/0	<u>3/4</u>	<u>1/3</u>	0/0	<u>3/3</u>	0/4	<u>4/5</u>	4/0	<u>3/5</u>	<u>3/5</u>	<u>3/5</u>	4/0	<u>3/5</u>	4/0	4/0	0/4	<u>3/4</u>	3/0	■											
20	4/0	<u>4/4</u>	<u>4/3</u>	4/0	<u>4/05</u>	<u>4/4</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	4/0	<u>4/5</u>	4/0	4/0	<u>4/3</u>	<u>4/4</u>	4/0	4/0	■										
21	0/0	4/0	4/0	0/0	4/0	5/0	5/0	4/0	5/0	5/0	5/0	0/0	5/0	0/0	0/0	5/0	4/0	0/0	0/0	4/0	■									
22	0/0	4/0	3/0	0/0	5/0	5/0	5/0	5/0	5/0	5/0	5/0	0/0	3/0	0/0	0/0	5/0	4/0	0/0	4/0	4/0	0/0	■								
23	4/0	<u>4/4</u>	<u>4/3</u>	<u>4/2</u>	<u>4/4</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	0/0	<u>4/4</u>	4/0	4/0	<u>4/4</u>	<u>4/4</u>	0/0	<u>4/3</u>	<u>4/4</u>	4/0	4/0	■							
24	4/0	<u>4/3</u>	4/0	4/0	<u>4/3</u>	<u>4/4</u>	<u>4/5</u>	<u>4/4</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	4/0	<u>4/4</u>	4/0	4/0	4/0	<u>4/4</u>	4/0	<u>4/3</u>	<u>4/4</u>	4/0	4/0	4/0	4/0	4/0	4/0	4/0	4/0	4/0	4/0
25	5/0	<u>5/3</u>	<u>5/3</u>	5/0	<u>5/3</u>	<u>5/4</u>	<u>5/5</u>	<u>5/5</u>	<u>5/5</u>	<u>5/5</u>	<u>5/5</u>	5/0	<u>5/3</u>	5/0	5/0	<u>5/3</u>	<u>5/4</u>	5/0	<u>5/4</u>	<u>5/4</u>	<u>5/4</u>	5/0	5/0	<u>5/5</u>	<u>5/4</u>	■				
26	3/0	<u>4/3</u>	3/	3/2	3/0	<u>2/4</u>	<u>4/4</u>	2/0	<u>2/5</u>	<u>2/5</u>	<u>3/5</u>	1/0	<u>3/3</u>	5/0	1/0	1/0	<u>2/4</u>	2/0	<u>2/4</u>	<u>2/4</u>	3/0	3/0	<u>3/4</u>	<u>4/4</u>	<u>4/5</u>	■				
27	5/0	<u>4/2</u>	4/0	0/0	<u>4/3</u>	0/4	<u>5/5</u>	<u>5/3</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	5/0	<u>5/4</u>	5/0	0/0	<u>4/4</u>	<u>4/4</u>	5/0	<u>5/3</u>	<u>4/4</u>	5/0	5/0	0/4	<u>5/4</u>	<u>5/5</u>	0/4	■			
28	<u>4/0</u>	<u>4/4</u>	4/0	<u>4/0</u>	<u>3/3</u>	<u>3/0</u>	<u>4/4</u>	<u>4/5</u>	<u>3/5</u>	<u>3/5</u>	<u>4/5</u>	0/0	<u>3/4</u>	<u>3/0</u>	<u>4/0</u>	<u>4/4</u>	<u>4/4</u>	<u>4/0</u>	<u>4/3</u>	<u>4/4</u>	<u>3/0</u>	<u>3/0</u>	<u>4/5</u>	<u>3/4</u>	<u>4/5</u>	<u>3/5</u>	4/0	■		
29	4/0	<u>3/4</u>	<u>4/4</u>	0/2	4/0	<u>3/5</u>	<u>5/5</u>	<u>3/3</u>	<u>3/5</u>	<u>3/5</u>	<u>3/5</u>	3/0	<u>4/4</u>	5/0	0/0	<u>3/5</u>	<u>4/5</u>	3/0	<u>4/4</u>	<u>3/4</u>	3/0	3/0	<u>4/5</u>	<u>4/4</u>	<u>3/5</u>	0/4	<u>3/3</u>	<u>3/3</u>	■	
30	3/0	<u>5/4</u>	<u>4/4</u>	0/2	<u>5/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/3</u>	<u>5/5</u>	<u>3/5</u>	<u>3/5</u>	4/0	<u>5/4</u>	5/0	0/0	<u>4/3</u>	<u>5/3</u>	3/0	<u>5/3</u>	<u>4/4</u>	4/0	5/0	<u>4/4</u>	<u>5/4</u>	<u>5/5</u>	0/4	<u>4/5</u>	<u>3/3</u>	<u>4/4</u>	■

Примітка: конфліктні д. – (в таблиці жирним підкресленим курсивом); напружені д. – (жирним шрифтом); д. симпатії – (підкресленим шрифтом); д. дружби – (жирним курсивом);

Додаток С

Діадні стосунки у команді «Х»

№	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32
1																																
2	4/5																															
3	5/5	5/4																														
4	0/5	0/2	0/5																													
5	4/5	4/4	4/5	0																												
6	0/5	0/5	0/5	0	0/5																											
7	-2/5	2/4	-3/5	0	5/5	5/0																										
8	4/5	4/4	4/5	0	1/5	0/0	0/-4																									
9	0/5	0/2	0/5	0	0/4	0/0	0/-3	1/0																								
10	0/5	0/2	0/5	0	0/5	0/0	0/4	3/0	0/0																							
11	4/5	4/4	4/5	0	4/5	4/0	4/4	2/0	4/0	4/0																						
12	0/5	0/3	0/5	0	0/4	0/0	0/4	3/0	0/0	0/0	0/4																					
13	0/5	0/2	0/5	0	0/3	0/0	0/-4	0/0	0/0	0/0	0/4	5																				
14	0/5	0/3	0/5	0	0/4	0/0	0/3	3/0	0/0	0/0	0/4	0	4																			
15	4/5	4/5	4/5	0	4/5	5/0	5/5	5/0	4/0	4/0	5/5	5	0	5																		
16	0/5	0/4	0/5	0	0/5	0/0	0/5	2/0	0/0	0/0	0/5	0	5	0	0/4																	
17	5/5	5/3	5/5	0	5/4	5/0	4/3	2/0	5/0	5/0	0/4	4	0	5	5/5	0																
18	0/5	0/3	0/5	0	0/4	0/0	0/3	0/0	0/0	0/0	5/4	5	3	0	0/4	0	0/5															
19	3/5	3/4	3/5	0	4/5	3/0	3/0	4/0	3/0	3/0	3/4	0	5	3	3/5	3	3/5	3														
20	5/5	5/3	5/5	0	5/5	4/0	5/5	4/0	5/0	5/0	5/4	0	0	4	5/4	4	5/5	0	5/3													
21	0/5	0/3	0/5	0	0/4	0/0	0/5	3/0	0/0	0/0	0/4	0	0	0	0/4	0	0/4	0	0/3	0/5												
22	0/5	0/1	0/5	0	0/5	0/0	0/0	5/0	0/0	0/0	0/4	4	0	0	0/5	0	0/5	0	0/4	0/5	5											
23	0/5	0/1	0/5	0	0/4	0/0	0/-1	3/0	0/0	0/0	0/4	1	5	0	0/4	0	0/5	0	0/3	0/5	0	0										
24	5/5	5/3	5/5	0	4/5	3/0	4/-2	3/0	5/0	4/0	4/4	0	4	4	4/4	4	3/5	4	5/3	4/4	0	0	0									
25	5/5	5/3	5/5	0	4/5	3/0	3/-2	5/0	5/0	5/0	4/4	0	0	2	4/4	3	0/5	0	5/3	3/5	0	0	5	5/4								
26	0/5	0/4	0/5	0	0/4	0/0	0/-2	0/0	0/0	0/0	0/4	0	0	0	0/4	0	0/4	0	0/3	0/4	5	5	4	0/4	0/3							
27	0/5	0/5	0/5	0	0/5	0/0	0/4	3/0	0/0	0/0	0/5	4	0	0	0/4	0	0/5	0	0/4	0/4	5	-5	0	0/5	0/5	5						
28	0/5	0/1	0/5	0	0/3	0/0	0/4	0/0	0/0	0/0	0/3	0	4	0	0/4	0	0/3	0	0/4	0/5	0	0	0	0/3	0/-2	4	5					
29	4/5	4/2	4/5	0	4/4	4/0	3/-2	3/0	4/0	4/0	4/4	3	0	4	4/4	4	4/5	4	4/3	4/4	0	0	0	4/5	4/4	0	0	0				
30	0/5	0/1	0/5	0	0/4	0/0	0/4	2/0	0/0	0/0	0/4	0	0	0	0/4	0	0/4	0	0/3	0/4	0	0	4	0/3	0/0	0	0	0	0/4			
31	0/5	0/3	0/5	0	4/4	4/0	-1/4	3/0	5/0	5/0	-1/5	0	0	0	-1/4	5	-2/5	2	2/3	2/4	4	4	0	1/3	1/3	0	0	0	-2/4	0		
32	0/5	0/4	0/5	0	0/5	0/0	0/4	2/0	0/0	0/0	0/4	0	0	0	0/4	0	0/5	0	0/3	0/4	0	0	0	0/4	0/0	4	4	4	0/4	0	0/-1	

Примітка: конфліктні д. – (в таблиці жирним підкресленим курсивом); напружені д. – (жирним шрифтом); д. симпатії – (підкресленим шрифтом); д. дружби – (жирним курсивом);

Додаток Т

Діадні стосунки у команді «Ф»

/	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	<u>5/2</u>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	<u>5/2</u>	-	<u>3/5</u>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5	<u>4/3</u>	-	<u>4/5</u>	<u>4/3</u>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	<u>4/2</u>	-	<u>4/5</u>	<u>4/4</u>	<u>4/4</u>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	<u>5/5</u>	-	<u>4/5</u>	<u>3/5</u>	<u>4/4</u>	<u>3/5</u>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	<u>4/2</u>	-	<u>5/5</u>	<u>4/5</u>	<u>5/4</u>	<u>5/4</u>	0/5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10	<u>4/2</u>	-	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/4</u>	<u>5/5</u>	<u>5/5</u>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	<u>5/2</u>	-	0/5	<u>4/5</u>	<u>5/5</u>	<u>5/4</u>	<u>5/5</u>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12	<u>4/3</u>	-	<u>3/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	<u>3/3</u>	-	<u>3/3</u>	<u>3/5</u>	<u>5/5</u>	<u>-1/3</u>	<u>3/5</u>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14	<u>3/1</u>	-	<u>3/2</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/4</u>	<u>4/5</u>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	<u>4/5</u>	-	2/0	<u>3/5</u>	<u>4/5</u>	<u>4/5</u>	<u>3/5</u>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
16	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17	<u>5/5</u>	-	0/0	<u>5/3</u>	<u>5/4</u>	<u>5/5</u>	<u>5/5</u>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
19	<u>4/5</u>	-	<u>3/5</u>	<u>3/5</u>	<u>3/4</u>	<u>4/4</u>	<u>4/5</u>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Примітка: конфліктні д. – (в таблиці жирним підкресленим курсивом); напружені д. – (жирним шрифтом); д. симпатії – (підкресленим шрифтом); д. дружби – (жирним курсивом); (-) – цим знаком позначено відсутність оцінок гравців команди, які не брали участі в опитуванні

Додаток У

Коефіцієнти кореляції особистісних якостей і показників психологічної сумісності

	ЕКСП	СТАТ	A	B	C	E	F	G	H	I	L	M	N	O	Q1	Q2	Q3	Q4	Ф1	Ф2	Ф3	Ф4	Ф5
ЕКСП	1,00																						
СТАТ	0,78	1,00																					
A	0,09	0,16	1,00																				
B	-0,74	0,09	0,54	1,00																			
C	-0,04	0,45	0,17	0,14	1,00																		
E	-0,92	0,06	0,17	0,08	0,31	1,00																	
F	-0,16	0,13	0,28	0,15	0,29	0,37	1,00																
G	0,13	0,24	0,70	0,88	0,25	-0,35	0,08	1,00															
H	-0,11	0,80	0,86	0,35	0,49	0,30	0,48	0,25	1,00														
I	0,55	0,46	0,33	-0,14	-0,10	-0,25	-0,45	-0,12	0,20	1,00													
L	-0,70	0,18	0,49	0,40	-0,17	0,32	0,22	-0,02	0,23	-0,42	1,00												
M	-0,14	0,05	0,13	-0,17	0,23	0,27	-0,25	-0,24	-0,32	0,40	-0,19	1,00											
N	0,72	0,08	-0,19	0,11	-0,42	-0,78	-0,20	0,12	-0,13	0,23	-0,13	-0,24	1,00										
O	0,05	0,79	0,80	0,66	0,46	-0,12	-0,24	0,62	0,51	0,44	0,31	-0,10	0,13	1,00									
Q1	-0,19	0,11	0,19	-0,11	0,10	0,17	0,13	-0,23	0,26	-0,13	0,15	-0,07	-0,13	-0,14	1,00								
Q2	0,11	0,74	-0,32	-0,14	-0,29	-0,22	-0,29	-0,79	-0,15	0,39	-0,11	0,32	0,10	0,29	-0,11	1,00							
Q3	-0,23	0,04	0,09	0,62	0,30	-0,12	0,39	0,22	0,21	-0,60	-0,13	-0,18	0,30	-0,33	-0,17	-0,13	1,00						
Q4	-0,08	0,64	0,72	-0,13	-0,33	-0,14	-0,11	0,88	0,42	0,12	0,24	-0,25	0,36	0,51	-0,15	0,32	-0,11	1,00					
Ф1	-0,12	0,18	0,30	0,12	0,30	-0,10	0,24	0,36	0,22	-0,32	-0,36	0,10	-0,27	-0,14	-0,20	-0,12	0,25	-0,40	1,00				
Ф2	0,72	0,10	0,29	0,15	0,13	0,41	0,32	-0,11	0,31	0,14	0,29	-0,35	-0,32	-0,14	0,25	-0,41	-0,25	0,28	0,21	1,00			
Ф3	0,30	0,15	0,08	0,53	-0,02	-0,38	0,41	0,26	0,10	-0,10	0,24	-0,20	0,30	-0,33	-0,18	-0,37	0,35	-0,24	-0,15	0,23	1,00		
Ф4	-0,04	0,02	0,52	-0,16	-0,11	0,13	0,12	0,27	0,34	-0,18	0,16	-0,11	0,13	-0,18	0,32	-0,24	0,26	-0,26	0,24	0,30	0,19	1,00	
Ф5	0,08	0,12	0,33	-0,34	-0,11	-0,10	-0,30	0,13	0,19	0,23	-0,35	0,22	0,39	0,06	-0,27	-0,12	-0,08	0,30	0,19	0,14	-0,10	0,25	1,00

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авенесян Г. М. Психологические факторы эффективности деятельности спортсменов в личных и командных соревнованиях (на материале фехтования): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Г. М. Авенесян. – М., 1985. – 25 с.
2. Агеев В. С. Психология межгрупповых отношений / В. С. Агеев. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 144 с.
3. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие / В. С. Агеев. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 239 с. – (Социально-психологические проблемы).
4. Андреев В. В. Формирование команды / В. В. Андреев. – М. : Сфера, 1999. – 543 с.
5. Андреев В. И. Конфликтология: искусство спора, ведение переговоров, разрешения конфликтов / В. И. Андреев. – М. : Нар. образование, 1995. – 127 с.
6. Андреева Г. М. Психология социального познания / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 288 с.
7. Антохин А. Направленное сопряжение в деятельности тренера и юного спортсмена / А. Антохин, В. А. Родионов // Современный олимпийский спорт и спорт для всех : материалы VI Международного научного конгресса. – Варшава, 2002. – Ч. 2. – Т. 46. – № 1. – С. 33–34.
8. Анцупов А. Я. Социально-психологическая оценка персонала: учеб. пособие для студ. вузов / А. Я. Анцупов, В. В. Ковалев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 303 с.
9. Асафов В. Г. Социально-психологические особенности самооценки группы как коллектива / автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / В. Г. Асафов. – М., 1985. – 20 с.

10. Асмолов А. Г. Деятельность и установка / А. Г. Асмолов. – М. : Изд-во МГУ, 1979. – 150 с.
11. Бабушкин Г. Д. Психологическая совместимость и срабатываемость в спортивной деятельности / Г. Д. Бабушкин, Е. В. Кулагина. – Омск : СибГАФК, 2001. – 110 с.
12. Бабушкин Г. Д. Психологическая совместимость и срабатываемость в различных видах спортивной деятельности / Г. Д. Бабушкин // Теория и практика физ. культуры. – 2005. – № 10. – С. 28–30.
13. Баткина Н. Б. Конфликтология: учеб. пособ. / Н. Б. Баткина. – Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – 111 с.
14. Баландин В. И. Прогнозирование в спорте / В. И. Баландин, Ю. М. Блудов, В. А. Плахтиенко. – М. : Физкультура и спорт, 1986. – 192 с.
15. Бестужева-Лада И. В. Исходные понятия / И. В. Бестужева-Лада // Рабочая книга по прогнозированию. – М. : Мысль, 1982 – С. 6–25.
16. Бэрн Р. С. Социальная психология группы: процессы, решения, действия / Р. С. Бэрн. – Питер, 2003. – 272 с.
17. Білий Б. В. Стиль індивідуальної поведінки особистості в конфлікті: навч.-метод. посіб. для самостійної роботи студентів / Б. В. Білий. – К. : Наук. світ : Ун-т внутр. справ МВС України, 2000. – 34 с.
18. Блудов Ю. М. Личность в спорте : очерки исследований спортсмена / Ю. М. Блудов, В. А. Плахтиенко. – М. : Сов. Россия, 1987. – 416 с.
19. Богданова Д. Я. Соревновательная успешность и совместимость партнеров в парах фигурного катания / Д.Я. Богданова, Л.Б. Амелина // Психологическое обеспечение спортивной деятельности : сб. науч. тр. – Л., 1988. – С. 13–20.
20. Бодалев А. А. Основы социально-психологической теории / А. А. Бодалев, А. Н. Сухова. – М., 1995. – 420 с.

21. Бодров В. А. Оценка психологической совместимости летных экипажей / В. А. Бодров, Н. В. Третьяков // Психол. журн. – 1990. – № 3. – С. 50–59.
22. Бодров В. А. Нелинейная модель мотивационной среды личности / В. А. Бодров, Г. В. Ложкин, А. Н. Плющ // Психол. журн. – 2001. – Т. 22, № 2. – С. 90–100.
23. Бойко В. В. Социально-психологический климат коллектива и личность / В. В. Бойко, А. Г. Ковалев, В. Н. Панферов. – М. : Мысль, 1983. – 207 с.
24. Бондаренко А. Ф. Социальная психотерапия личности / А. Ф. Бондаренко. – К. : КГПИИЯ, 1991. – 167 с.
25. Бринзак С. С. Психологічна сумісність та її оцінка в спортивній команді / С. С. Бринзак // 10-та наук. конф. [«Молода спортивна наука України»] : зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту; анотації, зміст та допоміжні індекси. – Львів : НВФ «Українські технології», 2006. – Т. 1. – вип. 10. – С. 36–41.
26. Бринзак С. С. Теоретичне обґрунтування оцінки психологічної сумісності в спортивній команді / С. С. Бринзак // 6-та Міжнар. наук.-практ. конф. [«Фізична культура, спорт та здоров'я нації»] : зб. наук. пр. – Вінниця, 2006. – С. 378–381.
27. Бринзак С. С. Психологічна сумісність та успішність спортивної команди / С. С. Бринзак // Теорія і методика фіз. виховання і спорту. – 2006. – № 3. – С. 71–75.
28. Брынзак С. С. Оценка психологической совместимости в спортивной команде / С. С. Брынзак // Материалы научной конференции «Рудиковские чтения». – М., 2007. – С. 23–24.
29. Бринзак С. С. Координатно-соціограмний аналіз міжособистісних стосунків членів спортивної команди / С. С. Бринзак // 11-та наук. конф. [«Молода спортивна наука України»] : зб. наук. пр. з галузі фіз.

- культури та спорту; анотації, зміст та допоміжні індекси. – Львів : НВФ «Українські технології», 2007. – Т. 4. – вип. 11. – 194 с.
30. Бринзак С. С. Психологічна сумісність як компонент успішності спортивної команди / С. С. Бринзак // *Методологія та технології практичної психології в системі вищої освіти : тези допов.* – К., НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – С. 43–44.
31. Бринзак С.С. Оцінка психологічної сумісності в спортивних командах на основі аналізу різних типів діадних стосунків / С.С. Бринзак // *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання та спорту.* – Харків : ХДАДМ (XXIII), 2007. – № 11. – С. 11–14.
32. Бринзак С.С. Аналіз психологічної сумісності спортсменів на основі порівняння між собою її інформативних компонентів / С.С. Бринзак // *12-та наук. конф. [«Молода спортивна наука України»] : зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту.* – Львів : НВФ «Українські технології», 2008. – Т. 1. – вип. 12. – С. 56–62.
33. Бринзак С. С. Координатно-социогамный анализ контактности игроков юношеской сборной команды Украины по футболу / С. С. Брынзак, М. И. Воробьев // *XII Междунар. науч. конгресс [«Современный олимпийский и паралимпийский спорт и спорт для всех»] : матер. конгр.* – М., 2008. – Т.1. – С. 153–154.
34. Бузник А. И. Психология взаимодействия в системе «тренер-спортсмен» / А. И. Бузник, Н. Ю. Волянюк, Н. Н. Дорошенко. – К. : ГНИИФКС, 2003. – 60 с.
35. Бурлачук Л. Ф. Введение в практическую психологию / Л. Ф. Бурлачук. – К. : Ника-Центр, 1997. – 126 с.
36. Бююль А., Цёфель П. SPSS: Искусство обработки информации : анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей / А. Бююль, П. Цёфель. – М., 2001. – 127 с.

37. Васильев В. Н. Познай других – найди себя : лекции о психол. типах и их отношениях / В. Н. Васильев, А. П. Рамазанова. – Томск, 1996. – 185 с.
38. Вердерберг Р. Психология общения : тайны эффективного взаимодействия / [Вердерберг Р., Вердеб К., Андреева И. и др.]. – М. : Олма-Пресс, 2003. – 318 с.
39. Викентьева Е. Н. Психическое здоровье в организации / Е. Н. Викентьева, Т. П. Емельянова, Д. Ридли. – Тверь : Изд-во Твер. гос. ун-та, 2004. – 113 с.
40. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека / В. К. Вилюнас. – М. : МПУ, 1990. – 187 с.
41. Винославська О. В. Людські стосунки: навч. посіб. / О. В. Винославська, М. П. Залигіна. – К. : Київ. вищ. інфор. центр, 2001. – 82 с.
42. Волков И. П. Социометрия как метод социальной психологии: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Игорь Павлович Волков. – Л., 1968. – 194 с.
43. Воронова В. И. Личностные качества футболистов высокой квалификации как вид модельных психологических характеристик / В. И. Воронова, С. Е. Шутова // Наука в олимп. спорте. – 2005. – № 2. – С. 34–41.
44. Воронова В. И. Психология спорта : навч. посіб. / В. И. Воронова. – К. : Олимп. л-ра, 2007. – 298 с.
45. Воробйов М. І. Психологічна сумісність та методика її дослідження / М. І. Воробйов, С. С. Бринзак // Теорія та методика фіз. виховання і спорту. – 2008. – № 1. – С. 86–90.
46. Воробьев М. И. Роль межличностных конфликтов и психологической совместимости в спортивной команде / М. И. Воробьев, С. С. Брынзак // Наука в олимп. спорте. – 2008. – №1. – С. 134–138.

47. Воробьев М. И. Роль личностных качеств в прогнозировании психологической совместимости спортсменов в командах / М. И. Воробьев, С. С. Брынзак // Спортивный психолог. – 2009. – № 2 (17). – С. 19–23.
48. Горская Г. Б. Психологическое обеспечение многолетней подготовки спортсменов : учеб. пособие / Г. Б. Горская. – Краснодар : [б. и.], 1995. – 178 с.
49. Гомельский А. Я. Управление командой в баскетболе / А. Я. Гомельский. – М. : Физкультура и спорт, 1985. – 160 с.
50. Гомельский А. Я. Докажи правоту победой / А. Я. Гомельский. – М. : Сов. Россия, 1987. – 160 с.
51. Горбов В. Д. Вопросы интегративной оценки групповой активности / В. Д. Горбов, А. М. Новиков. – М. : [б. и.], 1985. – Вып. 3. – С.13–21.
52. Гречинский А. Е. Найди в жизни гармонию / А. Е. Гричинский. – К. : Задруга, 2003. – 439 с.
53. Гринь В. Н. Психологические факторы результативности соревновательной деятельности (на материале хоккея) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / В. Н. Гринь. – М., 1986. – 18 с.
54. Гришенина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришенина. – СПб. : Питер, 2003. – 464 с.
55. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / [авт.-уклад. Даль В. И.]. – М. : Красный пролетарий : Олма-Пресс, 2006. – т. 3. – 572 с.
56. Данилин К. Е. Восприятие межличностных предпочтений в группе : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / К. Е. Данилин. – М., 1984. – 25 с.
57. Девяткина Е. Ю. Комплектование игрового состава команды высококвалифицированных баскетболисток с учетом психологической

- совместимости и срабатываемости игроков : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / Елена Юрьевна Девяткина. – Омск, 2005. – 140 с.
58. Дмитриев А. В. Социальный конфликт: общее и особенное / А. В. Дмитриев. – М. : Гардарики, 2002. – 524 с.
59. Дмитриев А. П. Управление конфликтами в процессе подготовки квалифицированных футболистов : дис. ... канд. пед. наук : 19.00.05 / Андрей Павлович Дмитриев. – Омск, 1991. – 245 с.
60. Донцов А. И. Психологическое единство коллектива / А. И. Донцов. – М. : Знание, 1982. – 63 с.
61. Донцов А. И. Проблемы групповой сплоченности / А. И. Донцов. – М. : Изд-во МГУ, 1979. – 218 с.
62. Донцов А. И. Психология коллектива : учеб. пособие / А. И. Донцов. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 208 с. – (Методологические проблемы исследования).
63. Дорофеев Е. Д. Внутригрупповая ответственность в условиях совместной деятельности: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / Е. Д. Дорофеев. – Рос. акад. наук; Ин-т психологии. – М., 1994. – 22 с.
64. Дунець Л. М. Психологія спілкування: навч. посіб для студ. спец. «Соц. педагогіка та практична психологія» / Л. М. Дунець. – Хмельницький : [б. и.], 2003. – 142 с.
65. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология / В. Н. Дружинин. – М. : [б. и.], 2000. – 318 с.
66. Дьяченко М. И. Психологический словарь-справочник / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : [б. и.], 2001. – 256 с.
67. Егорова М. С. Психология индивидуальных различий / М. С. Егорова. – М. : Планета детей ; Институт «Открытое общество», 1997. – 327 с.
68. Ермаков П. Н. Способ прогнозирования эффективности совместной деятельности на основе сочетания членов группы с разной функциональной латерализацией / П. Н. Ермаков // Методики

- социально-психологической диагностики личности и группы. – М., 1990. – С.128–135.
69. Жариков Е. С. Психология управления в хоккее / Е. С. Жариков, А. С. Шигаев. – М. : Физкультура и спорт, 1983. – 184 с.
70. Журавлев А. Л. Развитие концепции совместной деятельности в современной отечественной психологии / А. Л. Журавлев, Е. В. Шорохова // Психология совместной жизнедеятельности малых групп и организаций. – М. : Социум ; Ин. психол. РАН, 2001. – С. 120–135.
71. Журавлев А. Л. Психология совместной деятельности / А. Л. Журавлев. – М. : Ин. психол. РАН», 2005. – 640 с.
72. Журов М. С. Афіліація та влада як соціально-психологічний феномен в організації спільних відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 / М. С. Журов. – Х. : Уні-т внутр. справ, 2001. – 20 с.
73. Загайнов Р. М. Психолог в команде: из дневника психолога / Р. М. Загайнов. – М. : Физкультура и спорт, 1984. – 144 с.
74. Запорожанов В. А. Прогнозирование и моделирование в спорте / В. А. Запорожанов, В. Н. Платонов // Теория спорта. – К. : Вища школа, 1987. – С. 350–371.
75. Захарова О. В. Значение психолого-педагогических критериев отбора в подготовке спортсменов высшей квалификации / О. В. Захарова, Б. В. Килейман // XXXIV науч. конф. : тезисы докл. – Омск, 1988. – С. 164–166.
76. Зинкевич-Естигнеева Т. Д. Теория и практика командообразования : современная технология создания команд / Зинкевич-Естигнеева Т. Д. – М. : Речь, 2004. – 290 с.
77. Иванова Н. И. Исследование взаимоотношений в спортивном коллективе / Н. И. Иванова // XI Всесоюз. науч.-практ. конф. психологов спорта: тез. докл. – Минск, 1990. – С. 251–252.

78. Ильин А. Б. Психологический анализ причин конфликтов в спортивных командах / А. Б. Ильин // Спортивный психолог. – 2004. – № 3. – С. 27–30.
79. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий / Е. П. Ильин. – СПб : Питер, 2004. – 702 с.
80. Ильин Е. П. Психология спорта / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2008. – 352 с. – (Серия «Мастера психологии»).
81. Карниловская С. Я. Психологические факторы формирования коллектива / С. Я. Карниловская – К. : Изд-во «Знание» УССР, 1977. – 24 с.
82. Кенани С. Структура психологического климата спортивной команды / С. Кенани // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. / за ред. Єрмакова С.С. – Харків: ХДАДМ (ХХІІІ), 2002. – № 28. – С. 35–40.
83. Кенани С. Стиль руководства и психологический климат спортивной команды / С. Кенани // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. / від. Ред. Єрмакова С.С. – Харків: ХДАДМ (ХХІІІ), 2003. – № 14. – С. 89–96.
84. Кенани С. Индикаторы психологического климата спортивной команды : дис. ... канд. наук по физ. воспитанию и спорту : 24.00.01/ Кенані Слім Бен Ріда. – К. : НУФВСУ, 2005. – 196 с.
85. Кинчер Д. Книга о твоих знакомых : 40 – тестов экспериментов / Д. Кинчер; [пер. с англ. А. Голубев]. – СПб. : Питер, 1997. – 224 с.
86. Коломийцев Ю. А. Взаимоотношения в спортивной команде / Ю. А. Коломийцев. – М. : Физкультура и спорт, 1984. – 128 с.
87. Коломийцев Ю. А. Социально-психологический климат спортивного коллектива : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / Ю. А. Коломийцев. – Минск, 2001. – 208 с.
88. Ковальова Т. В. Великий тлумачний словник української мови / [авт.–уклад. Ковальова Т. В.]. – К. : Фоліо, 2005. – 767 с.

89. Коломинский Я. Л. Психология взаимоотношений в малых группах / Я. Л. Коломинский. – Минск : Тетра-Системас, 2000. – 392 с.
90. Корниенко В. И. Команда: Формирование, управление, эффективность / В. И. Корниенко. – Пермь : Зап.-Урал. ин-т экономики и права, 1999. – 272 с.
91. Корольчук М. С. Психодіагностика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / М. С. Корольчук, В. І. Осьодло. – К. : Ельга, Ніка-центр, 2004. – 400 с.
92. Косолапов В. В. Методология социального прогнозирования / В. В. Косолапов. – К. : Вища школа, 1981. – С. 99–152.
93. Костюкевич В. М. Специальная подготовка спортсменов различных игровых амплуа в хоккее на траве : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / В. М. Костюкевич. – ВНИИФК. – М., 1990. – 24 с.
94. Костюкевич В. М. Интегральная оценка технико-тактической деятельности футболистов в процессе игры / В. М. Костюкевич // Актуальные вопросы развития футбола : III Всеукраин. науч.-практич. конф. – К., 2003. – С. 88–95.
95. Кричевский Р. Л. Межличностная совместимость в малых группах / Р. Л. Кричевский, И. Б. Антонова // Психолого-педагогические проблемы общения. – М., 1980. – С. 34–47.
96. Кричевский Р. Л. Психология малой группы : теор. и прикладные аспекты / Р. Л. Кричевский, Е. М. Дубовицкая. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 207 с.
97. Кричевский Р. Л. Межличностная совместимость в спортивном игровом коллективе / Р. Л. Кричевский, М. М. Рыжак // Теория и практика физ. культуры. – 1980. – № 3. – С. 5–8.
98. Кричевский Р. Л. Социальная психология : личность и общение / Р. Л. Кричевский. – М., 2000. – 231 с.

99. Круткин С. В. Психологическая совместимость как фактор оптимизации комплектования первичных воинских подразделений : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 – социальная психология / Сергей Владимирович Круткин. – М. : Военный ун-т, 2004. – 165 с.
100. Кубланов М. М. Психолого-педагогические особенности конфликта в спорте / М. М. Кубланов, С. Н. Монастырев. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. – 269 с.
101. Кудерміна О. І. Інструментальне спілкування як чинник успішності сумісної ігрової діяльності (на прикладі кваліфікованих волейболістів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. : спец. 19.00.05 / О. І. Кудерміна. – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 2000. – 21 с.
102. Лебедев В. И. Психология и психопатология одиночества и групповой изоляции : учеб. пособ. для гуманит. вузов. / В. И. Лебедев. – М. : ЮНАТИ-ДАНА, 2002. – 407 с.
103. Лысенко Ю. Н. Психологические основы повышения эффективности профессиональной деятельности : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра психол. наук: спец. 19.00.03. / Ю. Н. Лысенко. – СПб, 1992. – 52 с.
104. Лунев Ю. А. Социально-психологические факторы детерминации поведения группы в межгрупповом взаимодействии: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / Ю. А. Лунев. – М. : Ин-т психологии : АН СССР, 1991. – 22 с.
105. Ложкин Г. В. Психолого-педагогические аспекты общения в воинских коллективах / Г.В. Ложкин, К. Д. Вербицкий, А. В. Медведев, П.Я. Шарко // Вопросы оптимизации системы отбора и подготовки военных специалистов : тематич. науч.-технич. сб. – К., 1983. – № 3. – С. 32–35.
106. Ложкин Г. В. Методика формирования малых групп с учетом межличностных и операционных аспектов взаимодействия операторов

- / Г. В. Ложкин, А. Д. Глоточкин, В. В. Спасенников // Психол. журн. – 1986. – № 1. – С. 22–29.
107. Ложкин Г. В. Психологический климат трудового коллектива / Г. В. Ложкин. – К. : Изд-во «Знание» УССР, 1988. – 48 с.
108. Ложкин Г. В. Конфликт: Мужчины и женщины / Г. В. Ложкин, Н. Н. Дорошенко // Персонал. – 1999. – № 5. – С. 84–88.
109. Ложкин Г. В. Интерперсональные конфликты в спортивной команде / Г. В. Ложкин // Человек в мире спорта: новые идеи, технологии, перспективы. – М. : РГАФК, 2000. – С. 379–381.
110. Ложкин Г. В. Практическая психология в системах «человек–техника»: учеб. пособие / Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель. – К. : МАУП, 2003. – С. 244–251.
111. Ложкін Г. В. Психологічна дистанція як фактор організаційного клімату / Г. В. Ложкін, Н. Ю. Волянюк // Соціальна психологія. – 2004. – № 4 (6). – С. 36–42.
112. Ложкин Г. В. Инновационный метод оценки взаимоотношений в спортивной команде / Г. В. Ложкин, Н. Ю. Волянюк, С. С. Брынзак // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. праць. – Рівне, 2007. – Вип. 38. – С. 9–12.
113. Ложкін Г. В. Команда як колективний суб'єкт діяльності в соціальній організації / Г. В. Ложкін // Соціальна психологія. – 2005. – № 6(14). – С. 52–58.
114. Ложкин Г. В. Координатно-социогаммный анализ межличностных отношений членов спортивной команды / Г. В. Ложкин, С. С. Брынзак // Спортивный психолог. – 2007. – №2 (11). – С. 33–38.
115. Ломов Б. Ф. Совместная групповая деятельность людей, формирование трудовых коллективов и психологические аспекты управления ими / Б. Ф. Ломов // Правовые и социально-психологические аспекты управления. – М., 1972. – С. 54–59.

116. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.
117. Луковников Н. Н. Совершенствование социально-психологического климата первичных коллективов / Н. Н. Луковников // Современные проблемы психологии управления. – М. : Изд-во Ин-та психол. РАН, 2002. – С. 342–355.
118. Лутошкин А. Н. Некоторые приемы диагностики уровня развития коллектива в юношеских группах / А. Н. Лутошкин // Социально-психологические проблемы личности и коллектива школьников и студентов. – Ярославль: Изд-во Яросл. пед. ин-та, 1976. – С. 9–15.
119. Луценко Ю. В. Формирование психологического климата спортивной команды в тренерской деятельности: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / Ю. В. Луценко. – Л. : ГАФК, 1997. – 21с.
120. Мальчиков А. В. Сыгранность и сплоченность спортивных команд / А. В. Мальчиков // Всесоюзный симпозиум : тезисы. – Л., 1970. – С. 37.
121. Мансуров Н. С. Морально-психологический климат и его изучение / Н. С. Мансуров // Пути совершенствования морально-психологического климата в трудовых коллективах : сб. науч. тр. – М. : [б. и.], 1982. – С. 10–11.
122. Марищук В. Л. В чем сила сильных / В. Л. Марищук, Е. А. Пеньковский. – М. : Изд-во ВЗПИ, 1992. – 192 с.
123. Марищук В. Л. Методики психодиагностики в спорте / [Марищук В. Л., Блудов Ю. М., Плахтиенко В. А., Серова Л. К.]. – М., 1984. – 191 с.
124. Маслякова О. С. Формирование игровой коммуникации в условиях неопределенности ситуаций у юных баскетболисток : дис. ... канд. пед. наук / О. С. Маслякова – Тобольск, 2005. – 166 с.

125. Матюшкин В. С. Влияние типа личности на категоризацию в межличностном познании. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / В. С. Матюшкин. – М., 2000. – 178 с.
126. Мелия М. И. Спортивный коллектив и психолого-педагогические основы руководства : метод. разработки для слушателей ФПК, ВШТ, ГЦОЛИФКа / М. И. Мелия. – М., 1988. – 22 с.
127. Методические указания по интегральной оценке социально-психологических условий жизнедеятельности трудовых коллективов. – Л., 1986. – 57 с.
128. Методики социально-психологической диагностики личности и группы / [Под ред. А.Л. Журавлева, В.Е. Семенова, Е.В. Тугаревой]. – М. : Институт психологии АН СССР, 1989. – 219 с.
129. Морозов А. Психологические проявления личностных взаимоотношений членов группы : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук. : спец. 19.00.01 / А. Морозов. – М., 1972. – 16 с.
130. Морено Я. Л. Социометрия: экспериментальный метод и наука об обществе / Я. Л. Морено. – М. : Академ. проект, 2001. – 384 с.
131. Мулин Н. В. Роль и влияние психологической совместимости в лично-командных и командных выступлениях в спорте / Н. В. Мулин // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту : зб. наук. праць. – Харків : ХДАДМ, 2002. – № 3. – С. 82–86.
132. Мутафарова Ю. Г. Сплоченность как фактор успешной деятельности малой группы (на материалах исследования баскетболистов) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 21.655 / Ю. Г. Мутафарова. – Л., 1971. – 16 с.
133. Немов Р. С. Психологические условия и критерии эффективности работы коллектива / Р. С. Немов. – М. : Знание, 1982. – 64 с.
134. Немов Р. С. Социально-психологический анализ эффективной деятельности коллектива / Р. С. Немов. – М. : Педагогика, 1984. – 201 с.

135. Новикова М. К. Нравственный климат как фактор совершенствования воспитательного процесса в спортивных командах : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / М. К. Новикова. – М. : ГЦОЛИФК, 1988. – 22 с.
136. Норакидзе В. Г. Методы исследования характера личности / В. Г. Норакидзе. – Тбилиси, 1989. – 232 с.
137. Обозов Н. Н. Психология межличностных отношений / Н. Н. Обозов. – К. : Либідь, 1990. – 192 с.
138. Обозов Н. Н. Совместимость и срабатываемость людей / Н. Н. Обозов. – К. : ЛНПП «Облик», 2000. – 212 с.
139. Обозов Н. Н. Три подхода к исследованию психологической совместимости / Н. Н. Обозов, А. Н. Обозова // Вопросы психологии. – 1981. – № 6. – С. 91–101.
140. Общая психология: словарь / [Ред. А. В. Петровский]. – М. : Речь, 2005. – 250 с.
141. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : Ин-т рус. языка им. В.В. Виноградова : РАН, 1999. – 421 с.
142. Ококешникова О. В. Согласованность представлений о совместной деятельности управленческого коллектива как фактор ее эффективности : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / О. В. Ококешникова. – М. : Ин-т психологии АН СССР, 1991. – 20 с.
143. Олефір В. О. Психологічна сумісність в спортивних групах і командах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / В. О. Олефір. –Х. : Харків. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 1995. – 17 с.
144. Олива М. Л. Разработка методики коллективной оценки личности, как члена группы : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / М. Л. Олива. – Л., 1982. – 17 с.

145. Основы спортивной статистики / [ред. С. В. Начинская]. – К. : Вища шк, 1987. – 189 с.
146. Основы теории прогнозирования спортивных достижений : [сб. науч. тр. / науч. ред. Г. П. Семенова]. – М., 1983. – 93 с.
147. Паниотто В. И. Структура межличностных отношений: методика и математические методы исследования / В. И. Паниотто. – К. : Наук. думка, 1975. – 112 с.
148. Параносич В. П. Психодинамика спортивной группы. Советы тренеру / В. П. Параносич, Л. Лазарев. – М. : Физкультура и спорт, 1977. – 123 с.
149. Парыгин Б. Д. Социально-психологический климат коллектива / Парыгин Б. Д. – Л. : Наука, 1981. – 11 с.
150. Педагогика футбола: учеб. метод. пособие / [автор-сост. С. Н. Бекасова, М. А. Рубин; под ред. М. В. Прохоровой]. – М. : ГУ, 2002. – 145 с.
151. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М., 1982. – 164 с.
152. Платонов В. Н. Психологическая подготовка спортсменов / В. Н. Платонов // Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения. – К. : Олимп. л-ра, 2004. – С. 615–616.
153. Платонов К. К. Структура и развитие личности / К. К. Платонов. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
154. Платонов Ю. П. Психология коллективной деятельности : теоретически-метод. аспект / Ю. П. Платонов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. – 184 с.
155. Плахтиенко В. А. Прогнозирования в спорте / В. А. Плахтиенко, В. Г. Мельник. – Л. : ВДКИФК, 1980. – 160 с.
156. Поддубный С. Е. Индивидуально-психологические факторы совместимости личности и малой группы: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / С. Е. Поддубный. – М., 2001. – 193 с.

157. Положаев О. П. Психометрические методы / О.П. Положаев. – Йошкар-Ола : Нектар, 2001. – 140 с.
158. Позняков В. П. Динамика межгрупповых отношений в трудовом коллективе в условиях организационно-экономического поведения: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / В. П. Позняков. – М. : Ин-т психологии АН СССР, 1991. – 23 с.
159. Почебут Л. Г. Организационная социальная психология : учеб. пособие / Л. Г. Почебут, В. А. Чикер. – М., 2000. – 298 с.
160. Проблемы оценивания в психологии: межвуз. науч. сб. / [науч. ред. Л. П. Доблаев]. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1984. – 121 с.
161. Психология труда / [ред. А. В. Карпова]. – М. : Владос, 2004. – 350 с.
162. Психологічний клімат спортивної команди : навч.-метод. посіб. / [Ложкін Г. В., Драчук А. І., Костюкевич В. М., Бринзак С. С.]. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2006. – 113 с.
163. Равикович Н. Е. Тренинг командообразования : цели, диагностические методы, игры / Н. Е. Равикович. – М. : Генезис, 2003. – 112 с.
164. Ратушина Е. В. Комплектование парно-групповых составов спортивной акробатики на основе учета совместимости индивидуально-психологических особенностей партнеров: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / Е. В. Ратушина. – Омск, 1998. – 20 с.
165. Родионов А. В. Влияние психологических факторов на спортивный результат / А. В. Родионов. – М. : Физкультура и спорт, 1983. – 112 с.
166. Родионов А. В. Психологические основы подготовки баскетболистов / А. В. Родионов, В. И. Воронова. – К. : Здоров'я, 1989. – 134 с.
167. Русалинова А. А. Изучение социально-психологического климата в первичных производственных коллективах / А. А. Русалинова // Организационная психология : хрестоматия / [сост. Л. В. Винокурова, И. И. Скрипюка]. – СПб. : Питер, 2000. – С. 409–421.

168. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С. Л. – СПб. : Питер, 2007. – 713 с.
169. Саркисян Ш. В. Особенности познания людьми друг друга в условиях совместной деятельности (на материале производственных коллективов) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / Ш. В. Саркисян. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 24 с.
170. Сауков Н. Я. Оптимизация взаимоотношений в трудовом коллективе / Н. Я. Сауков. – К., 1983. – 15 с.
171. Семенюк В. Л. Управління ціннісно-нормативними конфліктами у військових колективах (психологічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.09 / В. Л. Семенюк. – Хмельницький, 2003. – 18 с.
172. Свенцицкий А. Л. Социальная психология управления: учеб. пособие / А. Л. Свенцицкий. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1986. – 175 с.
173. Система збалансованих індикаторів психологічного клімату спортивної команди : навч.-метод. посіб. / [Ложкін Г. В., Воробйов М. І., Бринзак С. С.]. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. – 171 с.
174. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2006. – 350 с.
175. Смутьсон М. Л. Тренинг «Конфликты и их разрешение» : учеб.-метод. пособие / М. Л. Смутьсон. – К. : Нора-принт, 2004. – 47 с.
176. Собчик Л. Н. Диагностика индивидуально-психологических свойств и межличностных отношений : практ. руковод. / Л. Н. Собчик. – СПб. : Речь, 2003. – 96 с.
177. Сопов В. Ф. Психология разрешения конфликта в спортивной команде / Сопов В. Ф. – Самара : Изд-во Самар. пед. ун-та, 2000. – 70 с.
178. Сорокина А. И. Прикладные исследования конфликтных ситуаций посредством теории графов : учеб.-метод. пособие / А. И. Сорокина. – Уфа: Творчество, 2001. – 30 с.

179. Сушков И. Р. Психология взаимоотношений / И. Р. Сушков. – М. : Академ. проект, 1999. – 448 с.
180. Сьомін С. В. Особливості інтерсуб'єктної взаємодії в умовах емоційної напруги : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / С. В. Сьомін. – К. : Ін-т психології АПН України, 1995. – 24 с.
181. Таршис Е. Я. Удовлетворенность работой и морально-психологический климат трудового коллектива / Е. Я. Таршис // Пути совершенствования морально-психологического климата в трудовых коллективах : сб. науч. тр. – М., 1982. – С. 38.
182. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении / В. А. Татенко. – К. : Изд-во Просвіта, 1996. – 404 с.
183. Терехин В. А. Аппаратурные методы исследования совместимости и срабатываемости (критерии оценки и эффективность использования) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 / В. А. Терехин. – Л., 1984. – 20 с.
184. Травина А. П. Особенности комплектования спортивных команд с различной формой организации совместной деятельности / А. П. Травина // 10-я Всесоюз. науч.-практ. конф. психологов спорта : тез. докл. – М., 1988. – С. 54–55.
185. Третьяченко В. В. Колективні суб'єкти управління: формування, розвиток та психологічна підготовка / В. В. Третьяченко. – К. : Стилос, 1997. – 585 с.
186. Уманский Л. И. Методы экспериментального исследования социально-психологических феноменов / Л. И. Уманский // Методология и методы социальной психологии; под ред. Е. В. Шороховой. – М. : Наука, 1977. – С. 36–65.
187. Фадеев М. М. Психолого-педагогическая подготовка руководителей – предпосылка создания благоприятного морально-психологического климата в коллективе / М. М. Фадеев // Основные направления

- деятельности секций педагогики высшей школы педагогического общества РСФСР. – М., 1983. – С. 116–119.
188. Файгенберг И. М. Вероятное прогнозирование в деятельности человека / И. М. Файгенберг, Г. Б. Журавлев. – М. : Наука, 1977. – 391 с.
189. Филиппов М. М. Оценка функциональных резервов спортсменов / М. М. Филиппов // IV між. наук. конг. Олімпійський спорт і спорт для всіх : проблеми здоров'я, рекреації, спортивної медицини та реабілітації. – К., 2000. – С. 267.
190. Филиппов М. М. Психофизиологические основы функциональных состояний / М. М. Филиппов, Давиденко Д. Н. : учебное пособие. - СПб. : СПбГПУ, 2005. – 217 с.
191. Филиппов М. М. Психофизиологическая проблема надежности спортсмена / М. М. Филиппов// Олимпийский спорт, физическая культура, здоровье нации в современных условиях. – Луганск : ОА ЛООНОК Украины, 2008. – С. 30-33.
192. Фолігева В. М. Індивідуально-психологічні особливості атракції як фактора психологічної сумісності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / В. М. Фолігева. – К. : Вид-во Київ. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, 1998. – 16 с.
193. Ханин Ю. Л. Психология общения в спорте / Ханин Ю. Л. – М. : Физкультура и спорт, 1980. – 209 с.
194. Хасан Б. И. Конструктивная психология конфликта : учеб. пособие по дисциплине «Педагогика цикла» / Б. И. Хасан. – Питер, 2003. – 250 с.
195. Хоккей : учеб. для ин-тов физ. культуры / [ред. В. П. Савин]. – М. : Физкультура и спорт, 1990. – 320 с.
196. Энциклопедия психологических тестов : общение, лидерство, межличностные отношения. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 1997. – 304 с.
197. Шаматова О. К. Социометрические исследования малых спортивных групп : методическое письмо / Шаматова О. К. – Тбилиси, 1978. – 24 с.

198. Шехова И. Е. Проблема команды в трудовой деятельности : понятие, структура, модель, профпригодность / И. Е. Шехова // Профессиональная пригодность : субъектно-деятельностный подход; под ред. Бодрова В. А. – М. : Изд-во Ин-та Психол. РАН, 2004. – С. 289–320.
199. Шутова С. Е. Психологические факторы, обеспечивающие эффективность соревновательной деятельности баскетболистов высокой квалификации : дис. ... канд. наук по физ. воспитанию и спорту : 24.00.01/ Светлана Евгеньевна Шутова. – К. : НУФВСУ, 2000. – 270 с.
200. Шутова С. Є. Характерні риси комплектування чоловічих команд з баскетболу на іграх XX VIII Олімпіади / С. Є. Шутова, Ю. О. Павленко, Є. Ю. Павленко // Актуальні проблеми фізичної культури і спорту : зб. наук. пр.. – К., 2004. – вип. 5. – С. 68–73.
201. Шустин Б. Н. Моделирование и прогнозирование в системе спортивной подготовки / Б. Н. Шустин // Современная система спортивной подготовки. – М. : СААМ, 1995. – С 226–237.
202. Юнг К. Психологические типы / К. Юнг; под ред. В. Зеленского. – М., 1995. – 198 с.
203. Beauchamp M. R. Group dynamics in exercise and sport psychology. Contemporary themes / ed. M. R. Beauchamp, M. A. Eys. – London, New York : Routledge, 2008. – 260 p.
204. Brennan S. J. Competitiv excellenct : the psychology and strategy of successful team building / S. J. Brennan. – Omaha, NE : Peak Performance Publishing. – TSP. – 1991. – № 5. – P. 290–291.
205. Brewer B.W. Psychology of sport injures rehabilitation / B. W. Brewer, R. N. Singer, H. A. Hauseblas // Handbook Sport Psychology. – Chicester, UK : Wiley, 2001. – P. 787–809.
206. Burke K. L. The sport psychologist-coach dual role position / K. L. Burke, J. J. Johnson // applied sport psychology. – 1992. – № 4. – P. 51–55.

207. Burton D. Sport psychology for coaches / D. Burton, T. D. Raedeke. – Champaign : Human kinetics, 2009. – 292 p.
208. Carron A. V. Group dynamics in sport / A. V. Carron, H. A. Hausenllas, M. A. Eys. – 3rd ed. – Morgantown : Fitness Information Technology, 2005. – 378 p.
209. Carter L. F. The behavior of authoritarian and equalitarian personalities under various leadership conditions / L. F. Carter, W. Haythorn // Human Relations. – 1956. – № 9. – P. 89–103.
210. Cattell R. B. The dimensions of syntality in small groups / R. B. Cattell, D. R. Saunders, G. F. Stice // Human Relations. – 1953. – № 6. – P. 27–32.
211. Cox R. H. Sport psychology : concepts and applications / R. H. Cox. – 6th ed. – New York : McCraw–Hill Higher Education, 2007. – 532 p.
212. Dale G. 101 teambuilding activities : ideas every coach can use to enhance teamwork, communication and trust / G. Dale, S. Conant. – Durhan : Excellence in Performance, 2004. – 148 p.
213. Ellickson K. A. Ethical considerations in dual relationships the sport psychologist-coach / K. A. Ellickson, D. R. Brown // sport psychology. – 1990. – № 5. – P. 123–134.
214. Francis S. R. Physiotherapists and male professional athletes' views on psychological skills for rehabilitation / S. R. Francis, M. B. Anderson, P. Maley // Sport. – 2000. – № 3. – P. 17–29.
215. Glyn C. R. The development and validation of the perception of success questionnaire / C. R. Glyn // Proceedings IX-th Europ. Congr. on sport psychology. – Brussels, 1995. – P. 75–81.
216. Gill D. L. Development of the Sport Orientation Questionnaire / D. L. Gill, T. E. Deter // Research Quarterly for Exercise and Sport. – 1988. – V. 59. – P. 191–202.
217. Gould D. An examination of U. S. Olympic sport psychology consultants and the services they provide / D. Gould, V. Tammen, S. Murphy, J. May // Sport Psychologist. – 1989. – P. 300–312.

218. Granito Jr. Reading list for professional issues in applied sport psychology / Jr. Granito, B. J. Wenz // *Sport Psychologist*. – 1995. – № 9. – P. 96–103.
219. Landers D. M. Whatever happened to theory testing in sport psychology / D. M. Landers // *Sport Psychology*. – 1983. – № 5. – P. 135–151.
220. Mahoney M. J. History and overview of modern sport psychology / M. J. Mahoney, R. M. Suinn // *Clinical Psychologist*. – 1986. – № 10. – P. 64–68.
221. Messmer M. A. Sports and male domination / M. A. Messmer // *Sociology of Sport*. – 1988. – № 5. – P. 197–211.
222. Harrison R. P. The professionalization of sport psychology : legal considerations / R. P. Harrison, D. L. Feltz // *Sport Psychology*. – 1979. – № 1. – P. 182–190.
223. Hays K. F. Putting sport psychology into (your) practice / K. F. Hays // *Professional Psychology : Research and Practice*. – 1995. – № 26. – P. 33–40.
224. Haythorn W. The influence of individual members on the characteristics of small groups / W. Haythorn // *Abnormal and Social Psychology*. – 1953. – № 48. – P. 56–59.
225. Hans S. Psychology of team sports / S. Hans // *Sport Sciences*. – 1990. – № 12. – P. 61–92.
226. Heyman S. R. The development of models for sport psychology : Examining the U.S.O.C. guidelines / S. R. Heyman // *Sport psychology*. – 1984. – № 6. – P. 125–132.
227. Heyman S. R. Counseling and psychotherapy with athletes : Special considerations / S. R. Heyman, J. R. May, M. J. Asken // *Sport psychology : the psychological health of the athlete*. – 1987. – P. 135–156.
228. Horn T. S. *Advances in sport psychology* / ed. T. S. Horn. – 3rd ed. – Champaign : Human Kinetics, 2007. – 500 p.
229. Hill R. E. International compatibility and workgroup performance / R. E. Hill // *Applied Behavioral Science*. – 1975. – v. 11(2). – P. 76–81.

230. Schutr W. C. FIRO: A Three-dimensional Theory of Interpersonal Behavior / W. C. Schutr. – N.Y., 1958. – P. 35–39.
231. Shou M. Psychology compatibility / M. Shou // Applied Behavioral Science. – 1971. – v. 10. – P. 109–114.
232. Silya J. M. Training professionals in the practice of sport psychology / J. M. Silya, J. N. Metzlez, B. Lerner. – Morgantown : Fitness Information Technology, 2007. – 224 p.
233. Social psychology in sport / ed. S. Jowett, D. Lavalle. – Champaign : Human Kinetics, 2007. – 354 p.
234. Sport psychology in practice / ed. M. B. Andersen. – Champaign : Human Kinetics, 2005. – 338 p.
235. Valkova H. Social-psychological factors and development of achievement of basketball players / H. Valkova // Research Quarterly for Exercise and Sport. – 1990. – № 59. – P. 160–164.
236. Triandis H. C. Member hate erogeneity and dyadic creativity / H. C. Triandis, E. R. Hall, R. R. Ewen // Human Relations. – 1965. – № 18. – P. 57–61.
237. Terborg J. R. A longitudinal field investigation of impact of group performance and cohesion / J. R. Terborg, C. Castor, J. N. De Ninno // Personality and Social Psychology. – 1978. – v. 34(5). – P. 99–107.
238. The psychology of team sport / ed. R. Lidor, K. P. Henschen. – Morgantown : Fitness Information Technology, 2007. – 278 p.
239. The sport psych handbook : a complekt guide to togay's best mental training techniques / ed. S. Murphy. - Champaign : Human Kinetics, 2005. – 352 p.
240. Kanekar S. Group performance as a function of group type and group composition / S. Kanekar, P. Neelakantan // Europ. J. Social Psychology. – 1976. – v. 6(3). – P. – 46–52.